

Jogelméleti Szemle 2024/1. szám

TARTALOM

Tanulmányok

- Bódi Stefánia: A jogállamfogalom német felfogása 2
- Prugberger Tamás: Adalékok a természetjogi „sollen” és tételes-jogi „sein” fejlődéstörténetileg elemzett viszonyának korunk követelményeihez fűződő átértékeléséhez 18
- Urbán Kristóf: Az afroamerikaiak jogi megítélésének rövid története az első rabszolgák megérkezésétől a polgárháborúig 33

Szemle

- Fenyvesi, Csaba: Criminalistics as the Science of Criminal Chess 58
- Rátkai Tímea: A TÉSZ végrehajtásának és az elítéltek reintegrációjának megítélése a bevezetése óta eltelt 25 év tükrében – reprezentatív közvélemény-kutatás 2023 69

Recenzió

- Bauman Fruzsina – Bóka Melinda – Ivánfi Miklós – Tarnai Eszter: Generációk találkozása 83
- Horváth Réka: Pusztán szerkezeti kérdés? – Gondolatok az Összetett állammodellek és a hatalommegosztás (szerk.) Beke-Martos Judit c. kötetről 89

Beszámoló

- Csehes András: Quo vadis jogtörténet? – Kreatív módszerek a jogtörténet egyetemi oktatásában 95
- Semsei Ferenc: „Felejtés és emlékezés: a szuverenitás kifejeződési formáiról” – Konferencia-beszámoló 102

Megemlékezés

- Karácsony András – Pethő László: Emlékezés Bangó Jenőre 106

Bódi Stefánia¹
A jogállamfogalom német felfogása²

„Az állam az emberek tömegének egyesülése a jog törvényeinek uralma alatt.”
Kant³

Absztrakt

Ebben a cikkben a jogállam fogalmát a témakörrel foglalkozó német szerzők gondolatain keresztül szeretném bemutatni. Ismeretes a jogállam angolszász, német és francia megközelítése. A jogállam eszme legismertebb német kutatói Robert von Mohl és Carl Theodor Welcker jogtudósok voltak, de szót ejtünk a jogállam paradigma kapcsán Kant, Fichte és Humboldt nézeteiről is. Természetesen a jogállam fogalom lényege minden demokratikus gondolkodó esetében ugyanazt jelenti, egy emberi humánumot szolgáló, jogszabályokon alapuló demokratikus hatalomgyakorlást, melyben érvényesülnek a legalapvetőbb államszervezési elvek, alkotmányos értékek és maradéktalanul érvényesülnek az emberi jogok.

Kulcsszavak: jogállam, Robert von Mohl, német, Carl Theodor Welcker, Kant, Fichte, Humboldt

Abstract

In this article, I would like to introduce the concept of the rule of law through the ideas of German authors on the subject. The Anglo-Saxon, German and French approaches to the rule of law are well known. The best known German scholars of the idea of the rule of law were the jurists Robert von Mohl and Carl Theodor Welcker, but also the views of Kant, Fichte and Humboldt will be discussed in relation to the paradigm of the rule of law. Of course, for all democratic thinkers, the concept of the rule of law means the same thing: a democratic exercise of power based on law for the benefit of human humanity, in which the most basic principles of state organisation and constitutional values are upheld and human rights are fully respected.

Keywords: rule of law, Robert von Mohl, German, Carl Theodor Welcker, Kant, Fichte, Humboldt

I. Bevezetés

A jogállam fogalmáról korábbi írásomban⁴ más szerzőkhöz hasonlóan megállapítottam, hogy az emberi humánumot szolgáló erkölcsös államról van szó, melyben a jog uralkodik a hatalommal szemben. Az állam működése a joghoz kötött, a jog azonban

¹ Habilitált egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, ÁNTK, Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi Tanszék, bodi.stefania@uni-nke.hu

² DOI 10.59558/jesz.2024.1.2

³ Kant-Breviarium. Kant világnézete és életfelfogása. Kant irataiból, összeállította Dr. Gross Félix, fordította Dr. Polgár Gyula, Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1912, 86. o. http://real-eod.mtak.hu/7934/2/MTA_Konyvek_170093.pdf

⁴ Bódi Stefánia: The Anglo-Saxon Interpretation of the Concept of the Rule of Law [kézirat, megjelenés alatt].

erkölcsi alátámasztást igényel. Ily módon a jogállam tartalmilag kötött materiális jogállamot és nem csupán formális jogállamot takar. A formális jogállam a hangsúlyt az eljárásjogilag helyes jogalkotásra és a törvények megismerhetőségére helyezte, így módon nélkülözte a fogalom tartalmi elemeit.

A materiális (tartalmi) értelemben felfogott jogállam alkotmányos alapelvek, értékek, államszervezési elvek és intézmények sokaságát feltételezi, ideértve a demokratikus hatalomgyakorlási technikákat és az emberi jogok érvényesülését. Mostani írásomban német szerzők felfogását szeretném ismertetni, mivel a jogállam eszmének angol, francia és német vonulata egyaránt kialakult. A németek a jogállamot a Rechtsstaat kifejezéssel illetik. A fogalom az 1800-as években terjed Németországban, az Egyesült Államokban azonban korábbra tehető a jogállamfogalom megjelenése. Ott már az 1700-as években kialakult, például Thomas Paine munkásságában. Paine azt írja, „hogy az abszolút kormányokban a király a törvény, úgy a szabad országokban a törvénynek kell a királynak lennie.”⁵ A jogállam fogalom Angliában Albert Venn Dicey munkásságához köthető, *Introduction to the study of the law of the constitution* című írásához (1885).⁶ Ő konkrét kritériumokat fogalmazott meg, mely szerint „a kormánynak nincs arbitrarius hatalma”, vagyis ki kell zárunk a kormány önkényét. Másodsor, azt érti alatta, hogy „a rendes bíróságok kezelte rendes törvényeknek mindenki alá van vetve” (törvény előtti egyenlőség), és az alkotmány az ország közönséges jogának eredménye, nem forrása, hanem folyománya, amely alatt arra utal, hogy külföldi államokban ez pont fordított: alkotmánykódex létezik Angliával ellentétben.⁷

⁵ Paine, Thomas: *Common Sense*, 1776. „...For as in absolute governments the King is law, so in free countries the law ought to be King...” <https://constitutioncenter.org/education/classroom-resource-library/classroom/primary-source-thomas-paine-common-sense>

⁶ Az angolszász jogrendszer hatása és gondolkodói is tehát rendkívül nagy jelentőséggel bírnak a téma kapcsán. Tekintettel arra, hogy *rule of law* fogalma az angoloknál Albert Venn Dicey munkásságában, az USA-ban pedig az amerikai függetlenségi háború nyomán jelent meg, – és itt összefonódott a hatalommegosztás elvével, (lásd Székely György László: Büntetőeljárás alapelvek mint a jogállamiság garanciái, 131. o. In *Jog-Állam-Politika* I. évf., 2009/3. szám, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Győr. <https://dfk-online.sze.hu/images/J%C3%81P/2009/CD%20mell%C3%A9klet/sz%C3%A9kely.pdf>) – időben tehát korábbi a fogalom megjelenése, mint német nyelvterületen, ahol Welcker használta először 1813-ban.

Az angol-amerikai gondolkodók hatása jelentős a jogállamiság elveinek elterjesztésében, és szilárd alapokat adtak a modern jogrendszerek kialakulásához. Paine, akihez a jogállamfogalom az USA-ban köthető, folyamatosan publikál a függetlenségi háború alatt, és síkra száll a gyarmatok függetlenségéért. A *Common Sense* (Józan ész) című írása 1776-ban az amerikai függetlenségi háború során kiadott röpirata, amelyben hitet tesz a köztársaság és a jogállam mellett, melyet ő a törvények uralmával jellemez, azzal hogy a törvény uralkodik az államban. Hozzá kell tennünk, hogy azok a problémák, melyek a materiális jogállam ellenében hatnak, mint például a rabszolgaság vagy a feketék jogainak hiánya, továbbra is fennmaradtak Paine röpirata után. A rabszolgaság eltörlése a 13. alkotmánykiegészítéssel valósult csak meg 1865-ben, majd 1964-ben megszületett a Polgárjogi törvény, amely teljes jogegyenlőséget biztosított a feketék számára. Lásd erről Tóth Csaba Tibor: Amerika legfontosabb egyenjogúsági törvényét egy rasszista elnök írta alá. In *Mérce*, 2020. július 3. <https://merce.hu/2020/07/03/amerika-legfontosabb-egyenjogusagi-torvenyet-egy-rasszista-elnok-irta-ala/> Mindazonáltal a *rule of law* eszméje és Paine gondolatai elindították azt a folyamatot, ami idáig elvezetett. Paine szerint ugyanis az emberek egyenlőek a Teremtés rendjében. Paine: *Common Sense*. Edward Larkin (ed.), Broadview editions, 52. o. https://www.sjsu.edu/people/ruma.chopra/courses/H174_MW_F12/s1/Wk7_A.pdf

Az amerikai függetlenségi háború folyamán 1776. július 4-én aláírták a Függetlenségi Nyilatkozatot, amelyben szintén megjelentek a jogállam eszméi, úgymint az emberek jogegyenlősége, az élethez való jog, a szabadság és a boldogságra való törekvés joga, a közjóra törekvés. Hangsúlyozza a dokumentum az alkotmány és a törvényhez kötöttség jelentőségét, a bírósági eljárás egyes garanciáit. Ismert szerzői még Thomas Jefferson és Benjamin Franklin voltak, akikre hatottak Paine nézetei. Lásd: *America's Founding Documents, Declaration of Independence: A Transcription*. In Congress, July 4, 1776. <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>

⁷ Dicey, Albert Venn: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, Uj Folyam, LII. Kötet, 1902-1904. Cyclus, Az 1902-dik évi illetmény negyedik kötete, fordította Tarnai János, átnézte Kautz Gyula, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, 177-191. o. http://real-eod.mtak.hu/3303/1/MTA_Konyvek_800238_000808456.pdf

A jogállam fogalom harmadik ága, melyet külön tanulmányban kívánok tárgyalni a francia konstitucionalizmus, mely a közigazgatás kontrolljára (közigazgatási bíraskodásra) helyezte a hangsúlyt, a kormány és a közigazgatás alkotmányossá tételére.

Természetesen már az ókortól kezdve gondolkodnak azon filozófusok, hogy milyen a jó kormányzás. Ilyen értelemben a fogalom gyökerei egészen az ókori görög filozófiáig nyúlnak vissza. Az emberiség történelmét végig kíséri a gondolat, hogy a kormányzás ne legyen önkényes és nélkülözze a személyes uralmat. A fogalom értelmezésében a két leghíresebb német jogász nézeteit kívánom interpretálni, ők Robert von Mohl és Carl Theodor Welcker voltak. Bár Mohl és Welcker jogászok voltak, a jogállam eszme német felfogása erősen filozofikus gyökerű, mivel olyan gondolkodók alapozták meg, mint Kant, Fichte és Humboldt. Vagyis nélkülözhetetlen a jogtudomány művelőin kívül szót ejteni Alexander von Humboldt, Immanuel Kant és Johann Gottlieb Fichte ez irányú munkásságáról érintve sokszínű, egyéb gondolataikat is. Az említett szerzők élete és alkotásai a felvilágosodás időszakára esnek, amely a XVII. századtól induló olyan eszmetörténeti, filozófiai, politikai folyamat, mozgalom volt, amelynek célja a feudális renddel való szakítás. Ennek keretében jellemzi a polgárság előretörése, szakítás a hagyományos vallási dogmákkal, az emberi boldogságkeresés támogatása, az észbe és a haladásba vetett hit. Ludassy Mária mutat rá tanulmányában, hogy: „A XVIII. század valóban nem teremtett új filozófiai rendszert a XVII. századi metafizikák mintájára, ám megújította a filozófiai gondolkodásmódot [...] de a filozófiai gondolkodás teljesen új, egyedi formáját hozta létre.”⁸ Ezt a korszakot az ismeretszerzés izgatta, és a szellem haladása, majd hozzáteszi, hogy a német felvilágosodás az angol, de főként a francia formájával ellentétben nem törekedett a vallás felszámolására.

II. Wilhelm von Humboldt (1769-1859) felfogása

Takács Albert mutat rá tanulmányában,⁹ hogy a jogállameszmének bár legismertebb képviselője Robert von Mohl, a fogalom szerteágazó gyökerei, Kant, Fichte és Humboldt munkásságából erednek. Szigeti Péter szerint a jogállam-koncepció a természetjogi filozófia észjogi irányzatában jelent meg Kant és Humboldt munkásságában.¹⁰

Humboldt porosz államférfi, gondolkodó, nyelvész, filozófus, az egyetemi felsőoktatás megújítója, a porosz közoktatási rendszer reformjának irányítója volt, akinek a nevéhez a berlini egyetem alapítása is köthető. A tanulást életem át tartó folyamatnak gondolta, és a tudomány, a kutatás valamint a művészetek integrálásán keresztül törekedett átfogó ismeretanyag megszerzésére. Úgy vélte az állam is azt a célt szolgálja, hogy az emberek fejlesszék képességeiket. Liberális gondolkodó volt, helyenként konzervatív elemekkel, akinek nézeteire Kant volt hatással. Birsén Filip és Douglas Moggach mutat rá tanulmányában, hogy Humboldt *Az állami cselekvés határai*-ban felveti a politikai és jogi kényszer megengedhetőségének és legitim mértékének kanti kérdését. Szerintük ezzel hozzájárult a kantiánusok közötti vitához, amelyet Kant *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten)* című művének 1785-ös kiadása indított

⁸ Ludassy Mária: Cassirer a felvilágosodás filozófiájáról. Ernst Cassirer: A felvilágosodás filozófiája, 951. és 955. o. In Holmi, 2008. 20. évf. 7. szám, 951-962. o. https://epa.oszk.hu/01000/01050/00055/pdf/00055_951-962.pdf

⁹ Takács Albert: A jogállam társadalmi és jogi feltételei. Jogtudományi Közlöny, 1986/11. szám, 521-530. o.

¹⁰ Szigeti Péter – Takács Péter: A jogállamiság jogelmélete. Második, bőv., jav. kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004, 6. 4. fejezet: A materiális és formális legalitás ingamozgása a német társadalomfejlődésben, 235. o. <https://jet.sze.hu/images/+%20117/A%20jog%C3%A1llamis%C3%A1g%20JE-e/A%20jog%C3%A1llamis%C3%A1g%20jogelm%C3%A9lete-55%20.pdf>

el. Úgy vélik, Humboldt egy minimális állam mellett érvelt, amely kizárólag tagjai belső és külső biztonságával foglalkozik, a kanti politikai gondolkodást pedig a liberális *laissez-faire* állam irányába tolja.¹¹ Kant kategorikus imperatívusza is hatott Humboldtra. Humboldt nevelési eszménye ugyanis az autonóm egyén és a világpolgár volt, aki mentes külső hatásoktól és a kategorikus imperatívusz szerint cselekszik. Felfogása szerint a tudomány hozzájárul az etikai elvek betartásához.¹²

Humboldt termékeny szerző volt, alkotmányjogilag releváns műve *Az állami cselekvés korlátairól (Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen)* címet viseli (1791-1792), melyben a szabadságjogok és az állam/kormány önkorlátozása mellett tesz hitet. Az állam az egyén boldogulását és a társadalom érdekét, a közösség jólétét egyaránt szolgálja. Vitatja az abszolutista állam eszméjét. „A szabadság szorosan összefügg az egyéniséggel – ami szabadság nélkül elképzelhetetlen –, mivel az individualitás fejlődése a szabadságot feltételezi.” Az egyének megnyilvánulásait a tulajdonjog és a szabadságjogok indukálják.¹³ Úgy véli, az állam csak a szükséges mértékben avatkozzon az egyén magánéletébe. Fontosnak tartja a társadalom tagjainak együttműködését a szabadság égíse alatt. Az állam tevékenységének növekedésével szerinte csorbul az egyén ereje. „Az egyén teljes virágzásához – állítja Humboldt – a szabadságon kívül szükség van a 'helyzetek sokféleségére', amely, bár logikusan különbözik a szabadságtól, mindig is követte azt. Csak akkor kerülhet sor olyan életkísérletekre, amelyek az emberi faj számára ismert értékek körét szélesítik, ha az embereket nagyon sokféle körülmények közé helyezik, és ennek a tartománynak a kiterjesztésével lehet egyre jobb válaszokat találni a kérdésre: Pontosan milyen módon rendezhetik be az emberek az életüket?”¹⁴ Humboldt az állami tevékenység korlátozására törekedett. Az állami tevékenység minimumának azt tekinti, hogy van egy olyan szegmens, amelyet a társadalom nem tud önmagának biztosítani, ez pedig a védelem a belső és a külső viszályokkal szemben. Vagyis az állam a biztonságot garantálja a személyünket és tulajdonunkat érintő támadásokkal szemben.¹⁵ Mindent az önségélytől és az öntevékenységtől vár, mivel valóban szükséges volt a korban melyben élt az egyéni szabadságot képviselni az állam hatalmával szemben.¹⁶

Vitatja az abszolutista állameszmét, javasolja az állam funkcióinak és tekintélyének korlátozását. Humboldt szerint az ember igazi célja „erejének legmagasabb és legharmonikusabb fejlesztése, a kormányt szerinte nem kizárólag a jogrendszer alapján kell értékelní, hanem az alapján, hogy mennyire és milyen mértékben segíti a helyzetek és lehetőségek sokaságának megteremtését a polgárok számára a tekintetben, hogy azok fejlesszék képességeiket [...]”¹⁷ Kanttal közös pontja az is, hogy mindketten fontosnak

¹¹ Filip, Birsen – Moggach, Douglas: Between Leibniz and Kant: The Political Thought of Wilhelm von Humboldt, 2018. április. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10848770.2018.1461972>, és <https://doi.org/10.1080/10848770.2018.1461972>

¹² Herwald, Heiko: Apocalypse Now, Warum Ethik in der Wissenschaft wichtig ist. 2020, 27-36. o. 2020. június 17-én megjelent online kiadás. doi: 10.1007/978-3-658-30688-5_4, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7295582/>

¹³ Mueller, Antony P.: Wilhelm von Humboldt's Demarcation of the Limits of State Activity, Mises Institute, 07/05/2023, <https://mises.org/wire/wilhelm-von-humboldts-demarcation-limits-state-activity>

¹⁴ Raico, Ralph: „Great Individualists of the Past: Wilhelm von Humboldt (1767-1835)”, Humboldt, Wilhelm von (1767-1835), Online Library of Liberty [OLL]. <https://oll.libertyfund.org/page/humboldt-wilhelm-von-1767-1835>

¹⁵ Uo.

¹⁶ Bluntschli: Az általános államjog és a politika története. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Vállalata, II. kötet (ford.: Acsády Ignác), Budapest, 1876, 74. és 77. o. https://real-eod.mtak.hu/3333/2/MTA_Konyvek_NC102245_2_000809099.pdf

¹⁷ Humboldt's Approach to Anthropology, Political Philosophy and Aesthetics. In Wilhelm von Humboldt. Első kiadás: Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2007. február 23., Jelentősen átdolgozott újabb kiadás: 2022. május 24. <https://plato.stanford.edu/entries/wilhelm-humboldt/>

tartották az egyéni szabadságot és az egyén felelősségét az erkölcsi döntésekért.

III. Immanuel Kant (1724-1804) nézetei

Immanuel Kant az egyik legismertebb német filozófus, a transzcendentális filozófia¹⁸ megteremtője, a kategorikus imperatívusz¹⁹ fogalmának megalkotója, a természetjogi irányzat képviselője. Egyik legismertebb műve az 1781-ben megjelent *A tiszta ész kritikája* (*Kritik der reinen Vernunft*) és az 1787-es *A gyakorlati ész kritikája* (*Kritik der praktischen Vernunft*) című műve. Gondolatai az emberi megismerés határai és az ész körül forogtak, ezért a természetjogi irányzat észjogi iskolájához köthető. Vannak olyan ismereteink melyek nem a tapasztalatból erednek, ezek az *a priori* ismeretek, és amelyek a tapasztalatból erednek azok az *a posteriori* ismeretek. Ez gondolatrendszerének kiindulópontja.

A gyakorlati ész kritikájában Kant már az emberi cselekvés szabadságával foglalkozik, de ennek középpontjában is az ész áll, amely meghatározza a helyes cselekvés erkölcsi irányát, és amelynek értékmérője a jóság. Az erkölcsös cselekvésnek a szabadság az előfeltétele. Az erkölcsös cselekvés a tapasztalaton túli dolog, mindezek alapján „az ember méltóságának s az elidegeníthetetlen emberjognak fogalmára építette fel aztán jogbölcészetét, melynek az volt a célpontja, hogy államot és társadalmat az erkölcsi szabadság föltétlen megbecsülésére kell alapítani, s e szabadságeszmében látta a történelem fejlődésének irányát.”²⁰ Kant erkölcsfilozófiájának alaptétele, hogy az *erkölcsi törvény, vagyis a természetjog elvei a tiszta észből fakadnak* más szóval, és ebben tanítványa Fichte is követi majd. Ez az eszme az emberi cselekedetek fokmérője, azaz „cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyúttal általános törvényhozás elvének is számíthasson.” Moór Gyula mutat rá könyvében a természetjogi iskola kritikájaként, hogy nincsen örökérvényű, minden időre érvényes jog, és az emberi természetből nem fakad a helyes és örökérvényű jog levezetése.²¹ A jóakarat alapján a morális maxima szerint kell cselekednünk, „a kötelesség tehát a törvény szerinti cselekvés szükségessége.”²²

Kant gondolatai maradandóak, nagy hatást keltőek és meghatározóak voltak a filozófia további irányvonalára nézve. Kant megállapításai szerint minden államban három hatalom létezik, a törvényhozó hatalom, melyet uralkodó hatalomnak nevez, a végrehajtó hatalom és a jogszolgáltatás. E három hatalom célja az alkotmánynak az alkotmányos jogelvekkel való legnagyobb összhangja, amelyre bennünket a kategorikus imperatívusz kötelez. A törvényhozó hatalom a népakaratból kell, hogy létrejöjjön, a törvényhozó hatalom nem lehet azonos a kormányzóval, vagyis a hatalmi ágak összefonódása ellen int. Hitt a köztársasági államformában. A bíró pedig nem lehet azonos sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalommal.²³ Kant elismeri az ember önállóságát, törvény előtti egyenlőségét, a törvények jelentőségét, a magánélet sérthetlenségét, a hatalommegosztást, tagadja viszont az ellenálláshoz való jogot. Úgy véli az örök békéről szóló művében, hogy ahol nincs

¹⁸ Frenyó Zoltán: A filozófia tankönyve. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2016. „Kant azt a vizsgálódást nevezi transzcendentálisnak, amely a megismerés tapasztalatot megelőző (vagyis a priori) előfeltételeire irányul.” 196. o.
http://real.mtak.hu/50033/1/Frenyo_Zoltan_A_filozofia_tankonyve_u.pdf

¹⁹ „Handle so, daß die Maxime deines Willens jederzeit zugleich als Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung gelten könne.” Kant, Immanuel: Kritik der praktischen Vernunft. Uő: Werke in zwölf Bänden. Band 7, Frankfurt am Main, 1977, 140. o. <https://www.lernhelfer.de/sites/default/files/lexicon/pdf/BWS-DEU2-0352-03.pdf>

²⁰ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/k-E039/kant-E48E/> Kant, Pallas Nagy Lexikona.

²¹ Moór Gyula: Jogfilozófia. Püski Kiadó, Budapest, 1994, 98-103. o.

²² Hamlyn, David W.: A nyugati filozófia története. Holnap Kiadó, 1998, 228. o.

²³ Kant-Breviarium: i.m. 86-89. o.

köztársaság, az állampolgár alattvaló, az uralkodás formája tehát kétféle lehet vagy köztársasági, vagy despotikus.

Mindez nem azonos az uralom fogalmával (államforma), amely viszont háromféle lehet: vagy egy ember kezében van a hatalom ez az autokrácia, vagy kevesen birtokolják azt, ekkor arisztokráciáról van szó, vagy pedig mindannyian bírják a hatalmat, ekkor demokráciáról beszélünk. A demokrácia valójában nem más, mint despotizmus, és valódi demokrácia csak a másik két formában lehetséges. Azért, mert demokráciában nemcsak az egyén fölött határoz az összes, de valójában az egyes személy ellen is, aki ehhez nem is járult hozzá.²⁴ Az uralkodók számának csökkentését és a reprezentativitás növelését javasolja, ezáltal érhető el leginkább a republikanizmus.

Kantot többféle hatás érte saját korában. Antonino Infranca mutat rá, hogy az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat megszületése olyan jelentős esemény volt, amely nem kerülhette el Kant figyelmét sem.²⁵ De a francia jogállameszme is inspirálóan hatott Kantra, mégpedig úgy, hogy „amikor Kant ’köztársaságinak’ vallja magát, mégpedig abban a formában, amit ő e terminuson ért, ezzel nyilvánvalóan cáfolja a francia forradalmi tapasztalatot, mivel a demokratikus államforma a szó tulajdonképpeni értelmében szükségszerűen despotizmus.”²⁶ A francia Nyilatkozat által tehát fölismeri, hogy a demokrácia és a despotizmus valójában kapcsolatban vannak és csak az egyén szabadságán keresztül tudja a demokráciát elképzelni.²⁷ A francia forradalom dühöngéseitől megrémül, Rousseau-hoz hasonlóan szerződéses alapon gondolja el az államot, amely az egyesek szabadságán és egyenlőségén alapul.²⁸ A porosz alkotmányt zsarnokinak tartja, és inkább a hatalommegosztás elvét valló francia konvent alkotmányával azonosult.²⁹

IV. Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) nézetei

Johann Gottlieb Fichte, Kant tanítványa volt. Mindketten a német felvilágosodás meghatározó gondolkodói voltak, a transzcendentális idealizmus fejlődését segítették elő. Nézeteinek alap gondolata, hogy az Én-nel szemben áll a nem-Én, az én ezen keresztül ismerheti meg magát, „az igazság gyökere egyedül a tudat.”³⁰ Hasonlóan Kanthoz, ő is középpontba állítja a kategorikus imperatívusz törvényét, amely nála egyszerűen a lelkiismeret törvénye.³¹ Kanttal ellentétben azonban a transzcendentális idealizmustól eljut az abszolút idealizmusig.³² Míg Kant az egyes ember tudatáról beszélt, addig Fichte az emberiség tudatáról beszél.³³ *Jogilag releváns felismerése, hogy minden embernek*

²⁴ Kant, Immanuel: Az örök béke. (ford.: Babits Mihály), Amtak Bt, Amtak E-könyvek, 2023, 7-10. o.

²⁵ Infranca, Antonino: Kant: Örök béke című írásának Paradoxonjai. http://epa.oszk.hu/00100/00186/00001/98_infranca.htm

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Bluntschli: i.m. 5-7. o.

²⁹ Bluntschli: i. m. 11. o.

³⁰ Hamlyn: i.m. 237-238. o.

³¹ Lásd erről részletesen Boros János – Lendvai L. Ferenc: Filozófiatörténet általános bölcsészeknek. A német klasszikus filozófia, 10. Fichte aktivista idealizmusa. https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index4863.html?option=com_tanelem&id_tanelem=299&tip=0

³² Kuntze, Friedrich: Die Philosophie Salomon Maimons, Karl Winter. Heidelberg, 1912, XXVI, 352. o. <https://www.lana.info.hu/lukacs-gyorgy/lukacs-gyorgy-muvei/lukacs-gyorgy-publicisztikaja-1920-1929/friedrich-kuntze-die-philosophie-salomon-maimons/>

³³ Lendvai L. Ferenc: Fichte. Korunk, 2019. augusztus, 30. évf. 8. szám, 59-60. o. https://epa.oszk.hu/00400/00458/00657/pdf/EPA00458_korunk-2019-08_057-063.pdf „Kant filozófiájában az általában vett tudat minden egyes ember tudatának közös rendezőelvét jelentette; Fichténél ez most az

korlátoznia kell szabadságát mások szabadsága miatt. „A jogfogalmat a priori állapítja meg az észből bármi tekintet nélkül a tapasztalásra, a történelemre; és ez a jogfogalom ő neki abszolút, »a jog törvénye az ész föltétlen törvénye«, különbség Kanthoz képest hogy ő jobban elhatárolja a jogot és erkölcsöt.”³⁴A jog az ember külső cselekvését szabályozza, az erkölcs pedig belső világunkat. 1793-ban írt, *Hozzájárulás a közvélemény megítélésének korrekciójához a francia forradalommal kapcsolatban (Beitrag zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution)* című művében azt fejt ki,³⁵ hogy az emberi jogok és kötelességek nyilvánvaló és egyetemes jelentőségű dolgok, az alkotmányok nagy része viszont hibás az elidegeníthetetlen emberi jogok szabályozását illetően.³⁶ Úgy véli „az államban senkinek sem lehet más akarata, mint a szuverén akaraté, ezt az akaratot, amelynek úgy kell uralkodnia, mint egy mindent elsöprő természeti erőnek, olyan hatalommal kell felruházni, amellyel szemben minden más hatalom a semmibe vész. A feladat tehát az, hogy olyan akaratot találjunk, amelyről teljességgel lehetetlen, hogy más legyen, mint a közös akarat [...]. Hogyan kell ezt megtenni? Valódi akarat csak személyekben van; a mi feladatunk tehát az, hogy bizonyos személyek akaratát ilyen akarattá tegyük, és ekként megalapozzuk. Mármost ezeknek a személyeknek megvan a maguk személyes tudásmértéke; ki garantálhatja, hogy ők az abszolút joggal rendelkezők, és hogy nem fognak tévedni? És még ha rendelkezének is, megvan a személyes akaratuk, hajlamaik, vágyaik: ki garantálhatja, hogy ezeket mindig és kivétel nélkül alárendelik a felismert jognak?”³⁷

Fichtének központi gondolata a szabadság, az egyéni akarat, az emberiség földi létének célja, hogy a szabadsággal az értelem szerint rendelkezzenek, és ezáltal megszervezzék a racionális államot. Hitt az emberiség fejlődésében.³⁸ Az állam szerződésen alapul, a szerződés az egyesek akaratából jön létre. Kanthoz hasonlóan úgy véli, hogy a demokrata alkotmány nem jó, ebben ugyanis azt a veszélyt látja, hogy „a felizgatott tömeg vak dühétől is tartanunk kell.”³⁹ Machiavelli nyomán jut arra, „hogy az állam, a törvények és a köztársaság létrehozatalának alapgondolata az, hogy minden ember gonosz és gonoszságát törekszik kiadni, ezért kell az állam, mint kényszerintézmény, amely a béke látszólagos állapotát kelti az emberek között, még ha a gyűlölet uralkodik is a szívekben.”⁴⁰ Machiavellit csodálja ugyan, de gondolkodásmódjának határait is hangsúlyozza, Machiavelli ugyanis csak olyan állapotokat vett figyelembe, amelyekben a jogállamiság nem biztosított.⁴¹ Elutasítja a korlátlan egyeduralmat és a kiváltságokat, a nemességet és a papságot, ellenben hisz az emberi jogok elidegeníthetetlen voltában.⁴² Humboldtval rokon vonása, hogy a tulajdonnak kiemelt szerepet tulajdonít a jogállamban.

emberiség általában vett tudatává alakul, amelyből az egyes emberi tudatok – annak mintegy részei – levezethetők.”

³⁴ Bluntschli: i.m. 26-27. és 36. o.

³⁵ Fichte, Johann Gottlieb: *Beitrag zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution*, 1793. [Verlag Ferdinand Troschel][Danzig] 1793. [PDF-Version von Reinhard Stiebler und Gerhard Grasruck für www.mises.de] https://docs.mises.de/Fichte/Fichte_Revolution.pdf

³⁶ https://docs.mises.de/Fichte/Fichte_Revolution.pdf, 2-4. o.

³⁷ Fichte, Johann Gottlieb: III. 2.1. Über die Konstitution, Absolute Begründung des Rechts in der Wirklichkeit. In *Das System der Rechtslehre* (1812) Vorgetragen von Ostern bis Michaelis, 1812. <https://www.textlog.de/9445.html>

³⁸ Inhoffen, Peter: *Freiheit durch Vernunft? Ordnung und Ziel der menschlichen Gesellschaft nach Johann Gottlieb Fichte*. JCSW, 28, Universität Muenster, 1987, 91., 93. és 109. o. <https://www.uni-muenster.de/Ejournals/index.php/jcsw/article/view/550/522>

³⁹ Bluntschli: i.m. 40. o.

⁴⁰ Inhoffen: i.m. 99-100. o. <https://www.uni-muenster.de/Ejournals/index.php/jcsw/article/view/550/522>

⁴¹ Lásd Radrizzani, Ives: *Comment Fichte lit Machiavel, Etica & Politica / Ethics & Politics*, Vol. XVII, No. 3, 2015, pp. 47-57, <https://www.openstarts.units.it/server/api/core/bitstreams/fd79159e-612f-441a-abfa-0d331f99fba7/content>

⁴² Bluntschli: i.m. 31-32. o.

V. Robert von Mohl (1799-1875) nézetei

Robert von Mohl német jogászprofesszor a *Rechtsstaat* kifejezést a rendőrség önkényének ellenálló államra értette. Mohl 1799. augusztus 17-én Stuttgartban született felső középosztálybeli családban (dédapja a híres jogász, Johann Jacob Moser), jogot tanult Tübingenben, majd Heidelbergben. Miután 1821-ben doktorált, hosszú ideig tanult Wetzlarban, Regensburgban, Bécsben, Frankfurtban, Göttingenben és Párizsban, majd 1824-ben a Tübingeni Egyetem Államtudományi Karának professzorává nevezték ki.⁴³ Fő művei *Die Polizei-Wissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*, (*Rendészettudomány az alkotmányos állam elvei szerint*), *Encyklopädie der Staatswissenschaften*, (*Államtudományi Enciklopédia*) és a *Staatsrecht, Völkerrecht und Politik* (*Államjog, nemzetközi jog és politika*). A jogtudósok álláspontja egységesnek mondható abban, hogy Mohl munkássága hozzájárult a fogalom adoptálásához német területen.⁴⁴

Enciklopédiájában azt írja, hogy a jogállam feladata valamennyi emberi szükséglet⁴⁵ kielégítése, ezért nem pártolja, ha a jogállam vallásos színezetet kap. Úgy véli, a személy szabadsága megmarad jogállamban. A jogállamot úgy jellemzi, hogy az állam igényt tarthat résztvevői engedelmességére, jogában áll megtenni azokat az intézkedéseket, melyek az államcélok eléréséhez kellenek, a résztvevőket viszont megilleti a törvény előtti egyenlőség. Mindenkinek azonos jogai vannak a közügyek tekintetében, minden embernek joga van a személyes szabadsághoz és a gondolatközlés szabadságához, megengedett a szabad vallásgyakorlás és a helyváltoztatás joga. A polgárokat megilleti az egyesülési jog, vagyis az önkéntes egyesülés szabadsága. Láthatóan néhány szabadságjog kiemeléséhez Mohl is ragaszkodott. Hangsúlyozza, hogy a jogállam nem von maga után bizonyos kormányformát. A jogállamnak mindezek alapján az alábbi típusait különböztette meg egymástól:

- lehet, hogy az államhatalom a népet illeti meg tiszta népuralom formájában népgyűlés által vagy képviseleti demokrácia alakjában, Kant viszont úgy fogalmaz, hogyha mindannyian bírják a hatalmat, ekkor demokráciáról beszélünk,

- lehet, hogy nemzetségeket illet meg a hatalom, ez arisztokratikus jellegű hatalomgyakorlás, amely lehetséges vagyon vagy származás alapján, Kant ezt úgy fogalmazza meg, hogy az

⁴³ Pietropaoli, Stefano: Mohl, Robert von. In Handbook of the History of the Philosophy of Law and Social Philosophy, 2023, 235-240. o. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-19546-4_30

⁴⁴ Orbán Balázs – Palkó Attila: A jogállami univerzum tágulásáról és ennek veszélyeiről. In Kommentár. Közéleti és kulturális folyóirat, 2019/2. szám. http://www.kommentar.info.hu/cikk/2019/2/A_jogallami_univerzum_tagulasarol_es_ennek_veszelyeiről

⁴⁵ Megjegyzendő, hogy az emberi (egyéni és társas) szükségletek állami kielégítéséhez szükséges első lépcsőfok a kamerálisztika és a statisztika tudományának kialakulása volt. Ezen tudományágak ismereteinek birtokában a szükségletek állami kielégítésének megszervezése elsőként Közép-Kelet Európában a felvilágosult abszolutizmus keretében bontakozik ki. A franciák és az angol fejlődés más utat járt be e tekintetben. Míg Angliában és Franciaországban alapvetően úgy vélték, hogy az egyén dolga, hogy boldoguljon, addig a felvilágosult abszolutista országok politikája az államok kezébe vette ezek megszervezését. Ennek köszönhető, hogy egészségügyi, oktatási, rendészeti, vámügyi, adózási reformok fűződnek a felvilágosult abszolutista uralkodók nevéhez. Az emberi szükségletek állami politikához való kapcsolata a kora újkori, részben utópia-irodalomban gyökerezik, míg Bodin nemcsak az állam céljának, hanem az államformálódás szakaszainak is a szükségletek kielégítését és ezek szintjeit tartja. Ehhez lásd részletesen Rigó Balázs: Sir Robert Filmer és a patriarchális államelmélet. Érzelmek, család és a hatalom legitimitációja a kora újkorban, Doktori értekezés, ELTE-ÁJK, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2020. V. részének, I. fejezetét: Az emberi szükségletek a kora újkori államelméletekben, 270-288. o. https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/50311/Rigo_B_Disszertacio.pdf?sequence=1&isAllowed=y

arisztokrácia a kevesek uralma,

- vagy pedig az egyes egyén az államhatalom tulajdonosa, például öröklés vagy választás által, ez egyeduralmi kormányzást jelent. Kant autokráciának nevezi, amikor egy ember kezében van a hatalom. Lehet az is, hogy a hatalom bizonyos rendeknél van, de a hatalom ebben az esetben is egyeduralmi jellegű, csakúgy, mint egyetlen személy esetén. Érdekes módon még képviseleti népuralomról is beszél, ez esetben a nép összessége biztosítja az államfő ellenében a jogvédelmet.

Hangsúlyozza, hogy népuralomban a gondolatközlés és az egyesülés szabadsága a legfontosabb szabadságjogok. A képviseleti demokrácia legfontosabb eleme pedig a választójog szabályozottsága. Arisztokráciában a hatalmat viszonylag kevesen gyakorolják, állapítja meg, ebben a kormányzásban nem kizárt a jogállam érvényesülése, de az összeütközés a nép és a vezetők közt valószínűsíthető, s ilyen esetben a harc könnyen a tömeg javára fog eldőlni. Végül az egyeduralmi kormányzás kapcsán kifejti, hogy ez sem zárja ki a jogállamot. Hozzáfűzi, hogy merész ez az intézmény, hiszen egyetlen emberre van bízva a nép sorsa, s ezen személy mivoltára nézve sem a kiválasztás, sem az öröklés „nem nyújt biztosítékot.” Az államról való gondolkodásának elemeiben felismerhetőek Kant egyes gondolatai. *Mindezek alapján azt is megállapíthatjuk, hogy Mohl a szabadságjogokat hangsúlyozza leginkább a jogállam elemeiként.*

Saját szavai szerint: *„Bármily fontos is a jogállam különböző nemei között a választás, úgy az összes államfaj jogi alapja nem szenved változást az államhatalom alakzatai különfélesége folytán. Nevezetesen korlátlan kezelése nem ad az illetőknek jogot egészen kényők-kedvők szerint eljárni s a jogállam általános czéljait megváltoztatni vagy megcsonkítani.”*⁴⁶

*Míg Mohl felfogásában az állam feladata, hogy az egyén és a társadalom fejlődését megvalósítsa a szabadságjogokon keresztül, addig Kantnál a szabadságjogok az állam korlátjaként jelennek meg. Mohl szerint „a jogállam egy olyan állam, amely jogi apparátusát az ésszerűség uralja” ezen a ponton már egyértelműen érezhető Kant hatása.*⁴⁷

Felfogását gyakran jellemzik úgy is, hogy jogállam alatt a rendőrség önkényének ellenálló jogrendet értette.⁴⁸ Mohl úgy véli, a jogállamban a résztvevőkre nem vonatkoznak felsőbb hatóság önkényes parancsai, emberi vagy természetfeletti erő, csak általános, mindenki számára egyenlő hatályos törvények. A jogállam olyan állam, melyben a polgár vitatkozhat az állammal a jogairól.⁴⁹

VI. Carl Theodor Welcker (1790-1869) nézetei

Welcker alkotmányjogászként és büntetőjogászként is ismert, liberális gondolkodó, parlamenti képviselő. A jogállam fogalmat ő használta először német nyelvterületen. A

⁴⁶ Mohl, Robert von: Az államtudományok encyklopaediája, (ford.: Löw Tóbiás). Heckenast, Pest, 1866, 74., 158. és 224-231. o. idézet a 229. oldalon. Lásd még 5. fejezet: A jogállam, 224-251. o. <https://konyvtar.parlament.hu/>

⁴⁷ Kelemen Bálint Csaba: „Hova kell ahhoz költözni?” – A jogállamiság és annak újrafelfedezése Magyarországon. In Comparative Law Working Papers, Vol. 5, No. 2, 2021, 6. o. – Hallgatói különszám. https://www.ojji.u-szeged.hu/images/dokumentumok/CLWP/Kelemen_Koltozni.pdf

⁴⁸ Varinic, Ouk: A tisztességes eljárás szerepe és az eljárási alapjogok jelentősége a magyar jogban. In KRE-DIT 2023/2. <https://www.kre-dit.hu/tanulmányok/ouk-varinic-a-tisztessages-eljaras-szerepe-es-az-eljarasi-alapjogok-jelentosege-a-magyar-jogban/>

⁴⁹ Der Rechtsstaat, eine rechtsvergleichende Perspektive Deutschland. EPRS Wissenschaftlicher Dienst des Europäischen Parlaments Bibliothek für Vergleichendes Recht. PE 745.674, I.1.2, 2. o. (2023. március), [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745674/EPRS_STU\(2023\)745674_DE.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745674/EPRS_STU(2023)745674_DE.pdf)

sajtószabadság szószólói közé tartozott, nézetei saját korában úttörőek voltak, életében több büntetőeljárás is indult ellene. Híres műve a *Die letzten Gründe von Recht, Staat und Strafe* (A jog, az állam és a büntetés végső okai) 1813-ban jelent meg. Welcker hazafias gondolkodó is, a nagynémet egyesülés híve, a korszakban ugyanis feléledt a német népek egységesítésének gondolata. Többek között a Paulskirche-i alkotmány is ezt célozta meg 1849-ben, de elbukott Ausztria és Poroszország ellenállásán. Az alkotmány a Német Birodalom kifejezést használta volna. Az alkotmányt a kompromisszumkeresés jellemezte és szövetségi alkotmányos monarchia lett volna az államforma.⁵⁰

Welcker jogászként és politikusként ismert, valamint egy liberális politikai lap szerkesztőjeként, ily módon nincs olyan önálló filozófiai rendszere, mint Kantnak vagy Fichtének. Említése azonban a jogállam fogalomnál nem nélkülözhető.

*Államtanában megkülönböztette egymástól a despotizmust (zsarnokságot), a teokráciát és az alkotmányos államot, vagyis a jogállamot.*⁵¹ *Úgy véli, az államoknak nem kell egy állapotban lenniük, azok az emberhez hasonlóan képesek fejlődni. A despotizmusban szerinte az érzéki ösztönök elve érvényesül, a teokráciában a hit elve, a jogállamban pedig az ész elve dominál. Az eltérő állapotokat az értelem és az erkölcs fejlettségével hozza összefüggésbe, ezek az állapotok az ember személyiségfejlődésének is állomásai egyben, így párhuzamot von az egyén és az állam fejlődési szakaszai között. Jogállamban szerinte az állam és az egyház szétválik. A jogállam legfőbb értékének az emberi méltóságot, a törvény előtti egyenlőséget és a szabadságjogokat tekinti.*⁵² *A jogot a külső társadalom; az erkölcsöt az emberi cselekvés belső egyéni aspektusának tekinti.*⁵³ Anton Jansson írja, hogy „nem volt republikánus vagy demokrata, hanem az alkotmányos monarchia, egyfajta kontraktalista monarchia szószólója a nép beleegyezése alapján. Továbbá egy olyan állam mellett érvelt, amely a jogállamisággal, a politikai képvisellel, valamint kiterjesztett jogokkal és szabadságokkal jellemezhető. Welcker hangsúlyozta a szólásszabadság és a sajtószabadság fontosságát.”⁵⁴ Kanttal közös pont, hogy Kant is hangsúlyozza a jogok egyenlőségét, velünk született és elidegeníthetetlen mivoltát az örök békeről szóló írásában.⁵⁵

Az embert közösségi, társas lénynek tartja, aki másokkal egységben létezik. Abszolút, mindenki által elismert törvénynek az alkotmányt tekinti, mely a nép és a kormány közti szerződéssel jön létre és a szabadságjogok garanciája. Merít Kant szabadságfogalmából Welcker és úgy véli, az egymás iránti tisztelet kell az alkotmányos állam létrejöttéhez. A jogállam ilyen formán önkéntességen alapul, saját és mások erkölcsi méltóságának

⁵⁰ Kelemen Miklós: Kísérletek a német egység létrehozására, a német egység és alkotmányos megoldásai. In Jakab Éva – Pókecz Kovács Attila (szerk.): Egyetemes államtörténet I. Dialóg Campus kiadó, Budapest, 2019, 258. o. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12668/web_PDF_ATMA_Egyetemes_allamtortenet_I_JAV.PDF?sequence=6

⁵¹ Takács Péter: Államforma. In Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter – Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/allamforma> (2023) 3.2.[27]

⁵² Welcker, Carl Theodor: *Die letzten Gründe von Recht, Staat und Strafe*. Bibliotheca Regia Monacensis, Bayer Staatsbibliothek, 1813. Lásd a despotizmus-teokrácia-jogállam fogalmakról, 13-26. o. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10042239?page=17&q=theokratie>

⁵³ Jansson, Anton: Revolution and Revelation – Theology in the Political Thought of Friedrich Julius Stahl, Wilhelm Weitling, and Karl Theodor Welcker. Avhandlingar framlagda vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet, nr 48, Göteborg, 2017, 118. o. https://gupea.ub.gu.se/bitstream/handle/2077/49809/gupea_2077_49809_4.pdf?sequence=4

⁵⁴ Uo. 50. o.

⁵⁵ Kant – Hegel: A tiszta ész (válogatott írások). Az örök béke – filozofikus tervezet. Forrásmunka: Immanuel Kant: Az örök béke (ford.: Babits Mihály). Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Frankfurteri kéziratok (ford.: Révai Gábor) 8. o. <https://mek.oszk.hu/01300/01325/01325.pdf>

tiszteletén. Az alkotmányos állam lényegi elemei közé sorolja a panaszjogot, a közvélemény teljes szabadságát, a kormányzati tevékenység nyilvánosságát és az állam elhagyásának jogát.⁵⁶

VII. Következtetések

Bár eltérőek azon súlypontok, melyeket a jogállam német és angolszász képviselői hangsúlyoznak, megállapíthatjuk, hogy a fogalom nem relativizálható a végtelenségig, vagyis minden szerző felismerte a jogállam eszme legfontosabb alapköveit. Ezek az alapkövek térben és időben is változatlanok, vagyis alkalmazhatóak valamennyi emberi társadalomra.

A jogállam eszme angolszász és német vonulatának elemzése bonyolult és összetett feladat. A jogállam eszme angolszász felfogásában kiemelt fontossággal bírnak a szabadságjogok, jelentős a bírói hatalom és az esetjog hangsúlyozása, érthető módon az amerikai gondolkodók a monarchikus rendszerek kritikáját is kiemelik a fogalom elemzésekor (Thomas Paine). Az is gyakran elhangzik, hogy a kormánynak ne legyen önkényes hatalma (Albert Venn Dicey). A jogállam eszme német *filozófiai* értelmezésében is hangsúly van a szabadságjogokon. A kötelesség mint erkölcsi parancs jelenik meg, hangsúlyos az egyén jogvédelme, és az a gondolat, hogy az ember korlátozza saját szabadságát mások szabadsága miatt. Ebben kifejezésre jut az a gondolat, hogy az ember mint társas lény létezik, vagyis a (jog)állam a társadalom tagjainak együttműködése a szabadság égíse alatt. Mindkét felfogásban közös azonban az igazságosságra törekvés, a törvény előtti egyenlőség és az önkény elkerülésének gondolata. Sólyom László szerint az angolszászoknál jelentősebb az individuális szabadságjogi védelem „míg ugyanis a jogállamiság német felfogása csak „az állami szervek jogszerű működését követeli meg”, addig a *rule of law* „azt is felöleli, hogy a polgárok alkotmányos jogaik biztos tudatában vannak, s élnek is velük.”⁵⁷ Hozzá kell tenni gyakorlati szemszögből, hogy Dicey élete például a viktoriánus kor időszakára tehető, amely a brit parlamentarizmus fénykora, a választási rendszer reformjának időszaka, amikor az uralkodó szerepe fokozatosan formálissá válik, kialakulnak a modern pártok, egyszóval megjelenik a politika demokratizálódása.⁵⁸ Míg a jogállamról való elméleti gondolkodással párhuzamosan a németek létrehozták a porosz fennhatóságú birodalmat, azaz a Porosz Királyságot (1701-1918). A végrehajtó hatalom túlsúlya itt arra enged a gyakorlatban következtetni, hogy a szabadságjogok védelme gyengébb lábakon állt.⁵⁹ Poroszország 1872-ben hozta létre az önálló közigazgatási bíróságot.

⁵⁶ Der Rechtsstaat, eine rechtsvergleichende Perspektive Deutschland. EPRS Wissenschaftlicher Dienst des Europäischen Parlaments Bibliothek für Vergleichendes Recht PE 745.674, I.1.1., 2. o. – 2023. március. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745674/EPRS_STU\(2023\)745674_DE.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745674/EPRS_STU(2023)745674_DE.pdf) (Autor: Diese Studie wurde von Prof. Dr. Franz Reimer, Justus-Liebig-Universität Gießen verfasst, im Auftrag des Referats „Bibliothek für Vergleichendes Recht“ in der Generaldirektion des wissenschaftlichen Dienstes des Europäischen Parlaments (GDEPRS), Generalsekretariat des Europäischen Parlaments.)

⁵⁷ Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Budapest, Osiris, 2001, 141. o.

⁵⁸ Sente Zoltán: Kormányforma és parlamentáris kormányzás a XIX. századi európai és a dualizmus kori magyar közjogban [Doktori Értekezés]. Budapest, 2010, 4.1. A brit parlamentarizmus fénykora: a kabinetrendszer a viktoriánus korban, 50-56. o. http://real-d.mtak.hu/403/4/dc_42_10_doktori_mu.pdf és Rigó Balázs: Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében. In Forum: Publicationes Doctorandorum et Juridicorum. 2017/7. szám, 193-222. o. https://acta.bibl.u-szeged.hu/61917/1/forum_doctorandorum_2017_193-222.pdf

⁵⁹ A jogállam történetéhez lásd Tóth J. Zoltán: A jogállamiság fogalmának eszmetörténeti vázlata. In DÍKÉ: A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata, 2022/1. szám, 260-275. o. és Tóth J. Zoltán: A jogállam jelentései. In Peres Zsuzsanna – Pál Gábor (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére. Semper ad perfectum. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 683-694. o. Tóth J.

Jellemzője a porosz közigazgatásnak, hogy az önkormányzatot fontosnak tartják, és mint jogot követelik. Stipta István szerint a „porosz önkormányzat az állam és társadalom harmóniája.”⁶⁰ A porosz rendszer jellegzetessége ugyanakkor még az erős haderő, a „kötelességtudó” hivatalnoki apparátus, a jól szervezett elemi iskolák és a „mintaszerű” közigazgatás, ez volt náluk a jogállamiság korabeli megnyilvánulása.⁶¹

A jogállam eszme német vonulata erősen filozófiai irányultságú, a szerzők gondolatai túlfeszítik az alkotmányjog területét, hatásuk és munkásságuk kiterjeszkedik a politika, a politikai filozófia, a jog, és az államtan területére egyaránt. Mohl és Welcker a jogállam fogalom kapcsán alkottak maradandót, mindketten koruk jelentős jogászai voltak, hatottak gondolkodás módjukra Kant, Fichte és Humboldt. Kant és Fichte az erkölcs és az egyén szabadságát hangsúlyozta, Humboldt és Kant közös pontja, hogy az önálló emberi gondolkodásnak nagy jelentőséget tulajdonítottak. A német filozófia óriási hatást gyakorolt az emberiség fejlődésére politikailag, jogilag, társadalomfilozófiailag, hozzájárult az emberi jogok és szabadságok hangsúlyozásához. Munkásságukkal mindannyian hozzájárultak a jogállam elméleti fogalmának kialakításához. A kategorikus imperatívusz alapelvein keresztül a jogállamnak az egyenlőség, a jogbiztonság és a jogegyenlőség elveit kell tiszteletben tartania. A fogalom a jogállamhoz (is) kapcsolódik, mert a kategorikus imperatívusz alapelveit alkalmazva az emberek egyenlő elbánást várnak el a jogrendszerrel szemben.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a jogállam ma is érvényesülő legfőbb értékei a francia forradalom, a német, angol és amerikai gondolkodók nyomán jelentek meg. Ezek a velünk született és elidegeníthetetlen szabadságjogok, (egyes szerzőknél különös hangsúllyal a véleménynyilvánítás szabadságára, a választójogra, az egyesülés szabadságára), az emberi méltóság elve és az emberek törvény előtti egyenlőségének gondolata, a jog erkölcsi alátámasztásának szükségessége, a hatalmi ágak elválasztása, a tulajdon szentsége, saját szabadságunk korlátozása mások jogainak érvényesülése érdekében, és az államhatalom szerepének korlátozása.

Felhasznált irodalom

America's Founding Documents, Declaration of Independence: A Transcription. In Congress, July 4, 1776. <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/k-E039/kant-E48E/> Kant, Pallas Nagy Lexikona

Bluntschli: Az általános államjog és a politika története. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Vállalata, II. kötet (ford.: Acsády Ignác), Budapest, 1876, 74. és 77. o. https://real-eod.mtak.hu/3333/2/MTA_Konyvek_NC102245_2_000809099.pdf

Boros János – Lendvai L. Ferenc: Filozófiatörténet általános bölcsészeknek. A német klasszikus filozófia, 10. Fichte aktivista idealizmusa.

Zoltán: A jogállamiság tartalma. In Jogtudományi Közlöny, 2019/5. szám, 197-212. o.

⁶⁰ Stipta István: A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem. Jogtörténeti értekezések, 44. Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 97. és 258. o. <https://majt.elte.hu/dstore/document/2857/MAJT-jogtorteneti-ertekezések-44.pdf>

⁶¹ Poroszország, Arcaum, Pallas nagy Lexikona, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/p-1434B/poroszorszag-1561C/> A porosz alkotmánytörténethez lásd: Rigó Balázs: Alkotmánytörténet a historizmuson túlmutató perspektívában. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae. 2013, 50. szám, 209-212. o.

https://mmi.elte.hu/szabadjbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadjbolcseszlet/index4863.html?option=com_tanelem&id_tanelem=299&tip=0

Der Rechtsstaat, eine rechtsvergleichende Perspektive Deutschland. EPRS Wissenschaftlicher Dienst des Europäischen Parlaments Bibliothek für Vergleichendes Recht. PE 745.674, I.1.2, (2023. március), [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745674/EPRS_STU\(2023\)745674_DE.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745674/EPRS_STU(2023)745674_DE.pdf)

Dicey, Albert Venn: Bevezetés az angol alkotmányjogba, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata Uj Folyam, LII. Kötet, 1902-1904. Cyclus, Az 1902-dik évi illetmény negyedik kötete, fordította Tarnai János, átnézte Kautz Gyula, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája. http://real-eod.mtak.hu/3303/1/MTA_Konyvek_800238_000808456.pdf

Fichte, Johann Gottlieb: Beitrag zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution, 1793. [Verlag Ferdinand Troschel][Danzig] 1793. [PDF-Version von Reinhard Stiebler und Gerhard Grasruck für www.mises.de] https://docs.mises.de/Fichte/Fichte_Revolution.pdf

Fichte, Johann Gottlieb: III. 2.1. Über die Konstitution, Absolute Begründung des Rechts in der Wirklichkeit. In Das System der Rechtslehre (1812) Vorgetragen von Ostern bis Michaelis, 1812. <https://www.textlog.de/9445.html>

Fichte, Johann Gottlieb: JCSW, 28, Universität Muenster, 1987. <https://www.uni-muenster.de/Ejournals/index.php/jcsw/article/view/550/522>

Filip, Birsen – Moggach, Douglas: Between Leibniz and Kant: The Political Thought of Wilhelm von Humboldt, 2018. április. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10848770.2018.1461972>, és <https://doi.org/10.1080/10848770.2018.1461972>

Frenyó Zoltán: A filozófia tankönyve. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2016. http://real.mtak.hu/50033/1/Frenyo_Zoltan_A_filozofia_tankonyve_u.pdf

Hamlyn, Dawid W.: A nyugati filozófia története, Holnap Kiadó, 1998.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: Frankfurteri kéziratok (ford.: Révai Gábor). <https://mek.oszk.hu/01300/01325/01325.pdf>

Herwald, Heiko: Apocalypse Now, Warum Ethik in der Wissenschaft wichtig ist. 2020, 27-36. o. 2020. június 17-én megjelent online kiadás. doi: 10.1007/978-3-658-30688-5_4, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7295582/>

Infranca, Antonino: Kant: Örök béke című írásának Paradoxonjai, http://epa.oszk.hu/00100/00186/00001/98_infranca.htm

Inhoffen, Peter: Freiheit durch Vernunft? Ordnung und Ziel der menschlichen Gesellschaft nach

Jansson, Anton: Revolution and Revelation – Theology in the Political Thought of Friedrich Julius Stahl, Wilhelm Weitling, and Karl Theodor Welcker. Avhandlingar framlagda vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet, nr 48, Göteborg, 2017

https://gupea.ub.gu.se/bitstream/handle/2077/49809/gupea_2077_49809_4.pdf?sequence=4

Kant, Immanuel: Az örök béke. (ford.: Babits Mihály), Amtak Bt, Amtak E-könyvek, 2023.

Kant, Immanuel: Kritik der praktischen Vernunft. Uő: Werke in zwölf Bänden. Band 7, Frankfurt am Main, 1977. <https://www.lernhelfer.de/sites/default/files/lexicon/pdf/BWS-DEU2-0352-03.pdf>

Kant – Hegel: A tiszta ész (válogatott írások). Az örök béke – filozofikus tervezet. Forrásmunka: Immanuel Kant: Az örök béke (ford.: Babits Mihály).

Kant-Breviarium. Kant világnézete és életfelfogása. Kant irataiból, összeállította Dr. Gross Félix, fordította Dr. Polgár Gyula, Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1912. http://real-eod.mtak.hu/7934/2/MTA_Konyvek_170093.pdf

Kelemen Bálint Csaba: „Hova kell ahhoz költözni?” – A jogállamiság és annak újrafelfedezése Magyarországon. In Comparative Law Working Papers, Vol. 5, No. 2, 2021. – Hallgatói különszám. https://www.ojji.uszeged.hu/images/dokumentumok/CLWP/Kelemen_Koltozni.pdf

Kelemen Miklós: Kísérletek a német egység létrehozására, a német egység és alkotmányos megoldásai. In Jakab Éva – Pókecz Kovács Attila (szerk.): Egyetemes államtörténet I. Dialóg Campus kiadó, Budapest, 2019. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12668/web_PDF_ATMA_Egyetemes_allamtorten_et_I_JAV.PDF?sequence=6

Kuntze, Friedrich: Die Philosophie Salomon Maimons, Karl Winter. Heidelberg, 1912, XXVI, <https://www.lana.info.hu/lukacs-gyorgy/lukacs-gyorgy-muvei/lukacs-gyorgy-publicisztikaja-1920-1929/friedrich-kuntze-die-philosophie-salomon-maimons/>

Lendvai L. Ferenc: Fichte, Korunk, 2019. augusztus, 30. évf. 8. szám, 59-60. o. https://epa.oszk.hu/00400/00458/00657/pdf/EPA00458_korunk-2019-08_057-063.pdf

Ludassy Mária: Cassirer a felvilágosodás filozófiájáról. Ernst Cassirer: A felvilágosodás filozófiája. In Holmi, 2008. 20. évf. 7. szám, 951-962. o. https://epa.oszk.hu/01000/01050/00055/pdf/00055_951-962.pdf

Mohl, Robert von: Az államtudományok encyklopaediája, (ford.: Löw Tóbiás). Heckenast, Pest, 1866. <https://konyvtar.parlament.hu/>

Moór Gyula: Jogfilozófia, Püski kiadó, Budapest, 1994.

Mueller, Antony P.: Wilhelm von Humboldt's Demarcation of the Limits of State Activity, Mises Institute, 07/05/2023, <https://mises.org/wire/wilhelm-von-humboldts-demarcation-limits-state-activity>

Orbán Balázs – Palkó Attila: A jogállami univerzum tágulásáról és ennek veszélyeiről. In Kommentár. Közéleti és kulturális folyóirat, 2019/2. szám. http://www.kommentar.info.hu/cikk/2019/2/A_jogallami_univerzum_tagulasarol_es_ennek_veszelyeiről

Paine, Thomas: Common Sense (1776) <https://constitutioncenter.org/education/classroom-resource-library/classroom/primary-source-thomas-paine-common-sense>

Paine, Thomas: Common Sense, edited by Edward Larkin, broadview editions, https://www.sjsu.edu/people/ruma.chopra/courses/H174_MW_F12/s1/Wk7_A.pdf

Pietropaoli, Stefano: Mohl, Robert von. In Handbook of the History of the Philosophy of Law and Social Philosophy, 2023, 235-240. o. DOI https://doi.org/10.1007/978-3-031-19546-4_30

Poroszország, Arcaum, Pallas nagy Lexikona, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/p-1434B/poroszorszag-1561C/>

Radrizzani, Ives: Comment Fichte lit Machiavel, Etica & Politica / Ethics & Politics, Vol. XVII, No. 3, 2015, pp. 47-57. <https://www.openstarts.units.it/server/api/core/bitstreams/fd79159e-612f-441a-abfa-0d331f99fba7/content>

Raico, Ralph: „Great Individualists of the Past: Wilhelm von Humboldt (1767-1835)”, Humboldt, Wilhelm von (1767-1835), Online Library of Liberty [OLL]. <https://oll.libertyfund.org/page/humboldt-wilhelm-von-1767-1835>

Rigó Balázs: Sir Robert Filmer és a patriarchális államelmélet. Érzelmek, család és a hatalom legitimációja a kora újkorban, Doktori értekezés, ELTE, ÁJK, Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2020. https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/50311/Rigo_B_Dissertacio.pdf?sequence=1&isAllowed=y Az emberi szükségletek a kora újkori államelméletekben, V. rész, I. fejezet, 270-288.o.

Rigó Balázs: Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében. In Forum: Publicationes Doctorandorum et Juridicorum. 2017/7. szám, 193-222. o. https://acta.bibl.u-szeged.hu/61917/1/forum_doctorandorum_2017_193-222.pdf

Rigó Balázs: Alkotmánytörténet a historizmuson túlmutató perspektívában. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae. 2013, 50. szám, 209-212. o.

Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Budapest, Osiris, 2001.

Stipta István: A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem. Jogtörténeti értekezések, 44. Gondolat Kiadó, Budapest, 2020. <https://majt.elte.hu/dstore/document/2857/MAJT-jogtorteneti-ertekezések-44.pdf>

Székely György László: Büntetőeljárás alapelvek mint a jogállamiság garanciái. In Jog-Állam-Politika I. évf., 2009/3. szám, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és

Jogtudományi Kar, Győr. <https://dfk-online.sze.hu/images/J%20C3%81P/2009/CD%20mell%20C3%A9klet/sz%20C3%A9kely.pdf>

Stanford Encyclopedia of Philosophy: Humboldt's Approach to Anthropology, Political Philosophy and Aesthetics. In Wilhelm von Humboldt. Első kiadás: 2007. február 23., Jelentősen átdolgozott újabb kiadás: 2022. május 24. <https://plato.stanford.edu/entries/wilhelm-humboldt/>

Szente Zoltán: Kormányforma és parlamentáris kormányzás a XIX. századi európai és a dualizmus kori magyar közjogban [Doktori Értekezés]. Budapest, 2010. http://real-d.mtak.hu/403/4/dc_42_10_doktori_mu.pdf

Szigeti Péter – Takács Péter: A jogállamiság jogelmélete. Második, bőv., jav. kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004, 6. 4. fejezet: A materiális és formális legalitás ingamozgása a német társadalomfejlődésben.

<https://jet.sze.hu/images/+%20117/A%20jog%20C3%A1llamis%20A1g%20JE-e/A%20jog%20C3%A1llamis%20A1g%20jogelm%20C3%A9lete-55%20.pdf>

Takács Albert: A jogállam társadalmi és jogi feltételei. Jogtudományi Közlöny, 1986/11. szám, 521-530. o.

Takács Péter: Államforma. In Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter – Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/allamforma> (2023) 3.2.[27]

Tóth Csaba Tibor: Amerika legfontosabb egyenjogúsági törvényét egy rasszista elnök írta alá. In Mércse, 2020. július 3. <https://merce.hu/2020/07/03/amerika-legfontosabb-egyenjogusagi-torvenyet-egy-rasszista-elnok-irta-ala/>

Tóth J. Zoltán: A jogállamiság fogalmának eszmetörténeti vázlata. In DÍKÉ: A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata, 2022/1. szám, 260-275. o DOI: <https://doi.org/10.15170/Dike.2022.06.01.16>

Tóth J. Zoltán: A jogállam jelentései. In Peres Zsuzsanna – Pál Gábor (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére. Semper ad perfectum. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 683-694. o.

Tóth J. Zoltán: A jogállamiság tartalma. In Jogtudományi Közlöny, 2019/5. szám, 197-212. o.

Varinic, Ouk: A tisztességes eljárás szerepe és az eljárási alapjogok jelentősége a magyar jogban. In KRE-DIT 2023/2. <https://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/ouk-varinic-a-tisztessages-eljaras-szerepe-es-az-eljarasi-alapjogok-jelentosege-a-magyar-jogban/>

Welcker, Carl Theodor: Die letzten Gründe von Recht, Staat und Strafe. Bibliotheca Regia Monacensis, Bayer Staatsbibliothek, 1813. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10042239?page=17&q=theokratie>

Prugberger Tamás¹

Adalékok a természetjogi „sollen” és tételes-jogi „sein” fejlődéstörténetileg elemzett viszonyának korunk követelményeihez fűződői átértékeléséhez²

Absztrakt

A tanulmány a természetjog és a „sein” világában létező pozitív jog egymáshoz való viszonyának az alakulását a helyesség szempontjából, „sollen” módjára követendő elmélet-történeti látásmóddal vizsgálja, kimutatva, hogy milyen körülmények hatottak rá. A szerző kimutatja, hogy a természetjognak a („sein” világában létező) pozitív jogot (a „sollen”, vagyis a legyen mércéje alapján) érintő értékelése miként változott az idők folyamán és miként szükséges, hogy változzon ma is. E vizsgálat során a szerző az ősi emberi társadalomnak a természet erőivel szembeni félelméből indul ki és ugyanoda tér vissza a mai ember és emberi társadalom globális természeti környezetkárosítása miatt.

Kulcsszavak: erkölcs, etika, emberi természet, élővilág, isteni eredet, kozmosz, rétegelmélet, jogalkotási érdekegyeztetés, vallás, fajkipusztulás

Abstract

The study examines the evolution of the relationship between natural law and the positive law existing in the world of ‘sein’ in terms of correctness in the ‘sollen’ way, with a theoretical-historical perspective, showing what circumstances influenced it. The author shows how the assessment of natural law concerning positive law (existing in the world of ‘sein’) (based on the standard of ‘sollen’, i.e. ‘to be’) has changed over time and how it needs to change today. During this investigation, the author starts from the ancient human society’ fear of the forces of nature and returns to the same place due to the global environmental damage caused by today’s man and human society.

Keywords: morality, ethics, human nature, living world, divine origin, cosmos, layer theory, reconciliation of legislative interests, religion, species extinction

I. Az erkölcs és a természetjog, valamint a pozitív jog intézmény-kialakulásának az eredete és folyamata

Minden állati életközösség és annak egyedei élet- és fajfenntartási apriori ösztönüknél fogva kialakítják azokat a szabályokat, amelyek szükségesek az életközösség és egyedeinek a fennmaradásához és az életközösség alanyainak egymással és magával a közösséggel, valamint a közösségnek a hozzá tartozó egyedekkel fennálló kölcsönös kommunikatív,

¹ Professor emeritus. Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar.

² DOI 10.59558/jesz.2024.1.18

valamint magatartási kapcsolatainak a kifejlődéséhez. Etológiailag ez a természet törvényszerűségeinél fogva minden állati életközösségben meg van, a legegyszerűbbtől kiindulva a legfejlettebbekig, vagyis az emberi faj egyedeiig és társadalmáig.³ Ez a természeti ösztönszerű törvényszerű automatizmus a legegyszerűbb fejletlen fajoknál tudatosulás nélkül áll fenn, és az egyes állati fajok fejlettségi foka arányában tudatosul és maguk is tudják irányítani és hasznosulásuk irányában módosítani. Mennél egyszerűbb egy faj, annak egyedei közötti viszonyt, amelynek ösztönszerű tartalma az élet-terület és a táplálék, valamint a szaporodáshoz szükséges a fajhoz tartozó másnemű egyed, vagy külső növény (beporzás) megszerzését biztosító hatalom, amellyel a másik, hasonló törekvésekkel fellépő egyedet igyekeznek legyőzni és ugyanígy az adott állatfajnak a közössége is egy másik állatfaji közösséget is.

Így alakult ki a fajok közötti élelemszerzési közös küzdelem során a szervezett élelmiszer-beszerzés a másik állatfajhoz tartozó egyedek levadászásával, valamint táplálékra alkalmas növények begyűjtésével és az így megszerzett javaknak a résztvevő egyedek között a részvétel, valamint eltartottaik száma arányában történő elosztása. Ehhez párosul a fejlettebb állatfajoknál fellelhető szociális érzület, amely abban nyilvánul meg, hogy a közösség az életfenntartási tevékenységben betegség, vagy öregség folytán fennálló elesettekről is gondoskodik, részükre elkülönítve a létfenntartáshoz szükséges táplálékokból. Ez a szociális segítség egyértelműen kimutathatóvá vált a neandervölgyi ősemberközösség esetében.⁴

A fajfenntartásnál is a hímek közötti kezdeti kegyetlen és véres küzdelmet, ami gyakran a küzdelem helyszínén lévő nőstényért folyik, és amelynek sok esetben áldozatává lett maga nőstény is, alakult ki ösztönszerűen magasabb fajoknál a nőstény megóvása végett a párzás időszakának az ösztönszerű automatikus szabályozása.⁵ Ezek az eredetileg ösztönszerű közösségi és egyedi magatartások az adott állatfaj fejlettségi fokától függően váltak egyre tudatosabbá és célzatosan irányítottabbá, aminek legfelsőbb fokát az emberi egyed és az emberi társadalom képezi.

Külön kell még szólnunk a *vallás* szerepéről. A vallás ugyancsak ösztönszerűen alakult ki a legmagasabb állati fajnál, vagyis az emberi közösségeknél,⁶ ahol a természetnek a kezdeti kultúrákban megfékezhetetlen erőitől retteghetve, azok tisztelete és imádata alakult ki, az egyes természeti erőket egyediesítve istenként absztrahálva, majd antropomorfizálva.⁷ Mind ez tétes jelleggel teológiává és államvallási rendszerré vált az állammá szerveződött észak-afrikai és kis-ázsiai nagy folyam menti társadalmakban, Egyiptomban, Asszíriában, Babilonban, majd innen áttérjedve a perzsáknál és a görögöknél. Ezzel párhuzamosan, ahogy a vándorló állattenyésztés feladásával az ősi társadalmi közösségek letelepedtek és a termőföldeket birtokba vették, a közösségi földeknek kezdetben részbeni, majd teljes felosztásával,⁸ valamint további szerzésekkel (foglalás, vétel, ajándék, öröklés) nagy-, és kiscsaládi tulajdonba kerültek. Erre épülve kialakult az állandósult lakóingatlanokon a családi ipar és kereskedelem, az egyéni földtulajdonokon és erdőségeken az egyén-családi agrár-, és

³ Csányi Vilmos: Az emberi viselkedés. Sanoma Kiadó, Budapest, 2007.; Szmodis Jenő: A jog a humánetológia tükrében. In Magyar Tudomány, 2011/5. sz. 545-557. o.

⁴ Csányi Vilmos: Az emberi természet. Vince Kiadó, Budapest, 2000.

⁵ Gyenis Gyula: Humánetológia. A hominidák evolúciója. Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.; Fustel de Coulanges Az ókori község. M.T. Akadémiai Könyvkiadó Hivatal, Budapest, 1883. 53. o. (az ott leírt házassági szertartással kapcsolatos ősi szokás arra utal, hogy hasonlóan ment végre a párkeresés az ősemberi társadalmakban is.)

⁶ Durkheim, Emil: A vallási élet elemi formái. L' Harmattan Kiadó, Budapest, 2003.; Kákósy László: Az alexandriai időisten. Osiris Kiadó, 2001.; Freud, Sigmund: Totem és Tabu. Göncöl Kiadó, Budapest, 1990.

⁷ Hahn István: Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallások köréből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁸ Ld. Ágh Attila: Az ázsiai termelési mód Mezopotámiában. In Világgazdaság 1979/7. sz. melléklete; Tőkei Ferenc: Az ázsiai termelési mód, antikvitás, feudalizmus. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2006.

erdőgazdálkodás. Ugyanakkor a közösség egyre szervezettebbé váló vezetése – amely tyrannos vezetésű hivatalnokkal világira, és hierarchikusan felépített papi réteggel vallásra tagozódott – szintén ugyanezt tette.⁹ Az ennek folyományaként elindult társadalmi tagozódással járó vagyoni különbségek okán az egyéni és a közösségi javak, valamint a javakat fenntartó egyedek védelme egyre lényegesebbé vált. Ezen kívül a szárazföldi és a tengeri kereskedelem, valamint a pénzforgalom (föníciaiak és görögök) kialakulásával a megkötött szerződések, biztosítási és bankügyletek korrekt betartása és teljesítése is felértékelődött (*pacta sunt servanda*). Mind ezek érdekében az egyes közösségekben hasonlóan kialakult magatartási szabályokat isteni eredettel, mythikus törvényhozással igyekezett megerősíteni az az „ősközösségi” társadalmi vezetés, amelyből kialakult az ókori állam.¹⁰ Az így kialakult ősi és ókori társadalmak államai részben a korábban már kialakult szokásokat állami megerősítéssel, vagyis szankcionalizálással törvényerőre emelték és ugyanígy azokat az alattvalói kötelezettségeket is, amelyek a társadalom világi és vallási hatalmi működése szempontjából fontosnak minősültek.

Az állatvilág törvényszerű működésének etológiai magatartásformáihoz hasonlóan naturálisan kialakult apriori alapvető emberi magatartási szabályokat, amelyek emberek egymás közötti viszonyait, valamint a közösséghez tartozó egyedeknek a közösségi vezetéssel fennálló kapcsolatát rendező alapvető magatartásszabályozó rendszerét isteni eredetű és az emberi természetbe ültetett apriori erkölcsi szabályrendszerként fogta fel az ókori társadalom, ami posztpriori tételes joggá „isteni kinyilatkoztatással” megerősített uralkodói kőtáblákba foglalással vált. Így az ókori jogban a hézagos tételes jogot megelőzve, annak idővel értékmérőjévé vált az a természetjog, amelynek szabályai az ókori kultúra keleti népeinél földön túli hatalomtól eredőnek vélték, és amelyeket e földöntúli hatalom ültetett be az emberi természetbe. Ezzel szemben a szellemileg fejlettebb görögöknél viszont a filozófusok által megfogalmazva a „sollen” mércéjévé vált természetjogi „sein” a gazdasági és az állami életben való részvétel praxisa által kialakult osztó igazságosság elvére épült, amely sem nem isteni hatalmaktól, sem pedig az emberi természetből, hanem az értelem által megszerzett tapasztalatból származott (Arisztotelész).¹¹

A közfelfogásban azonban mégis a teista nézet vált általánossá. Ebből leszűrhető az, hogy az emberi őstársadalomban kialakult és szájhagyomány, valamint folyamatos gyakorlat útján az isteni piadesztára emelt természeti erőhatalmakkal szentesített az embertársak között egymással és magával a közösséggel, valamint annak a vezetésével összefüggésben kialakult szokás, illetve szokásrendszer egyszerre valláserkölcsi jellegűvé vált, amit az isteni hatalom ültetett be az egyes emberekbe és azok társadalmi közösségébe, amelyeket minden egyes közösségi tagnak be kell tartania, a közösségnek pedig be kell tartatnia. A vallási hiedelem szerint az ez ellen vétőkkel szemben a sértett félnek, vagy annak vérszerinti rokonságának megtorlást kell foganatosítani, amely lehet vérbosszú, vagy istenítéleti párbaj, amelynek eredete a már tárgyalt minden állati élőlény fajnál megtalálható fizikai küzdelemben gyökerezik, és amit a közösségnek és vezetésének nemcsak tolerálnia, hanem igényelnie is kell, mert annak elmaradása e magatartási szabályokat előíró isteni hatalom nem tetszését váltja ki és aminek elmaradásáért a közösséget sújtja. Éppen ezért ezzel párhuzamosan maga a közösségi vezetés is lép.

Kezdetben csak a vétőnek a közösségből való kiközösítését, az un. „Vogelfrei”-t alkalmazva, később azonban a megtorlást, vagyis a közösségi hátrányt egyre szélesebb körben alkalmazva az államalakulattá vált közösségi vezetés egyre szűkíti a sértett és/vagy

⁹ Az ókori keleti társadalom-, és államszervezet általános áttekintést adja: V. V. Szuvrove (szerk.): Az ókori kelet világából. Művelt Nép Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Kiadása, Budapest, 1956.

¹⁰ A három mitikus törvényhozóról lásd: Kákósy László: Re fiai. Gondolat, Budapest, 1979. Mózes két táblás törvényéről ld. Ószövetség 1. 19-24.

¹¹ Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 2002. 89-90. o.

vérségi rokonságának joghátrány alkalmazását az „önbíráskodás” visszaszorítása és a közösségi vezetés tekintélyének az erősítése érdekében. E folyamat eredményeképpen szinte észrevétlenül és fokozatosan alakul ki a hiedelmekre visszavezethető természetfelettségen nyugvó szabályokból a hiedelemből antropomorf isten-vallássá váló erkölcsi szabályrendszer és abból a közösségvezetési rendből kialakuló állam által szankcionált saját akaratán nyugvó és az erkölcsi eredetű közösségi szokásrendből a jog. Kezdetben ennek működése a jogkövetés terén a közfelfogáson, a bíráskodásnál pedig az érintettek irányában kifelé szóbelileg, befelé viszont a kezdetleges állami adminisztráció irányában nótárius segítségével írott protokoll formájában jelent meg. Ily módon *az államilag elismert és az erkölcsi, valamint a többnyire szintén Istentől származó erkölcsi burokba helyezett állami akarat szabályrendszer vált pozitív joggá, amelynek helyes jogi értékmérőjévé az isteni akaratra felépített erkölcsi renden nyugvó természetjog vált.*

Ős-, és ókortörténeti szakírok írott adatok hiányában részben szellemtörténeti módszerrel, spekulatív módon írták le az erkölcsi és a jogi normarendszer, és ez utóbbinál a természetjog és a pozitív jog eredetét és kifejlődését.¹² Ennek alapján kimondható, hogy a hiedelem-, majd valláserkölcsi normarendszerből természetjogivá és pozitív jogivá válás egy időben, egymás irányában jelentkező kölcsönhatásban, a közösséget érintő irányítási rendnek állammá alakulásával együtt jelent meg. Ennél fogva sem apriori, sem posztpriori jellegről nem eshet szó. Írásbeli dokumentumoknak a kezdeti időszakra vonatkozó hiányában pozitív adatokat, amelyek az itt kifejtetteket alátámasztják, az ősrégészet nyújt. A bronzkori kigyófejes karpereceknél a kör nem záródik össze, hanem olyan nyílás van, ahol az egyik vége nagyobb négyzetben kisebb négyzetet tartalmazó, míg a másik vége egy nagyobb körben lévő kisebb körrel végződik. Az ősrégészeti szimboliztikával és szvasztikával foglalkozó régészek, közülük a magyar Fettich Nándor, a Nemzeti Múzeum hajdani munkatársa és Dombay János, a Pécsi Pannon Múzeum néhai igazgatója mutatták ki, hogy a kör alakú idol a megtermékenyítő napot, és egyúttal a hím, vagyis a férfi princípiumot, még a négyzet idol a nap által megtermékenyített természetet, azaz a nőtény, illetve embernél a női princípiumot testesíti meg. Ez az absztrakciós jellegű képzettársítás a természet visszatérően ismétlődő változásának megfigyelésén alapul, amelyet a négy évszakra is a nap-éj egyenlőségre kivetítettek a kiinduló és dagadó kör alakú spirállal, ami a felező pontnál visszaforduló csökkenő irányt vesz fel. Ugyanez jelenik meg a kettős spirálnál, amelynél az egyenes vonalú sarkos hajlású növekvő irányvonalak a felező pontnál csökkenésbe fordulnak át.¹³ Mind a spirál, mind a meander idol szalagos díszítésként sűrűn megtalálható díszítő elemekként a görög vázákban, és épületek ornamentikájában. Mind ezt átvette a római iparművészeti és épületdíszítési kultúra, majd a reneszánsz, ami tovább élt a barokk, a neoklasszicizmus, valamint korunkat közvetlenül megelőző eklektikus és a szecesszió művészetében. Hogy éppen a görög iparművészet és építészet „kapta fel”, szerintünk nem véletlen, mert a görög filozófiában kapott hangsúlyt a természetjog, amellyel lényegében a görögöknél kialakult erkölcs-etikai normákkal töltötték ki lényegében „metajurisztikus” természetjogi analógiával töltötték ki a római joghoz viszonyítva kifejtetlen görög pozitív jog hatalmas hézagait.¹⁴

¹² Ld. Coulanges 1883.

¹³ Itt kívánom megjegyezni, hogy mind Fettich Nándor, mind Dombay János mindezeket megírta, és ki-ki a maga könyvében publikálni akarta. Az 1949 és 1965 közötti vulgármarxista kultúrpolitika könyveikből kivette a szimbolika és szvasztika az ősközösségi társadalmakban témájú fejezetet mind a két ősrégész ásatási eredményeiket publikáló könyvéből, Idevonatkozó kézírataik talán a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Múzeum (Fettich), illetve a Pécsi Janus Pannonius Múzeum (Dombay) levéltárában fellelhető tudományos hagyatékukban. Fettich ebbéli munkásságáról keresztanyámtól, Dr. D.Sc. Mozsolits Amália ősrégésztől, a Nemzeti Múzeum tudományos tanácsadójától szereztem tudomást, míg Dombay nekem joghallgató koromban személyesen ismertette elméletét.

¹⁴ Ld. Moór Gyula: A természetjog problémája. In Értkezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből.

Ez a jelenség még áthatotta a köztársaságkori és a principátus eleji Római Birodalom „actio”-ra épített jogrendszerét. Ez megfigyelhető Cicero vádbeszéde által elhíresült Gallia provincia helytartójával, Catilinával szemben indult per esetében.¹⁵

II. A természetjogi „sollen” és a tételes-jogi „sein” elméleti és gyakorlati viszonya a szekularizálást megelőző közép-, és újkorban, valamint a szekularizálást követően

Eme előzmények alapján dolgozta ki Aquinói Szent Tamás skolasztikus természetjogi rendszerét, amelyet részben az arisztotelészi etikán nyugvó és részben abból merítő Augustinustól elindult és Albertus Magnuson keresztül kifejlődött keresztény erkölcsi normarendszer alapján dolgozott ki, és amit a „Summa theologica” című művében publikált.

E munkájában lefektetett nézete szerint Isten a természetjognak az alapvető elveit és normáit örök érvényűen követendő jelleggel ültette be az emberi természetbe, amit a pozitív jog, vagyis a „sein” megalkotása során „sollen”-ként követni kell, ha pedig a kettő nem áll összhangban egymással, a „sollen” isteni eredetű etikai tartalmú meg kell változtatni a „sein” pozitív jogát.¹⁶ Mind ezt a tomizmus vallási alapon álló természetjogával összhangban a középkori királyi törvényhozásnak és ugyancsak a természetjog elvei által felülvizsgált szokásjognak, továbbá a glosszatori és posztglosszatori állásfoglalásoknak, valamint az ezek alapján folytatott jogszolgáltatásnak követniük kellett. Ez a kíváncsom kifejezetten valamennyi keresztény egyház kánonjogában érvényesül, ahol a tételes kánonjogi szabályok és azok joggyakorlati érvényre juttatásának helyes, vagy helytelen jellegét „expressis verbis” a kánonjog állapította meg, amely természetjogi köntöst öltve, mércéje és igazodási pontja lett a tételes jogalkotásnak és a szokásjog elfogadásának, valamint a mindkettőt alkalmazó világi jogszolgáltatásnak.

A tomista skolasztikus természetjognak e merev felfogásán némi áttörést jelentett Hugo Grotius felfogása, aki éles határvonalat húzott a természetjog és a tételes jog között, megállapítva azt, hogy a tételes-jogot az állam alkotja, amely akkor helyes, ha az megegyezik a természetjog elveivel, követelményeivel, amelyek a népek „társas és eszes természetükre” tekintettel különböző életviszonyok praxisaként alakítanak ki, tudatosulva bennük, hogy azokat követni kell. Ha pedig ezek az életviszonyok változnak, azzal együtt módosulnak a természetjogi normák is. Grotiusnak eme felfogásában nem szerepel sem az isteni eredet, sem az örökletes emberi természet, hanem az a társadalmi gyakorlat követelményének a felismerése van benne, ami hasonlít az arisztotelészi felfogáshoz, amelynél megkérdőjeleződik a természetjogi normák megváltoztathatatlan örök érvényessége.¹⁷ Grotiusnak e nézete alapjaiban változtatta meg a hagyományos tomista természetjogi felfogást, azonban a köznapi jogéletben nem terjedt el, hanem csak a nemzetközi jog területén fejtette ki a hatását.

A továbbra is túlnyomóan ható skolasztikus természetjog – mint már erről szó esett – az Istentől származó örökérvényű erkölcsi szabályokból indul ki, amit a teremtő minden egyes megszületett ember tudatába bele ültetett, de amit a sátáni anti-erkölcsi rend igyekszik megtámadni és kiölni az emberekből, legyenek azok egyszerű állampolgárok vagy közszolgálatot ellátó állami vezetők. Erre vezet vissza a teista alapon álló természetjogi felfogás azt az esetet, amikor a pozitív jog tartós jelleggel eltér a természetjogi elvektől és zsarnokságba torkollik. Ez a tomizuson alapuló abszolút vallási természetjogi felfogás. Ezzel

1934. 4. köt. 10. sz. 7. o.

¹⁵ Marcus Tullius Cicero: Oratio In Catilinam. In Nótári Tamás (szerk.): Marcus Tullius Cicero összes beszédei. Lectum Kiadó, Szeged, 2021.

¹⁶ Ld. bővebben Losonczy 2002: 97-104. o.

¹⁷ Losonczy 2002: 104-107. o.

szemben az arisztotelészi–grotiusi álláspont a társadalmi praxisban kialakult profán gazdasági és egyéb uralmi előnyszerzésre és előnymegtartásra vezeti vissza a természetjog és a pozitív jog között kialakuló tartós diszkrepanciát. Amennyiben az állami jogalkotás vagy szokásszentesítés mind a tomista, mind a realistább felfogású eme természetjogi elvektől eltér, és szembe helyezkedik vele, jogi funkciója helytelenné válik és megtagadható a neki való alávetés a természetjogi elvek és szabályok követése mellett. Ha nem ezt teszi, mert fél a világi jogszolgáltatás esetleges hátrányától és a természetjognak való nem megfelelő kevésbé súlyos, az vallási vonatkozásban bocsánatos bűn. Viszont, ha súlyos, akkor vállalni kell a neki való ellenszegülést, még ha az a földi világban súlyos joghátránnyal jár, de az isteni túlvilági szférában jutalmazást vált ki. Ezzel szemben az ellenkező magatartás, vagyis az „anti humánus” jognak való alávetés az esetleges földi jutalom ellenére a túlvilágon büntetésben részesül.¹⁸

A francia felvilágosodás hatására az 1789-es francia forradalmat követően Európában, de a tengeren túl is fokozatosan uralkodóvá vált a szekularizáció, ami egyre táguló körökben fokozatosan megszabadította az erkölcsöt és a helyes jogi értékmérőként funkcionáló természetjogot, valamint a rajtuk keresztül közvetve befolyásoló pozitív jogot a vallás elemeitől. Helyette csak az ember veleszületett természetébe helyezte el az ember biofiziológiai testi és szellemi alkatából fakadóan átöröklött és egyénileg szerzett közösségi tapasztalatokon nyugvó természetjogi elveket és szabályokat. Itt már egyre erőteljesebben kezd a tudomány visszanyúlni a már általunk az előző fejezetben tárgyalt elvekre Darwin fajelmélete mellett Fustel de Coulanges-nak az állam és Henry Sumner Maine-nek a jog őskorával kapcsolatos elméletére,¹⁹ amit már az előző fejezetben kitérítettünk. Ez a részben kanti és neokantiánusi természetjogi tan fokozatosan kezdte kiszorítani a civiljogi életből a skolasztikus természetjogot,²⁰ ami azonban párhuzamosan most is megtalálható a szekuláris természeti jogelmélet mellett, és ami a keresztény kánonjogban és jogtudományban ma is kizárólagosan uralkodó helyzetben van.²¹

Mind a teista, mind a szekuláris alapon álló természetjog a „sein” pozitív jog követelményének azokat a „sollen” világába tartozó morális eredetű alapszabályokat tartja, amelyek az emberi természetből, annak pszichológiai és biológiai ösztön és ésszerű megnyilvánulásából erednek. Különbség csupán az, hogy míg a teista elmélet szerint Isten ültette be az alapvető morális normák követését az emberi természetbe, addig a szekuláris természetjog szerint a társadalmi gyakorlat hosszú történelmi folyamatában kialakult erkölcsi elveken nyugvó alapjogi értékek a közösségben való létezés célszerűségi szempontjai szerint formálódtak meg. Pikler Gyula és tanítványa, Somló Bódog szerint az ember empirikus, vagyis tapasztalati lény és „bír a helyesség érzelmével”, és így „meg tudja különböztetni a helyeset a helytelentől”.²² Én a „helyesség érzelmét” inkább a közösségi tapasztalat alapján kialakult ösztönnek minősíteném, mert ösztönszerűen megérzi az ember a saját cselekedete helyességét vagy helytelenségét a várható reakció függvényében. Az erkölcsi érzékenység

¹⁸ Aquinoi Szt. Tamás: *Summa theologiae*, nézetének lényege: „Az emberi törvényeknek... istentől kell származniuk” kiemelés: Szabadfalvi József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei*. Gondolat, Budapest, 2011. 13. o.

¹⁹ Coulanges 1883: *Az egyes intézmények kialakulását érintő nézetek.*; Maine Sumner, Henrik: *A jog őskora*. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875. I., II. és V. fejezetek.

²⁰ Ld. Szabadfalvi József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*. Gondolat, 2014. 199-218. o.; Varga Csaba: *Jogfilozófia a múlt, a jelen és a jövő ölelésében*. Pázmány Press, Budapest, 2018. 103-110. o. „Az utókor szakmai ínsége (Horváth Sándor és a hazai természetjogi örökség” c. fejezetét.

²¹ Szabadfalvi 2014: 218-227. o.; Varga 2018: 103-110.; Frivalszky János: *Természetjog*, Szent István Társulat kiadása, Budapest, 2001.; Fézer Tamás: *A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre*. In *Jogelméleti Szemle*, 2004/3.

²² Ld. Szabadfalvi 2011: 161. o.

individuális indítéka ez, amihez az ember társadalmi lényé formálódása következtében a szociális érzékenysége is hozzáfejlődött, és ezzel tovább gondolva Pikler nézetét, az individuális és kollektív tartalmú igazságértéknek a közfelfogásban történő megjelenéséhez vezetett.

Tovább fűzve ezt a gondolatsort, eme egyéni és közösségi létfenntartás célszerűségi szempontjainak folyamatos érvényre juttatásával kialakuló erkölcsi színezetű közösségi „sollen” jellegű ismétlődő jogi igények alapján alakul az emberi közösség pozitív joga, vagyis a „sollen”, egymással párhuzamos és folyamatosan ismétlődő kölcsönhatásaként.²³ Ebben a folyamatban a közösségi elvárás és értékelés jogi „sollenje” viszi előre a jog fejlődését. Ez viszont magával hozza azt, hogy a természetjog és a „pozitív” jog „sein” és „sollen” periodikusan ismétlődő kölcsönhatását történetileg szükséges szemlélni. Ehhez kapcsolódik még a Stammlerrel megindult és Pikler Gyula által Magyarországra is behozott, valamint Somló Bódog által tovább vitt az a szociológiai szemlélet, ahol Pikler állatok etológiai magatartásainak tanulmányozása alapján összehasonlítva az emberi magatartásokat az állatokéval, az embert társadalmi lényként fogja fel. A múlt század elején kialakult jogszociológia szemlélet már rávilágít arra, hogy a „sein” és a „sollen” viszonyát a szociológiai folyamatok törvényszerűségeire figyelemmel a maga egységében szükséges vizsgálni. Erre már sor került a két világháború között és a másodikat követően különösképpen az „érték-jogtanra” koncentrálva Julius Stahl, Emil Lask és Gustav Radbruch részéről,²⁴ aminek időszerűségét és szükségességét az adta meg, hogy a természetjogi doktrínával lehetett megalapozottan bűnössé nyilvánítani a nürnbergi perben a nemzeti szocialista német háborús bűnösöket szörnyű tetteikért, mivelhogy a vádlottak azzal védekeztek, hogy mint német állampolgároknak alá kellett vetni magukat a német állam pozitív jogrendszerének. A nürnbergi bíróság a természetjog elvei alapján utasította vissza azzal, hogyha a pozitív jog az alapvető erkölcsi normákat durván megsérti, az ilyen pozitív jogi szabályt nem szabad végrehajtani, hanem igyekezni kell „kicselezni” azt. A náci háborús bűnösök viszont az embertelen pozitív német birodalmi jognak gondolkodás nélkül, önként alávetették magukat és előírásait tiltakozás nélkül, sőt egyet értve azokkal, végrehajtották őket.²⁵ A stahli, laski és radbruchi természetjogi szemlélet – miként erre Szabadfalvi József utal – azért volt más, mint amit Somló vallott, mert ő, az előbbiekhöz viszonyítva bár elhatárolta a jogi alaptantól (juristische Grundlehre) a jogi értéktant (juristische Wertlehre), de mind a kettőt egymásra való hatásával együtt vizsgálta.²⁶

Kár, hogy korai tragikus halála következtében elmaradt mindennek bővebb kifejtése a „Juristische Grundlehre” művet²⁷ követően tervbe vett „Juristische Wertlehre” el nem készülése miatt. Szerencsére azonban Moór Gyula a készülő, de félbe maradt mű részleteit némileg rekonstruálva és szerkesztve közkinccsá tette.²⁸ Mindebből Szabadfalvi tolmácsolása alapján kitűnik, hogy bár Stammler alapján kantiánus és neokantiánus irányvonalból indult el Somló Bódog, mégsem követte maradéktalanul a marburgi „ding an sich” irányvonalat, hanem „Ding an aus” jelleggel ötvözötte ebbéli nézetét a hegeli, és a neohegelista irányzattal is.

²³ Ez a szemlélet megjelenik: Peschka Vilmos: Az esetnorma vagy a jogszabály és a jogeset kapcsolatának problémája. In Peschka Vilmos: Appendix a jog sajátosságához. Jog és Jogtudomány, 1. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1992. 81-134. o.

²⁴ Radbruch, Gustav: Rechtsphilosophie. Umler Verlag, Stuttgart, 1950.

²⁵ V.ö. Péteri, Zoltán: Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. In Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 331-400. o.

²⁶ Ld. Szabadfalvi 2011: 165-166. o.

²⁷ Somlo, Felix: Juristische Grundlehre. Felix Meiner Verlag, Leipzig, 1917.

²⁸ Somlo, Felix: Gedanken zu einer Ersten Philosophie. In Moór, Julius (Hrsg): Walter de Gruyter & Co., Berlin-Leipzig. 1926.; Ld. Szabadfalvi 2011: 170. o.

III. A történeti és észjogi szemléletű realista természetjogi „sollen” és pozitívjogi „sein” viszonzyszemlélet globális irányú átalakulásának a szükségszerűsége az emberi társadalom és kultúrájának fennmaradás szempontjából

Ez összefüggött azzal, hogy a 20. században nemcsak a gnoszéológiai, hanem az ontológiai alapon nyugvó hegelianizmus és neohegelianizmus is hatott, és amely ugyancsak gazdagította a történetileg kifejlődött természetjogi észjogi tanát, ami megjelenik Nikolai Hartmann német, valamint Losonczy István pécsi professzorok által kidolgozott *rétegelmélet*ben.²⁹ E rétegelmélet lényege, hogy visszafelé menve a jogi törvényszerűségek a társadalom és a természet össz-, és önmozgás törvényein alapulnak, amely mögött mikro-, és makrogazdasági, valamint szociológiai és szociálpszichológiai törvényszerűségek húzódnak meg, amit „sollenként” a jogalkotás során a „seinné” való pozitív jognál és az azon nyugvó jogalkalmazás során figyelembe kell venni. Ha ugyanis a jogrend közösségellenes vagy szükségszerűen tönkre teszi a közösséget, vagy kiváltja a közösség önvédelmi reakcióját, ami az ilyen jogrendet megsemmisítő forradalomhoz vezethet.³⁰ Lényegében erre a rétegelméltre építette fel Peschka Vilmos is a maga „sollen” jogelméletét, utalva arra, hogy a jogalkotás csak akkor lehet sikeres, ha az megfelel a társadalom objektív törvényszerűségeinek. Ez esetben valósul meg többségi szinten az önkéntes jogkövetés és csak kismértékben válik esedékessé a jogkikényszerítés, mely utóbbi, ha gyakran szükségessé válik, az többnyire jelzés arra, hogy az adott jogalkotás és a reá épülő jogalkalmazás bizonyos mértékig ellentétben áll a társadalom objektív törvényeivel.³¹ Ez konkrétan azt jelenti, hogy a jogalkotás és a reá épülő jogalkalmazás felismert vagy fel nem ismert objektív társadalmi érdekeket sért. A rétegelmélet és a társadalom objektív törvényszerűségére alapozott jogi értékelmélet jelentős előrelépés volt a „sein” és a „sollen” viszonylatában a még most is ható modern neokantiánus természetjogi felfogáshoz képest, ami kis kivétellel lényegében megragadt az individuális tudati belátások duális személyi kapcsolatának etikai viszonyba állítása a szintjén.³² Eklatánsan utal erre Verdrossnak az orvos és a beteg viszonyát érintő etikai értékelése, aminek alapján az orvosnak úgy kell bánni a beteggel, mintha ő lenne beteg és ez esetben milyen magatartást várna el az orvostól. Vagyis minden egyes ember ültesse magát a vele jogviszonyban álló emberbe és gondoljon arra, hogy mit várna el tőle, saját magát a helyébe ütetve.³³

A következőket neokantiánus alapokon nyugvó érték-jogtan a mai napig sem lépett ezen túl. A marburgi neokantiánus iskolának ugyanis az az elmélete, miszerint a helyes

²⁹ Hartmann, Nikolai: Teleológiai gondolkodás. Akadémiai Kiadó, 1970.; Hartmann, Nikolai: Lételméleti vizsgálódások. Gondolat, Budapest, 1972.; Losonczy 2002: 33-48. o.; Losonczy István: Egy realista jogfilozófia alapvonalai. In Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 2002. 238-242. o. (E rétegelmélettől különbözik a Merkeltől kiindult és Hans Kelsen által vallott lépcsőelmélet, amely csak a jogi normák hierarchikus sorrendjére vonatkozik. Ld. Hans Kelsen: Tiszta jogtan (Bibó István fordításában). ELTE, Bibó István Szakkollégium Kiadása, Budapest, 1988. 41-44. o. A kelsen-i lépcső elméletben legfelül a természetjognak megfelelő hipotetikus alapszabály áll, ami azonban témánk szempontjából nem mond semmit.

³⁰ Losonczy István: Egy realista jogfilozófia alapvonalai. In Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Szent István Társulat, Budapest, 2002. 262. o.

³¹ Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 460. o. és köv.; Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapproblémái. In Peschka Vilmos: Jog és jogfilozófia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 334. o.

³² Szerintünk a rétegelmélettel érvényét veszti a pro futuro Ádám Antal leírt történetileg kialakult öt „klasszikus” természetjogi koncepció, miszerint a természetjog 1.) kinyilatkoztatott isteni jog, 2.) isten alkotta természetből fakad, 3.) A világ és az ember természetéből fakadó jog, 4.) az ember észszerűségéből fakadó jog, 5.) az emberi közösségi érdekből é gyakorlatából eredő jog. Ebből az utóbbi háromnak van realitása napjainkban. A mi genetikai sorrendünk hasonlít ehhez, csak összevontabb.

³³ Verdross, Alfred: Abendlandische Rechtsphilosophie. Wien, 1958. 111. o. etc.

pozitív jogot nem a köznép által kialakított etika, hanem a társadalmi elit diskurzusának etikája határozza meg. A marburgi iskolának ezt a nézetét képviseli Amerikában Dworkin.³⁴ A széles látókörű és nem egyoldalú szemléletű képzett elit normakialakító diskurzusa valóban lényeges, de az is, hogy ez a diskurzus ne szakadjon el a széles társadalom normakialakító erkölcsi szemléletétől. Ehhez képest komoly előrehaladást jelentett a rétegelmélet megjelenése, amelynek képviselői, jóllehet neokantiánus indíttatásúak, de áthágva annak korlátait, Max Weberre figyelemmel³⁵ objektív társadalmi vonatkozásokat is beillesztenek szemléletükbe. Peschka Vilmos egyértelműen a hegeli dialektika alapján és szociológiai indíttatással³⁶ emeli ki „sollen” kívánalmaként az objektív társadalmi törvényszerűségek figyelembevételét. Nála is azonban szintén korlát, hogy nem megy túl a „sollen” igénye a társadalom objektív törvényszerűségeinek a figyelembe vételénél, amit a környezet-, és természetvédelmi jogászok már meghaladtak, kiknél ma már nemcsak a „sollen”, hanem a „sein” is magába foglalja tételes-jogilag az állati és a növényi élő, és élettelen „glóbuszi” környezetet, annak védelmét a légtérrel együtt.³⁷

Egyre nagyobb mértékben figyelembe kell venni az ember élő, és élettelen természeti mikro és makro környezetét, az állat-, és növényvilág sokszínű fajainak, életközösségeinek, valamint élőhelyeinek a globális megóvását, amelyek összességükben természet és a Globus ökológiai egyensúlyát biztosítják. De ugyanakkor figyelembe kell venni az életközösségek nem élő elemeinek, a földet körülvevő légkör, az édes felszíni és talajvizek, valamint a tengeri sósvizek természeti minőségének, eredeti fizikai és vegyi szerkezetének és ugyanígy a termőföld szerves összetételének a megóvását is. Közülük, ha egy vagy több sérül, vagy pedig valamennyit összefogó tájat, vagy tájrészt ér visszafordíthatatlan károsodás, az kihat az ottani növény-, és állatvilágra, annak egy részére, vagy pedig összességére. Ma már egyértelműen látható, hogy Észak-, és Dél- Amerikában, valamint Afrikában az esőerdők ipari célokra történő folyamatos irtása, az erdő-, és mezőgazdasági földterületek zöldberuházási igények kielégítése miatti folyamatos agrárművelés alól történő kivonása, a földet körülvevő légtér, valamint földünk tengeri sós és szárazföldi édesvizeinek ipari szennykibocsátással, valamint egyre sűrűbbé váló légi, földi és vízi közlekedéssel történő megterhelése gyors ütemben felborította az éghajlat-, és időváltozások periodikus körforgását. Mind ehhez hozzájárult még a tengerek felszínén felgyülemlt ország-terület nagyságú összefüggő szemétszigetek, ami szintén hozzájárul az egyenlőtlen csapadékelosztáshoz, ami hatalmas árvizekhez, majd az azt követő állati és növényi élőhelyeket kipusztító hosszú ideig tartó száraz évszakokhoz vezet. Mind ezt tetézi még a vegyi anyagokkal és géntechnológiával kezelt iparszerű mennyiség-orientált növényi agrár-tömegtermesztés, valamint a legeltetés szabályaival ellentétes nagyszámú állat legeltetésével történő kimerítése. Tetéződik még ez a tájromboló felszíni kő-, és homokbányászattal, valamint a föld kérge alatti ásványkincsek nem kíméletes kitermelésével, valamint a

³⁴ Ld. Pokol Béla: A jurisztokratikus állam. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 1917. 37-38. o.; Pokol Béla: Az európai jurisztokrácia. Dialog campus, Budapest, 2019. II-V. fejezetek.

³⁵ Weber ide vágó két munkája magyarul is megjelent: Max Weber: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.; Max Weber: Állam, politika, tudomány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

³⁶ Peschka Vilmos: Max Weber jogszociológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 16-19. o.

³⁷ Bándi Gyula: A világegyetem élő és élettelen környezetének fenntarthatósági lehetőségei és a fenntarthatóság értelmezésének jogi szempontjai. Akadémiai Doktori Értekezés, MTA. Kézirattár, 2013.; Prugberger Tamás – Téglási András: Földvédelem és a környezethez való jog. In Szalma József (szerk.): A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken. Konferenciakötet. VMTT. Újvidék, 2015. 69-106. o.; Hager, Günter: Haftung für Umweltrecht. In Czehowskym – Hendlér (Hrsg.): Umweltrecht in Mittel- und Osteuropa. Warschauer Gespräche zum Umweltrecht. Boorberg Verlag, Stuttgart–München–Hanover–Berlin, 1989. 137-151. o.; Marx György: Földünk jövője Kioto előtt és után. In Magyar Hírlap, 1998. jan. 18. és 19. sz. 7. o.; Prugberger Tamás: A globalizáció és a környezetvédelem neuralgikus kérdései a jogalkotás, a jogkövetés és a jogalkalmazás síkján. In Magyar Közigazgatás, 2001/10. 619-625. o.

felhagyott bányaművelési területek rekultiválatlanul hagyásával.³⁸

Újabban a geológusok felfigyeltek arra is, hogy nemcsak a földkéreg száraz felszínén, hanem az óceánok fenekén lévő körétegek egyre gyakoribbá váló elmozdulásai és mozgásai eredményezik azokat a hatalmas cunamikát, amelyek végig söpörnek óriási szélviharokkal és áradásokat okozva a szárazföldön, pusztító földrengések és földcsuszamlások kíséretében. Ha az óceánok mélyén tengerfeneket hatalmas domborulatokkal alkotó kő-, és sziklarétegek elmozdulása a szárazföldön is jelentős károkat okozva mutatkozik meg, még erőteljesebben jelentkezik mindez a tengervizekben, olyan hatalmas vízi és vízhőmérséklet áramlásokat okozva, amelyeket a tengeri élőlények nem bírnak el. Érdeemes ezzel kapcsolatosan megfigyelni a magasabb intelligenciára utaló fejlettebb agystruktúrával rendelkező bálnák és egyes halfajok egyedeinek tömeges partra úszása mintegy öngyilkossági szándékkal. A környezet-, és természetvédő szakemberek mindezt a tenger mérhetetlen elszennyeződésével magyarázzák, ugyanakkor a boncolások során nem találtak semmilyen testi károsodásra utaló elváltozás a tengervízből magukat kidobó vízi állatokban.

A rejtély megfejtésével kutatók tömege foglalkozik, kiknek az álláspontja az, hogy a tradicionális környezetvédelmi jog megbukott és a megoldást a világegyetem sokkal tágabb transzcendens dimenzióinak a törvényszerű összefüggéseiben kell keresnünk. Ennek a szakirodalmát tanulmányozva Bányai Orsolya szerint a Föld élő-, és élettelen természetén és funkcionális törvényszerűségein túllépve a Világegyetem egészére kiterjedő olyan „természetes jogot” szükséges megalkotni, amely magába foglalná a természetes természetjogot és a természetes pozitív jogot.³⁹ E természetes jognak Bányai álláspontja szerint összhangban kell állnia az univerzális természeti törvényeknek transzcendens és immanens típusaival egyaránt. Ennek alapján fejt ki azt a nézetét, miszerint nem az agy, hanem „a szív fogadja és továbbítja azokat az információkat, amelyek a tér/idő tartományán kívüli quantum-mezőből érkeznek és így a szív a nem lokális intuíció legfőbb szerve. Ha az agy és a szív összhangban van egymással, intuitív alapon képesek vagyunk ráérezni, hogy hol a helyünk a világban.”⁴⁰ Bányainak eme elvontnak és transzcendentálisnak tűnő okfejtése alapján vallom magam is, hogy a tradicionális környezet-, és természetvédelmi jog csődöt mondott, de az is mondható, hogy a tradicionális jogrendszer egésze is csödközeli állapotban van és a kiút a „Globusunk” határain való túltekintés a „Világmindenség” minden irányába (kifelé és befelé egyaránt) jelentkező transzcendens törvényszerűségek figyelembe vétele.

Bányait realista jogfilozófiai szemlélettel olvasva jutottam el az említett vízi állati élőlények szárazföldre vetésének elfogadhatónak tűnő magyarázatához. Eszerint a gerinces szárazföldi és vízi állatok a magasabb rendű gerinces állatok, a magasabb rendűeknél egyértelműen, így az ember esetében is *a szív és az agyi funkció tekintetében nemcsak biofiziológiai, hanem „én-tudatosuló” pszicho-fiziológiai kontaktus is fenn áll.*⁴¹ Ez megmutatkozik abban, hogyha valakit hatalmas megrázkódtatás ér, amit pszichikailag nem bír elviselni, rövid időn belül meghal. Mint a köznyelv mondja: „bánatában megszakad a szíve”. A bánat a helyzetet racionálisan felfogó tudatot pszichésen annyira megterhelő tényező, ami megkárosíthatja a szívet.⁴² Az ilyen paciensen szívritmuszavar lép fel,

³⁸ Czelnai Rudolf: A világóceán. Vincze Kiadó Kft. Budapest, 1999. 114-116. o., Major Imre – Oriol Herrera Bonilla: A globalizáció hatása a trópusokra és az emberiség jövőjére. In Polgári Szemle, 2006/1.

³⁹ A „természetes jog” megjelölés helyett helyesebb lenne „univerzális jog” megjelölést használni, amely jobban utalna az UNIVERZÁLIS Kozmosz Világmindensége, amit Bányáival egyet értve a jogi szabályozásnak is figyelembe kell vennie. Felvetés tőlem: P. T.

⁴⁰ Bányai Orsolya: A nem lokális intuíció szerepe a jogi érvelésben. Kézirat, Debrecen, 2022.; Bányai Orsolya: Természetes jog. Habilitációs tézisek, Debrecen, 2024. 8., 23. o.

⁴¹ Levezetés Bányai Orsolya előbbi jegyzetben hivatkozott két munkájából, közölt szakirodalmából továbbá Csányi, Szmodis és Vincze etológiai kérdéseket tárgyaló, korábban hivatkozott írásai alapján.

⁴² A szív-, és az agyműködés szoros kapcsolatára negatív töltésű befolyásoló tényezőkön túl pozitív töltésűek is természettudományos értelemben rávilágítanak. Ha valaki egy eszmevilágba olyannyira belemélyed, hogy azon

szívszűrást érez, szívösszeszűkülés, vagy szívgörcs következtében leáll a szíve. Ez következett be a neves jogfilozófus és nemzetközi jogász, Hans Kelsen esetében is, aki felesége halála után 30 nappal meghalt, holott lánya olyan öregek otthonában helyezte el, ahol mindent megkapott.⁴³ Mindez lejátszódik az állatvilágban, az állatok élőhelyein is. A drámai környezet- és természetrombolást a fejlettebb agyállománnyal rendelkező gerincesek nemcsak fiziológiailag és ösztönszerűen élik át környezetük és élőhelyük negatív megváltozását, mint az alacsonyabb rendű állatok, hanem bizonyos fokig tudatosulva is. Az emberi faj, amely ezt elősegíti a vagyongyarapodási és uralkodni vágyó ösztönének nem tudván parancsolni, megbontja a föld és atmoszférájának a saját önmozgása törvényszerűségein alapuló immanens egyensúlyát.

Az ezekből adódó globális károsodásokat az ökonomikus és monetáris szemléletű globalizált neoliberalizmus a Földünk mozgását külső Univerzum törvényszerűségéből fakadó mozgására vezeti vissza, mely korszakokként ismétlődően változik és ezen változtatni nem lehet. Ezzel szemben a másik irányzat szerint az embernek a gazdasági jólétét biztosító minél erőteljesebb természet-kihasználására vezethető vissza az a sok természeti katasztrófa, egyenlőtlen csapadékeloszlás áradásokkal és azt követő hosszan tartó aszályos időszakokkal, földcsuszamlásokkal és el-sivatagosodással, valamint tomboló szélviharok kíséretével.

A tudomány még nem jutott el arra a fokra, hogy képes legyen határozottan megállapítani, hogy mindennek oka a nagymérvű emberi természeti környezetrombolás és szennyezés, vagy pedig akár Istenként is felfogható végtelen Univerzum önmaga törvényszerűségéből adódó, öröktől fogva létező önmozgása. Olyan önmozgása, amelyben benne rejlik az élő és élettelen entitásnak a legegyszerűbbtől a legbonyolultabbá válásig történő kifejlődése és visszafejlődése, valamint mindennek a megismétlődése, elpusztulása és ugyanilyen, vagy más formában történő újrakezdése a globális egyenlőségben meglévő pozitív és negatív energiatöltés által fennálló örökmozgás alapján. Amíg e filozófiai, világnézeti szemléletből kiindulva a tudomány nem képes e kérdésben bizonyíthatóan igazolt határozott véleményt megfogalmazni, az *óvatos közép utat* indokolt követni, vagyis minél kisebb károsító beavatkozások mellett mérsékelt károsító és szennyező gazdasági tevékenységet természet-rehabilitáció kíséretében folytatni. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy a Glóbusunk őstörténetével foglalkozó geológusok a Föld rétegeiből kimutatták, hogy a klímaváltozások, az egyes jégkorszakok, majd felmelegedési korszakok nem hirtelen gyorsasággal, hanem lassú klímaváltozás mellett következtek be. Most viszont ez hirtelen és felgyorsulva jelenik meg, mégpedig a Római Klub által statisztikailag kimutatva az iparosodás felgyorsulásának arányában.

kívül semmi más ingerhatás nem éri, csak egy és abba annyira belebonyolódik, hogy hallucinál és látomásai vannak, ami sok hitéletet mélyen átélővel bekövetkezett, akiknek zömét a római katolikus és az ortodox egyház szentté avatott, de bekövetkezett úgy is, hogy az egysíkú tudati megterhelés a szív működését is rendellenessé teszi, ami deformálja a vérkeringést. Ez állott elő nem sokkal halála előtt Assisi Szent Ferencnél, amikor Jézus keresztre feszítésének sebei kéz és lábfejein valószínűleg keringési pangás következtében megjelentek, valamint a cseh Neumann Teréz apácanővégnél az 1950-es évek második felében, Szt. Ferenc stigmáihoz hasonlóan, de nem állandó jelleggel, hanem a havi tisztulás időszakában. Mindez következik abból a realista filozófiai felfogásból, amelyre kívánta építeni Losonczy István pécsi professzor a saját realista jogfilozófiáját, amelynek sem az ateista anyag, sem az antropomorfizált teista szellem, hanem egy pozitív-negatív töltésű, saját törvényei szerint örökmozgó valami, ami szellemivé és anyagivá egyaránt tud változni és visszaváltozni. Kauszer Lipót ugyancsak pécsi professzor felfogása szerint ezt nevezzük energiának. Mindkét prof.-nak famulusként közeli tanítványa voltam, kik viszont mestereimként tekintettek rám és formálták szakmai és világnézeti gondolkodásomat.

⁴³ Techet Péter: Thomas Olechosowski: Hans Kelsen. Biographie eines Rechtswissenschaftlers, unter Mitarbeit von Jürgen Busch, Tamara Ehs, Miriam Gasner und Stefan Wedrac (Tübingen Mohr Siebeck 2020) 1027. In Állam- és Jogtudomány, 2020/3. 170. o.

IV. Összegző következtetés a jövő irányában

Végére érve a „sein” és a „sollen” valamint a természetjog és a pozitív jog egymással összefüggő párba állításával igyekeztem kimutatni azokat az összefüggéseket, amelyek mind a két oldalon ez egymásra hatásukkal a jogrendszer fejlődését segítették elő. Ez az egymásra irányuló kölcsönhatással párhuzamosan jelent meg.

A „sein” és a „sollen”, valamint ezzel együtt a természetjog és a pozitívjog kapcsolata a természetjogból kiinduló olyan értékjogi kategória, amelyben a jogfejlődés első fázisában kezdetben a nyers természeti erőkre alapított, majd antropomorfizált vallási tényezőkön alapult, mely utóbbi irányvonal korszerűsítve ma is létezik. Ugyanakkor a már a felvilágosodás előtt megjelent, de a felvilágosodást követően egyre jobban a felvilágosodás időszaka alatt eluralkodott az az észjogi irányvonal, amely az erkölcs kialakulását nem az isten által az emberbe ültetett jogot „sollenként” mérő apriori természetjogi szubjektív normarendszerben látja, hanem olyanban, ami a társadalmi kapcsolatok hatására alakult ki a társadalmi gyakorlat racionális megfontolása alapján. A teista-vallási irányzathoz hasonlóan itt is erkölcsi normákon nyugszik a természetjogi irányzat, ahol már az erkölcsi szabályok kialakulásának eredete racionális megfontoláson nyugszik. A rétegelmélet kialakulásával jelenik meg az áttörés, amelynek alapján már Moór Gyula is utal a szubjektív jogtudatra és az objektív jogra egyaránt ható külső természetre.

A helyes jogalkotás előfeltételét jelentő társadalmi törvényszerűségek szükségszerű figyelembevételének kimondásával Peschka Vilmos volt az, aki áttörte a helyes jog kritériumát jelentő szubjektív alapú erkölcsi normáknak a pozitív jogba való ültetésével történő jogi értékelést. Azt a jogi értékelést, ami szociológiailag alátámasztva azt a célt szolgálja, hogy a jogalkotás és az azon alapuló jogalkalmazás megfeleljen az arra illetékes felkészült szakemberek szakmai diskurzusa által felállított szakmai követelményeknek. És ezzel eljutottunk Peschkától kiindulva, de őt meghaladva oda, hogy a világmindenség „Globuszunkon” kívüli törvényszerűségeire is oda kell figyelni, már csak a klímaváltozás és annak lehetőség szerinti pozitív irányú befolyásolása miatt is. Ez viszont előtérbe helyezi a környezet-, és természetvédelemmel, továbbá az ipari és a közlekedési, valamint az agrár, és az erdészeti jog, nem utolsósorban pedig a településfejlesztési jog jelentőségét, ahol a pozitív jogi szabályozást mindenképpen tudományosan megalapozott „sollen” értékelés mellett szükséges kialakítani a „sein” jogát. Ez viszont szükségessé tesz, hogy a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. magyar törvény, de ugyanígy nemcsak az európai, hanem a többi kontinens országainak jogalkotásról szóló törvényei is kiegészüljenek olyan szabályokkal, amelyek „expressis verbis” írják elő azt, hogy minden egyes törvényt megalkotása előtt az adott szakmai érdekvédelmi szervezeteivel és tudományos testületeivel, valamint háttér-kutató intézeteivel köteles legyen munkamenetszerűen megtárgyalni az azt előkészítő szakminisztérium.

Az USA egyes államainak alkotmánya tartalmaz ilyen előírásokat, aminek hatásaként szövetségi szinten a környezet-, és természetet károsító magatartásoknál mind a büntetőjogi, mind pedig a polgári jogi kártérítési felelősség nem az ún. „adequat causalitas” elszigetelő, hanem a „totalis causalitas” elvén nyugszik, ami azt jelenti, hogy minden jogalany felelős, aki, vagy amely a károkozási láncolatban közreműködött, tudva erről vagy sem.⁴⁴ Hasonlóképpen áll fenn a feltalálói felelősség az olyan tárgyakkal és eszközökkel, valamint fogyasztásra szolgálóételekkel és gyógyszerekkel, amelyekről nem rövid, hanem csak hosszabb idő múlva derül ki, hogy káros. Erre többek között az 1950-es évek terhességi panaszok enyhítésével kapcsolatos CORTEGAN tableta gyógyszer szedéséből eredő magzatfejlődési rendellenesség miatt előállott tömeges torz születések okán vált objektívvá a

⁴⁴ Hagen 1989: 19. jegyzet.

találmányi kártérítési felelősség.⁴⁵

Irodalomjegyzék:

Ágh Attila: Az ázsiai termelési mód Mezopotámiában. In Világgazdaság 1979/7. sz. melléklete; Tőkei Ferenc: Az ázsiai termelési mód, antikvitás, feudalizmus. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Bándi Gyula: A világegyetem élő és élettelen környezetének fenntarthatósági lehetőségei és a fenntarthatóság értelmezésének jogi szempontjai. Akadémiai Doktori Értekezés, MTA. Kézirattár, 2013.

Bányai Orsolya: A nem lokális intuición szerepe a jogi érvelésben. Kézirat, Debrecen, 2022.

Bányai Orsolya: Természetes jog. Habilitációs tézisek, Debrecen, 2024.

Cicero, Marcus Tullius: Oratio In Catilinam. In Nótári Tamás (szerk.): Marcus Tullius Cicero összes beszédei. Lectum Kiadó, Szeged, 2021.

Czelnai Rudolf: A világóceán. Vince Kiadó Kft. Budapest, 1999. 114-116. o., Major Imre – Oriol Herrera Bonilla: A globalizáció hatása a trópusokra és az emberiség jövőjére. In Polgári Szemle, 2006/1.

Csányi Vilmos: Az emberi természet. Vince Kiadó, Budapest, 2000.

Csányi Vilmos: Az emberi viselkedés. Sanoma Kiadó, Budapest, 2007.

Durkheim, Emil: A vallási élet elemi formái. L' Harmattan Kiadó, Budapest, 2003.

Fézer Tamás: A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre. In Jogelméleti Szemle, 2004/3.

Freud, Sigmund: Totem és Tabu. Göncöl Kiadó, Budapest, 1990.

Frivaldszky János: Természetjog. Szent István Társulat, Budapest, 2001.

Fustel de Coulanges: Az ókori község. MTA Könyvkiadó Hivatal, Budapest, 1883.

Gyenis Gyula: Humánétológia. A hominidák evolúciója. Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.

Hager, Günter: Haftung für Umweltrecht. In Czehowskym – Hendler (Hrsg.): Umweltrecht in Mittel- und Osteuropa. Warschauer Gespräche zum Umweltrecht. Boorberg Verlag, Stuttgart–München–Hanover–Berlin, 1989.

Hahn István: Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallások köréből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁴⁵ Ld. Kulcsár Hajnal: A több ezer torzszülött átszabta a gyógyszergyártást. In Heti Világgazdaság, 2008. aug. 1.; MTI: Contergan bábik, 2016. máj. 13.

Hans Kelsen: Tiszta jogtan (Bibó István fordításában). ELTE, Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988.

Hartmann, Nikolai: Lételméleti vizsgálódások. Gondolat, Budapest, 1972.

Hartmann, Nikolai: Teleológiai gondolkodás. Akadémiai Kiadó, 1970.

Kákosy László: Az alexandriai időisten. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Kákosy László: Re fiai. Gondolat, Budapest, 1979.

Kulcsár Hajnal: A több ezer torzszülött átszabta a gyógyszergyártást. In Heti Világgazdaság, 2008. aug. 1.

Losonczy István: Egy realista jogfilozófia alapvonalai. In Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 2002.

Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 2002.

Maine Sumner Henrik: A jog őskora, MTA. Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875.

Marx György: Földünk jövője Kioto előtt és után. In Magyar Hírlap, 1998. jan. 18. és 19. sz.

Max Weber: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.

Max Weber: Állam, politika, tudomány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

Moór Gyula: A természetjog problémája. In Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. 1934. 4. köt. 10. sz.

Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapp problémái. In Peschka Vilmos: Jog és jogfilozófia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Peschka Vilmos: Az esetnorma vagy a jogszabály és a jogeset kapcsolatának problémája. In Peschka Vilmos: Appendix a jog sajátosságához. Jog és Jogtudomány, 1. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1992.

Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Peschka Vilmos: Max Weber jogszociológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Péteri Zoltán: Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. In Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.

Pokol Béla: A jurisztokratikus állam. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 1917.

Pokol Béla: Az európai jurisztokrácia. Dialog Campus, Budapest, 2019.

Prugberger Tamás – Téglási András: Földvédelem és a környezethez való jog. In Szalma József (szerk.): A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken. Konferenciakötet. VMTT. Újvidék, 2015.

Prugberger Tamás: A globalizáció és a környezetvédelem neuralgikus kérdései a jogalkotás, a jogkövetés és a jogalkalmazás síkján. In Magyar Közigazgatás, 2001/10. sz.

Radbruch, Gustav: Rechtsphilosophie. Umler Verlag, Stuttgart, 1950.

Somlo, Felix: Gedanken zu einer Ersten Pphilosophie. In Moór, Julius (Hrsg): Walter de Gruyter & Co., Berlin–Leipzig, 1926. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783111479354>

Somlo, Felix: Juristische Grundlehre. Felix Meiner Verlag, Leipzig, 1917.

Szabadsfalvi József: A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Gondolat, Budapest, 2011.

Szabadsfalvi József: Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében. Gondolat, 2014.

Szmodis Jenő: A jog a humánológia tükrében. In Magyar Tudomány, 2011/5. sz.

Techet Péter: Thomas Olechosowski: Hans Kelsen. Biographie eines Rechtswissenschaftlers, unter Mitarbeit von Jürgen Busch, Tamara Ehs, Miriam Gasner und Stefan Wedrac (Tübingen Mohr Siebeck 2020) 1027. In Állam- és Jogtudomány, 2020/3.

Szuvrove, V. V. (szerk.): Az ókori kelet világából. Művelt Nép Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1956.

Varga Csaba: Jogfilozófia a múlt, a jelen és a jövő ölelésében. Pázmány Press, Budapest, 2018.

Verdross, Alfred: Abendlandische Rechtsphylosophie. Wien, 1958. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-7091-2432-1>

Urbán Kristóf¹**Az afroamerikaiak jogi megítélésének rövid története az első rabszolgák megérkezésétől a polgárháborúig²***Absztrakt*

Az Afrikából az Észak-Amerikai kontinensre hurcolt férfiak, nők és gyermekek, valamint az ő leszármazottjaiknak a sorsa egybe forrt az Amerikai Egyesült Államok történetével. Tanulmányomban igyekszem történelmi keretet adni annak, hogyan kerültek az első afrikai rabszolgák az észak-amerikai angol gyarmatokra, milyen jogi környezet várta őket az Atlanti-Óceán túlsó partján. Rámutatok, hogy a jogegyenlőtlenségek nem az afrikai rabszolgák megérkezésével kezdődtek, hanem az folyamatosan változó társadalmi és gazdasági környezet eredményeként megvalósuló jogalkotás és igazságszolgáltatás eredménye, hogy hosszú évszázadokra jogfosztott állapotba kerültek. Kezdetben nem volt jelentős különbség a fehér és afroamerikai szolgák között, akik vagyonos földbirtokosok részére végeztek munkát. Ugyanakkor a XVII. század végétől kezdődően az afroamerikaiak megítélése átalakult és a jogszabályokban rögzített közvetlen hátrányos megkülönböztetés áldozatává váltak. Igyekszem rámutatni, hogy csökkentek az afroamerikaiak jogai évtizedről-évtizedre a XVIII. század során. Virginia legfontosabb jogalkotásait és bírósági jogeseteit esettanulmányi szemmel tekintem át a gyarmati időkből. Igyekszem arra is rávilágítani, hogy ugyan a függetlenségi háború nem hozott jelentős változást az afroamerikaiak jogi megítélésében, de már látszódtak azok a törésvonalak, amelyek majd százévvvel később a polgárháborúhoz vezettek. A Legfelső Bíróság gyakorlatának rövid áttekintésével igyekszem megvilágítani, hogy a XIX. század során az abolícionista mozgalom miképpen igyekezett jogi úton elérni, hogy az afroamerikaiak szabadak legyenek az Amerikai Egyesült Államok egész területén.

Kulcsszavak: Amerikai Egyesült Államok, jogtörténet, rabszolgaság, Virginia, jogegyenlőségi harc, Legfelső Bíróság

Abstract

The fate of the men, women, and children deported from Africa to the North American continent and their descendants is intertwined with the history of the United States. In my paper, I seek to provide a historical framework for how the first African slaves came to the British colonies in North America, and the legal environment that awaited them on the other side of the Atlantic. I will show that the inequality of rights did not begin with the arrival of African slaves but was the result of legislation and court rulings from a constantly changing social and economic environment that left them disenfranchised for long centuries. Initially, there was no significant difference between white and African American slaves working for wealthy landowners. However, from the late 17th century onwards, the perception of African Americans was transformed, and they became victims of direct discrimination enshrined in law. In my paper I will try to show that the rights of African Americans were diminished

¹ Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszékének PhD hallgatója.

² DOI 10.59558/jesz.2024.1.33

decade by decade during the 18th century. I will review as a case study the most important legislation and court cases from Virginia's colonial period. I will also try to show that, although the Revolutionary War did not bring about a major change in the legal status of African Americans, the fault lines that led to the Civil War almost a century later were already visible. Through a brief review of Supreme Court precedent, I will attempt to illuminate how the abolitionist movement in the 19th century sought to legally secure freedom for African Americans throughout the United States.

Keywords: United States of America, Legal history, Slavery, Civil-right movement, Supreme Court

I. Bevezetés

Az afroamerikaiak rabszolgasorba taszítása és több évszázadig tartó jogfosztottsága összefonódott az Amerikai Egyesült Államok történelmével. Mind a mai napig politikai, társadalomelméleti viták táptalaját képezi, hogy miképpen kell mind az amerikaiaknak, mind pedig a világ többi részének a rabszolgaság jogintézményét és főként az abban résztvevőket megítélnie. Edmund S. Morgan amerikai történész „amerikai paradoxonnak” nevezi, hogy a függetlenségi háborútól kezdve a szabadság és annak elérése került az amerikai közgondolkodás középpontjába, miközben az amerikai gazdaság és társadalom valójában a szabadságjogok nélküli személyek kényszermunkájára épült.³ Tanulmányomban igyekszem összefoglalni azokat a polgárháború előtti jelentős jogtörténeti eseményeket és döntéseket – legyenek azok bírósági ítéletek vagy tagállami, esetleg szövetségi jogszabályok – amelyek az első rabszolga megérkezésétől kezdődően meghatározták az afroamerikaiak sorsát.

II. Az Atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem rövid összefoglalása

A történelem sajnálatos folyamánya, hogy az emberek közel két évszázadon át nem önszántukból érkeztek Afrikából az Új-Világba, hanem az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem során kerültek Észak-Amerikába a XVII-XIX. század során. Fontos leszögezni – különös tekintettel a mai is gyakori, parázs vitákra –, hogy Afrikából nem csak az amerikai angol gyarmatokra szállítottak rabszolgákat, hanem más vidékekre is szerte az Atlanti-Óceán nyugati partvidékén. Ezt nevezzük atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelemmel, amelynek méretét, illetve irányait illetően a történészek között hosszú évtizedek óta tudományos vita zajlik. A modernkor vívmányainak köszönhetően a 2000-es évek elejére sikerült összeállítani egy megbízható adatbázist, amely a korabeli hajónaplókra és egyéb kereskedelmi dokumentumokra alapozva vizsgálja az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem tényleges méretét.⁴ Az adatbázis alapján 1514 és 1866 között összesen 10 569 658 rabszolgát hajóztak be Afrikában és közülük 9 118 115 fő érkezett meg a célországokba.⁵ A legtöbb rabszolga, mintegy 5 099 816 fő a portugálok révén Braziliába került, amely a teljes atlanti-óceáni

³ Morgan, Edmund S.: Slavery and Freedom: The American Paradox. In The Journal of American History Vol. 59, No. 1. 1972. 5-29. o. <https://doi.org/10.2307/1888384>

⁴ Az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelemlről lásd részletesen Lévai Csaba: Förtelmes Kereskedelem. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.

⁵ A két szám közötti különbséget az ún. középső átkelés során, azaz az Afrikából a célországokba tartó tengeri úton bekövetkezett magas mortalitási ráta okozta. Az egész atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem tekintetében a mortalitási ráta 12,1% körül állapítható meg. Lévai 2020: i.m. 146. o.

rabszolga-kereskedelem 47,65%-át jelentette. A francia gyarmatokra 1 164 968 főt szállítottak, amely a teljes atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem 10,8%-át jelentette, a spanyol gyarmatokra pedig 885 924 fő jutott, amely a teljes kereskedelem 8,2%-a volt, a holland területekre pedig 475 240 rabszolgát szállítottak, ami az összes Afrikából szállított rabszolga 4,4%-a. A legkevesebb rabszolga az angol gyarmatokra, illetve a későbbi Amerikai Egyesült Államokba érkezett, összesen 252 652 fő, ami a teljes atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem mindösszesen 2,3%-át tette ki.⁶

Általánosnak hitt, azonban mára meghaladottnak tekinthető az a hipotézis, amely szerint az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem akként zajlott, hogy az európaiak partra szálltak Afrikában, és egyszerűen összegyűjtve az afrikaiakat elvitték őket rabszolgának. Megdőlni látszik az elmúlt évtizedek kutatásainak tükrében egy másik hipotézis, az ún. transzformációs-elmélet is, amely szerint az európaiak a különböző portékáikkal mintegy „kényszerítették” az afrikaiakat, hogy vegyenek részt a rabszolga-kereskedelemben.⁷ Ha megvizsgáljuk a középkori afrikai és európai jogrendszerek közötti különbséget, akkor a fenti elméletekkel szemben más következtetésekre juthatunk. Európában az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem kialakulása idejében a társadalmi és jogi berendezkedés földalapú volt, tehát akinek volt földje, az tulajdont szerzett azokon az értékeken, amiket a föld termelt. Afrikában ezzel szemben a föld alapvetően európai és modern értelemben vett államok hiányában a főhatalmat birtoklók kezében összpontosult, amelynek következtében a magántulajdon leginkább a munkaerő tulajdonlásában manifesztálódott. A rabszolgákat egyrészt befektetésként és tisztán munkaerőként használták, az általuk megtermelt javak pedig származtatott módon a rabszolgatartó tulajdonába kerültek. Másrészt, az intézményesülés kialakulásával mind az adminisztráció, mind pedig a hadsereg területén a központi hatalom általi használatuk is megjelent. Ahogy Európában a földtulajdonhoz tartoztak különböző kötelezettségek, úgy például Kongóban a XVII. században ún. fej szerinti adót kellett fizetni. Ebből arra lehet következtetni, hogy a rabszolgák után adófizetési kötelezettség állt fenn.⁸

A rabszolga jogi státusz „megszerzésének” az afrikai kontinensen több módja volt. Megjelent az adórszolgaság intézménye, amelynek mélyre nyúló gyökerei az európai jogrendszerben is ismertek, sőt az intézmény már az ókori keleti társadalmakban, majd az antikvitásban, így a római jogban is létezett.⁹ Afrikában a jogintézmény keretében az adóst az általa felhalmozott adósságok értékének törlesztése fejében tulajdonba adták, és jogfosztott állapota mindaddig fennállt, amíg munkájával az adósságot le nem dolgozta. Másik formája a rabszolgaságnak a szankciós jellegű rabszolgaság volt, amely esetben egy személyt akkor ítélték rabszolgaságra, ha a törzsi szokásjogi normák vagy a természetfeletti entitás, legyen az isten, a totemállat stb. ellen vétett. Ilyen esetekben nem „csak” kizárták a közösségből, hanem rabszolgaként értékesítették is. A harmadik rabszolga-szerzősmód a háborúban való foglyul ejtés esete volt, amikor az elfogott, más törzshöz tartozó személyt vetették rabszolgaságba. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy maga a rabszolgaság mint jogintézmény tartalmában eltért a későbbi korok nyugati típusú rabszolgaságától, ugyanis idővel a törzs a korábban rabszolga státusszal rendelkező személyt befogadhatta, aki ezzel akár teljes jogú tagjává is válhatott a törzsnek.¹⁰

⁶ Lévai 2020: i.m. 173-176. o.

⁷ Uo. 40-73. o.

⁸ Thornton, John: *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World, 1400–1800.*, 2nd ed., Studies in Comparative World History. Cambridge University Press, Cambridge, 1998., 72-79-o., doi:10.1017/CBO9780511800276

⁹ A római rabszolgaságról lásd részletesen Takács Levente – Gacsal Dóra: *A római rabszolgaság.* In *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 2016/63. szám, 54-68. o. és Földi András, Hamza Gábor *A római jog története és intézményei*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2012., 212-219. o.

¹⁰ Wolf, Eric R.: *Europe and the People Without History.* Berkeley: University of California Press, 1982, 195-

Az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelemben 1640 előtt az európai államok közül a portugálok játszottak meghatározó szerepet.¹¹ A XVII. századra a hollandok a Holland Nyugat-Indiai Társaságon keresztül, a franciák a Nyugat-Indiai Társaságon keresztül jelentek meg a térségben. Az angolok, akik a XVIII. századra Afrikát tekintve a legmeghatározóbb kereskedővé váltak, 1618-ban kezdték meg a működésüket a térségben, amikor a Londoni Vállalkozók Társasága az Afrikával Folytatott Kereskedelemre (*Company of Adventures of London Trading the Parts of Africa*) megalakult. Jelezve az angol ambíciókat, a társaság az Afrikával való kereskedelemre „örök időre” szóló monopóliumot kapott. Az „örök idők” azonban nem tartottak sokáig, az angol korona ugyanis 1624-ben a társaság kizárólagos monopóliumát visszavonta. Ezt követően 1632-ben alakult meg a Guineával Kereskedők Társasága (*Company of Merchants Trading to Guinea*), amely harmincegy évre kapott kizárólagos kereskedelmi jogot, és amely főként arannyal kereskedett, majd az Aranyparton több telepet is sikeresen létrehozott.¹² Az angolok 1655-ben megszerezték Jamaicát, amelynek következtében a rabszolgák iránti kereslet folyamatosan nőtt, így a rabszolga-kereskedelem 1660-ra az angolok Afrikában folytatott tevékenységének középpontjába került. Az 1660-ban megalapított Afrikai Királyi Vállalkozók Társaságát (*Company of Royal Adventures into Africa*) 1663-ban sikeresen újra szervezték, és a társaság nevét is megváltoztatták, amely már ezer évre kapott kizárólagos jogot arra, hogy Gambia vidékén kereskedelmet folytasson, sőt később az Aranyparton is átvette az angol telepek irányítását. Az 1730-as évek végétől a monopóliumok korszaka fokozatosan véget ért, és az Afrikával való kereskedelmet – ideértve a rabszolga-kereskedelmet is – ettől kezdve nem egy meghatározott, monopóliummal rendelkező állami vállalat folytatta, hanem több önálló vállalkozás.¹³

Afrikából az első rabszolgák a XVII. század elején érkeztek az észak-amerikai gyarmatokra, amikor előbb a cukor-, majd a dohánytermelés került a gazdálkodás középpontjába, az éghajlati adottságok miatt főként a déli területeken.¹⁴ A rabszolgák 28,8%-a érkezett meg Maryland, Virginia és Észak-Karolina területére, míg 46%-ot Dél-Karolinába és Georgiába szállítottak, Louisiánába és Floridába 4,5% érkezett, a többi afrikai rabszolga pedig az északi és középső államokba került.¹⁵ Az afrikai rabszolgák érkezésével elkezdődött az észak-amerikai kontinens történetek egy új fejezete, amelynek hatásai a mai napig is kihatnak az Egyesült Államok társadalmára.

III. Afroamerikaiak jogi helyzete a gyarmatokon, különös tekintettel Virginiára

III.1. A „kötöttmunkaerő” és a rabszolgaság elterjedése

A modern kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy 1660 előtt a rabszolgák jogi helyzete az angol gyarmatokon még nem volt szigorú keretek közé szorítva. 1639-ben Marylandben fogadták el az afroamerikaiakra vonatkozó egyik első szabályozást, amely bizonyos jogok esetén kivételként említi őket.¹⁶ A korban létezett a fehérek és feketék között házasság, valamint bizonyos feltételek teljesülése esetén a rabszolgák akár a szabadságukat is

208. o.

¹¹ A portugálok terjeszkedéséről lásd részletesen Rákóczi István: *Tengerek tengelye: Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022.

¹² Aranypartnak a Guineai-öbölt körülvevő nyugat-afrikai országokat nevezzük összefoglaló néven.

¹³ Lévai 2020: i.m. 73-83. o.

¹⁴ Az Észak-Amerika területén létrehozott angol gyarmatok közül déli-államok közé tartoztak Maryland, Virginia, Dél- és Észak-Karolina, valamint Georgia. Louisiana 1803-as megvétele után a déli államok száma rohamosan nőtt.

¹⁵ Lévai 2020: i.m. 179-180. o.

¹⁶ Uo. 314. o.

megválthatták, sőt még tulajdont is szerezhettek. A korból az egyik legismertebb forrás az „Antonio a néger” esete, amely a társadalomtörténeti vonatkozások mellett egyrészt bizonyítja, hogy ebben az időben az afrikai rabszolgák bizonyos feltételek esetén boldogulhattak, másrészt a kor jogi szabályozására is következtetéseket lehet belőle levonni. A jogeset alapján az afroamerikaiak földtulajdonosok lehettek, örökölhettek, valamint jogvitákban is egyenlő félként vehettek részt.¹⁷ Az afroamerikaiak társadalmi és jogi helyzetéről az amerikai gyarmatokon azonban nehézkes egyöntetű megállapításokat tenni, hiszen különböző munkákat végeztek, és a jogi környezet is eltért az egyes gyarmatok vonatkozásában. Az északi és déli gyarmatok mind földrajzukat, mind pedig gazdaságukat tekintve nagyban különböztek egymástól, de még társadalmi és vallási szempontból is eltérés mutatkozott közöttük. A déliek karakteres már-már mediterrán jellegű mentalitással rendelkeztek. Vallási szempontból leginkább az anglikán vallás terjedt el a körükben, míg az északi államok inkább katolikusok voltak. Szilvay Gergely álláspontja szerint délen kialakult egyfajta déliség érzés, amely leginkább a szülőföldről, az adott tagállamhoz való kötődésben nyilvánult meg, míg az északiakra ilyen jellegű szentimentalizmus a függetlenségi háború előtt nem volt jellemző, ők inkább az individuális boldogulást tekintették fontosnak.¹⁸

A XVI-XVII. századokban az angol gyarmatokon az ún. „kötött munkaerő”-t tekinthetjük az egyik legelterjedtebb munkavégzésre irányuló jogviszonynak. Ennek a jogintézménynek négy fajtája különböztethető meg. Egyrészt, és ez volt a leggyakoribb, az Európából elvagyódni akaró szegények majdani munkaadójukkal szerződést kötöttek, hogy meghatározott ideig ingyen munkát végezzenek a számára cserébe azért, hogy a munkaadó állta az amerikai út költségeit. Más eset volt, amikor valaki úgy vállalt fizetség nélkül, de ételért és szállásért cserébe több évre munkát, hogy ez a munkavállaló már a gyarmatokon élt. Ebben a két esetben gyakori volt, hogy a szerződés lejártá után a munkavállaló saját földet kapott, amit maga művelhetett. A harmadik kategóriába azok a személyek tartoztak, akiket Európában elítéltek, és a gyarmatokon végzendő munkát szabták nekik büntetésül. A negyedik eset már csak jóval később, a XVIII. században vált elfogadottá. Ez pedig az ún. „törlesztési rabszolgaság” volt, amit abban az esetben alkalmaztak, ha valaki jelentős mértékű adósságot halmozott fel. A szerződések határozott időre szóltak és általában 4-5 évet kellett a munkavállalónak a szerződés keretében dolgoznia, ugyanakkor voltak hosszabb 6-9 éves szerződések is, de ezek a gyarmatokon csekélyebb létszámban jelentek meg. A felek gyakran éltek azzal a jogukkal, hogy a szerződések teljesítését bíróság előtt is kikényszerítsék.¹⁹

Egyes történészek szerint maga a „kötött munkaerő” jogintézménye is egyfajta, *de facto* rabszolga státusznak tekinthető, így a rabszolgaság kialakulása nem szükségszerűen köthető az afroamerikaiak érkezéséhez. 1619-ben az első virginiai törvényhozás (*General Assembly*) döntései már tartalmaztak olyan diszkriminatív rendelkezéseket, amely alapján megkérdőjelezhető a „kötött munkaerő” szabad státuszú személyként való elismerése. Ezek közé tartozott, hogy amennyiben a „kötött munkaerő” valósította meg a káromkodás tényállást, a munkaadójának kellett a büntetést megfizetnie. Továbbá a női „kötött munkaerő” nem házasodhatott a munkaadója engedélye nélkül, valamint amennyiben az őt foglalkoztató személy adósságai ezt szükségessé tették a „kötött munkaerő”-t el is lehetett adni.²⁰ Összességében elmondható, hogy amikor az afroamerikaiak a gyarmatokra érkeztek, még nem találkoztak kifejezett előítéletekkel, sőt olyan rendszerrel sem, ami elsődlegesen és egyértelműen az ő alsóbbrendűségükre épült volna.

¹⁷ Uo. 290-298. o.

¹⁸ Szilvay Gergely: *Az amerikai Dél – Régi rend az új világban*. Rubicon Intézet, Budapest, 2021, 57-61. o.

¹⁹ Lévai 2020: i.m. 273-277. o.

²⁰ Riches, William T. Martin: *White Slaves, Black Servants and the Question of Providence: Servitude and Slavery in Colonial Virginia 1609-1705*. In *Irish Journal of American Studies*, Vol. 8. 1999., 1-33. o.

Arra, hogy miért alakult az afroamerikaiak sorsa mégis úgy, hogy hosszú évszázadokra elvesztették szabadságukat, és a jogi státuszuk a dolog fogalma alá tartozott, a történészek több elméletet is kidolgoztak. Az egyik ilyen oknak a gazdasági tényezők átalakulása tekinthető. Az 1680-as évekre a dohány világpiacon 1 penny alá esett, az adott művelési technológia mellett azonban, a termelők már nem tudták növelni az egy munkavállalóra eső termelést. A gyarmatokon általános elégedetlenség tört ki, mivel a kis földbirtokosok egyre nehezebben tudtak megélni, és rohamosan fogytak azok a területek, amelyeket a szerződésük lejártá után a „kötött munkaerő” jogintézménye keretében foglalkoztatottak megszerezhetek volna. A birtokosok hosszabb szolgálati időre kötötték a szerződéseket, és igyekeztek a föld nélkülieket kiszorítani a helyi törvényhozásból, amit azzal akartak elérni, hogy elvették a választójogukat. A XVII. század végére az angliai politikai helyzet stabilizálódott,²¹ ennek következtében a kivándorlók száma is rohamosan csökkent. A század végére a bérmunkások és „kötött munkaerő” létszáma már nem tudta a dohányültetvényeken az áru keresletét kielégíteni, emiatt a gazdálkodóknak más lehetőség után kellett nézniük. A fentebb részletezett társadalmi hatások következményeként az afrikai rabszolgák iránti kereslet rohamosan nőtt.

Más szempontú megközelítés, ha a két jogintézmény jogi és a gazdasági kereteit vetjük össze. A „kötött-munkaerő” esetén a szerződés határozott időre jött létre, míg a rabszolgák életük végéig voltak kötelesek munkát végezni az uraiknak. Mind a rabszolgák, mind a „kötött-munkaerő” esetén a bekerülési értékről is beszélni kell. A rabszolgák ára magasabb volt, mint a „kötött-munkaerő” Amerikába szállításának költsége, ugyanakkor a rabszolgák esetén hosszabb megtérülési idővel számíthattak a vásárlók. Egyes kutatások szerint a „kötött-munkaerő” eltartásának költsége magasabb volt, mint a rabszolgáké, ami nagyban az eltérő táplálkozási szokásoknak volt köszönhető. A „kötött-munkaerő” esetén a hús és a tejtermék fogyasztása jelentős költségeket tett ki. Míg az afroamerikai rabszolgák nem ittak alkoholt, addig a „kötött-munkaerő” esetén az ételmezésükre fordított összegek mintegy 37%-át sörre költötték.²² Egyes történészek elmélete szerint az afroamerikai rabszolgaság kialakulásának oka kulturális tényezőkre vezethető vissza. Ezek közül a Morgan-tézis²³ az, amely talán a legtöbb vitát váltotta ki. Eszerint a nagybirtokosok, látva a szegény fehérek elégedetlenségét, úgy döntöttek, hogy annak érdekében, hogy a lázadásoknak elejét vegyék, az afroamerikaiak alkalmazásával lehetőséget biztosítottak egy faji alapon rendeződő társadalomnak, amelyben nem a szegény fehérek lennének a legalacsonyabb társadalmi réteg.²⁴

III.2. Jogi szabályozás Virginiában 1660 és 1773 között

A fentebb említett gazdasági, társadalmi sokszínűség miatt fontosnak tartok kiemelni egy államot, amelynek jogalkotását és joggyakorlatát mélyebben elemzem. Ez Virginia, amely tagja volt az alapító tizenhárom tagállamnak, ahonnan az első öt elnökből négy származott, továbbá amelynek a polgárháború során is jelentős szerep jutott. Virginia esetében láthatjuk, hogy az Afrikából hozott rabszolgák száma a XVII. század elejére egy év

²¹ A korabeli angol politikai helyzetről lásd részletesen Rigó Balázs: II. Jakab (1685–1688) két intelme fiához (1692, 1703). In Themis: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Elektronikus Folyóirata, 2018. június, 103-135. o. és Uő: II. Jakab (1685-1688) államelmélete – Fejedelmi parainesis a száműzetésből (1692). *Jogi Tanulmányok*, 2018/1. szám, 285-295. o.

²² Lévai 2020: i.m. 282-288. o.

²³ Morgan rabszolgasággal kapcsolatos munkásságához és az elméletéhez lásd részletesen a már idézett 1975-ös munkát.

²⁴ Lévai 2020: i.m. 288-290. o.

alatt megduplázódott.²⁵ A többi gyarmatra is igaz volt, hogy az afroamerikai rabszolgák száma évről-évre egyre nőtt, így a jogalkotónak a megnövekedett afroamerikai rabszolgákra tekintettel az addigi szabályozást át kellett gondolnia.

Az első virginiai szabályozásnak, amiben már megjelent a faji megkülönböztetés, az 1660. évi XXII. törvényt tekinthetjük. A törvény alapján, ha egy fehér „kötött munkaerő” szökött meg egy afroamerikai személlyel, akkor amennyiben elfogták őket, akkor a fehér férfinak vagy nőnek le kellett szolgálnia azt az időt, amit az afroamerikainak kellett volna.²⁶ Az 1661-es CII. törvény kiegészíti az 1660-as XXII. törvényt. Ebben a szökevény szolgák részére büntetesként szabta ki, hogy távollétük idejével megnövekedik a rabságuk. Különös esetként szabályozta a törvény azokat a helyzeteket, amikor aratás, vetés idejére esett a szökés, és ehhez mérten a büntetés mértékét is emelte, továbbá bizonyos esetekben engedte, hogy a bíróság a szökevény szolgákra is többletbüntetést szabjon ki.²⁷ Az ugyanebben az évben elfogadott CIII. törvény rendelkezett arról, hogy a munkaadóknak milyen kötelezettségük van a szolgájuk felé, például öltöztetni, etetni kellett a őket, ugyanakkor a munkaadók²⁸ részére a törvény tiltotta a túlzott kegyetlenséget.²⁹ Az 1667-es III. törvény kimondta, hogy a rabszolgák megkeresztelése nem szabadítja fel őket.³⁰ Az 1668-as I. törvény azon az alapon, hogy az afroamerikaiakat szigorúan kell büntetni, büntethetőséget kizáró okként tüntette fel azt, amikor valaki a saját rabszolgáját megöli, hiszen a törvény rögzítette, hogy senki sem büntethető amiatt, hogy a saját tulajdonát elpusztítja. Ezt a tényállást kellett alkalmazni arra az esetre is, ha olyan ember ölte meg a rabszolgát, akit a fegyelmezésre felkért a rabszolgartartó.³¹ Az afroamerikaiak felkelése elleni 1680-as X. törvény tiltotta, hogy az afroamerikaiak bármilyen fegyvert viseljenek, kivéve, ha ehhez a rabszolgartartójuk hozzájárult. Továbbá szigorúan büntette azt is, ha egy afroamerikai kezét emelt egy fehér keresztényre.³² Az 1691-es XVI. törvény megtiltotta, hogy a fehérek bármilyen más bőrszínű emberrel házasságra lépjenek, amennyiben mégis ilyen történt, mindkét felet súlyosan büntették.³³

Az első virginiai rabszolgákra vonatkozó törvénykönyv (*Slave Code*) 1705-ben jelent meg. A korábbi évek jogszabályait egységes törvénykönyvben rendezte. Az új törvény már mereven megkülönböztette a keresztény országból érkezőket és az afroamerikaiakat. Aki a gyarmatokra érkezését megelőzően a származási országban nem volt keresztény – kivéve a törököket és a mórokat –, szükségképpen rabszolganak volt tekintendő. A törvény kimondta, hogy „kötött munkaerő” keretében legfeljebb öt évig lehet a keresztényeket foglalkoztatni.³⁴ Ebből is látszik, hogy a korai gyarmati időszakban a rabszolgaság erkölcsi, morális és jogi alapja főként a valláson nyugodott.³⁵ A törvény tiltotta az afroamerikaiak és a fehérek közötti

²⁵ Hook, Francis Moore: *The Negro in Colonial Virginia 1619-1765. Dissertations, Theses, and Masters Projects.* William & Mary. 1952, Paper 1539624491. <https://dx.doi.org/doi:10.21220/s2-hg8f-ke25>

²⁶ Hening, William Waller (szerk.): *The Statutes at Large; Being a Collection of All the Laws of Virginia from the First Session of the Legislature, in the Year 1619.* vol. 2. R. & W. & G. Bartow, New York, 1823, 26. o. [A továbbiakban: 1823a]

²⁷ A tanulmányában amikor a „kötött munkaerőről” és a rabszolgákra közösen vonatkozó szabályozásról vagy bírósági ítéletről írok összefoglalóan a szolga (*servant*) kifejezést használom.

²⁸ Azokra, akik szolgákat dolgoztattak, a munkaadó kifejezést, míg azokra, akik kizárólag rabszolgákat foglalkoztattak a rabszolgartartó kifejezést alkalmazom.

²⁹ Hening 1823a: 116-117. o.

³⁰ Uo. 260. o.

³¹ Uo. 262. o.

³² Uo. 481-482. o.

³³ Hening 1823a: 86-88. o.

³⁴ Hening, William Waller (szerk.): *The Statutes at Large; Being a Collection of All the Laws of Virginia from the First Session of the Legislature, in the Year 1619.* vol. 3. R. & W. & G. Bartow, New York, 1823, 447. o. [A továbbiakban: 1823b]

³⁵ Ez nem meglepő annak fényében, hogy az afrikaiak megítélése a X. századtól már Európában is a bibliai

házasságot. Ez a tiltás azonban nemcsak a rabszolgákra terjedt ki, hanem arra a kevés szabad afroamerikaira is, aki ebben az időben a gyarmaton élt. A jogszabályt megszegők pénzbeli szankciója kirívóan magasnak számított, akár tízezer fontos bírságot is kiszabhattak, valamint börtönbüntetésre is ítélték az elkövetőt. A jogszabály további büntetéseket helyezett kilátásba, amennyiben az ilyen kapcsolatból gyermek született.³⁶ A büntetőjogi szemlélet erősen áthatotta a törvényt. Erre jó példa az a szabályozás, amely szerint amennyiben egy rabszolga fegyelmezés közben hunyt el, akkor nem lehetett gyilkosságért elítélni azt a személyt, aki a cselekményt megvalósította, ugyanakkor súlyosan rendelte büntetni azt az esetet, ha egy rabszolga megütött egy fehér keresztényt. Ilyen esetekben minden ütésért harminc korbácsütés volt a szankció.³⁷

Az 1705-ös törvény rendezte a rabszolgák tulajdonjogi helyzetét. Kimondta, hogy a rabszolgák tulajdonosainak hozzájárulása nélkül nem lehet őket eladni, megvásárolni, továbbá megállapította, hogy a rabszolgákat tulajdonjogi szempontból az ingatlanokkal egyformának tekinteni kell,³⁸ ennek öröklési és a rendelkezési jogok szempontjából volt kiemelt jelentősége. Ugyanakkor később felmerült annak lehetősége, hogy a rabszolga tulajdonjogát is csak a földdel együtt lehet átruházni, és a földtől elkülönülve hitelbiztosítékként sem adhatták el. A kérdés rendezése érdekében 1727-ben új jogszabályt hoztak, amely rögzítette, hogy az 1705-ös törvény alapján csak öröklés esetén lehet a rabszolgát ingatlanok minőségűvé minősíteni, más jogügyletek esetén ingóként kezelendő.³⁹ Az 1723-ban meghozott törvény a rabszolga-felszabadítást Virginiában betiltotta, kivéve, ha ahhoz a kormányzó (*Governor*) és a tanács (*Council*) is hozzájárult. Szintén ez a törvény rendelkezett arról, hogy az afroamerikaiak nem lehetnek a helyi milíciák tagjai, de dobosnak kötelezően kellett jelentkezniük.⁴⁰

Látható, hogy maguk a jogszabályok az évek során egyre szigorodtak, és egyre több tényállást rendeztek. A különböző jogszabályokat áttekintve olyan szabályozási irányrajzolódik ki, hogy a korábbi hátrányos megkülönböztetés nélküli jogi környezet évről-évre, törvényről-törvényre egyre szűkíti a jogosultságait az afroamerikaiaknak, és egyre több kötelezettséget ró rájuk a jogalkotó. Ennek oka nyilvánvalóan a már említett növekvő számú rabszolgában gyökerezett, amely fokozta a lázadástól való félelmet. Ugyanakkor, ha megnézzük a kor bírói gyakorlatát, kitűnik, hogy a jogalkotás alapjának sok esetben az egyes ügyekben hozott bírói döntés tekintendő. Ebből is következik, hogy amerikai alkotmányos rendszerben már a gyarmati időktől kezdődően érződik egy erős kölcsönhatás az igazságszolgáltatás és a törvényhozás mint hatalmi ágak között.

III.3. Jogesetek Virginiából 1630 és 1773 között

Az első faji megkülönböztetésre utaló jogeset Virginiában 1630 szeptemberére datálható, amikor is egy fehér férfit ítélték el amiatt, mert egy afroamerikai nővel hált. Ugyan az ítéletből nem világos, hogy pontosan miért is ítélték el a férfit: azért, mert egy afroamerikai nővel hált, vagy mert házasságtörést követett el, a bírósági ítélet

megközelítésen nyugodott, amit az ibériai-félszigetet hosszú évszázadokig uraló muzulmánok kapcsán vett az európai kereszténység. Ennek tipikus példája, hogy az afrikaiakat Noé azon gyermekének a leszármazottjaként kezelték, aki tiszteletlen volt az apjával, aki ezért büntetésül arra kárhoztatott, hogy ő és leszármazottjai is testvéreit és annak leszármazottjait szolgálja.

³⁶ Hening 1823b: 453. o.

³⁷ Uo. 459. o.

³⁸ Uo. 451. o.

³⁹ Hast, Adele: The Legal Status of the Negro in Virginia 1705-1765. 232. o. In The Journal of Negro History, Vol. 54, No. 3, 1969., 217-239. o., <https://doi.org/10.2307/2716667>

⁴⁰ Hast 1969: i.m. 220. o.

szóhasználatából egyértelmű, hogy a hölgy faji megítélése releváns részét képezte mind a tényállásnak, mind az az alapján hozott ítéletnek. Tíz évvel később megszületett az első, teljes élethossziglani rabszolgaságra marasztaló ítélet, amikor két „kötött munkaerő” és egy afroamerikai férfi, John Punch elszöktek a munkaadójuk elől, a két fehér – skót és holland férfit – a bíróság arra kötelezte, hogy a szerződésük lejártá után további négy évet kell szolgálniuk, míg afroamerikai társuknak élete végig kellett szolgálnia.⁴¹

A XVIII. századi Virginiában – ahogy a többi gyarmaton is – több ún. szabadságpert (*Freedom Suit*) indítottak különböző sikerrel. A perek közös célja az volt, hogy individuális esetek útján érje el a rabszolgák bíróság általi felszabadítását. Az elsők között volt Elizabeth Key ügye 1658-ból, aki afroamerikai és angolszász felmenőkkel is rendelkezett, és akit a munkaadója halála után az elhunyt ingatlanának ügygondnoka „*negro*” státusszal jelölt meg, így mind Elizabeth, mind a fia elvesztette szabad jogi státuszát, és rabszolgává vált. Az első fokon eljáró megyei esküdtszék megállapította, hogy Elizabeth apja szabad, angol származású férfi volt, aki Elizabeth munkaadójának adta lányát, de szigorúan csak kilencéves „kötött munka” jellegű tevékenység végzésére, így Elizabeth-et szabadnak nyilvánították. A másodfokú eljárásból nem maradt fenn sok forrás, de az eljáró testület (*General Court*) azt állapította meg, hogy Elizabeth rabszolga, így a nő a legfőbb virginiai fórumhoz fordult (*General Assembly*⁴²). Elizabeth jogi érvelése három állításon nyugodott. Egyrészt azzal érvelt, hogy a szerződése kifejezetten meghatározott időszakra vonatkozott, és a szerződés az időtartam lejártával hatálytalanná vált, tehát abból jogok és kötelezettségek többé nem származtak, azaz a szerződés megszűnt. Második érvét arra alapította, hogy apja szabad státuszú személy, így ő születésével örökölte a szabad státuszt. Utolsóként azzal érvelt, hogy mint megkeresztelkedett, gyakorló katolikus, nem lehet rabszolga státusza. A *General Assembly* végül akként döntött, hogy Elizabeth szabad ember, méghozzá azon az alapon, hogy apja fehér férfi volt, így Elizabeth az ő státuszát örökölte. Ugyanakkor ez az ügy – több más üggyel és társadalmi kérdéssel együtt – a jogalkotókat arra a következtetésre juttatta, hogy az afroamerikaikkal kapcsolatban külön szabályozás szükséges, mert nagyobb számuk és a fehérekkel való keveredés esélye miatt a „kötött munkaerőre” vonatkozó szabályozás már nem fedte le azokat az atipikus eseteket, amik a bíróságok elé kerültek⁴³ és úgy tűnt, hogy egyre inkább tipikus esetté váltak. Ennek konkrét megvalósulása az 1662-es XII. törvény, amely a *partus sequitur ventrum* elvet – azaz, hogy a gyereket az anyja jogi státusza alapján kell megítélni – jogszabályban rögzítette.⁴⁴

Thomas Ferrell mulatt⁴⁵ személy 1723-ban azért indított keresetet, mert a munkavégzésre irányuló szerződése állítása szerint lejárt, amikor huszonnégy éves lett, így kérvényezte a bíróságtól, hogy szólítsa fel a munkáltatóját, hogy engedje el a szolgálatból. A jogi érvelésének másik része a *partus sequitur ventrum* jogintézményén nyugodott, tekintettel arra, hogy a felperes anyja fehér volt.⁴⁶ A bíróság végül a szabadon bocsátása mellett döntött, de az alapján az érv alapján, hogy a szerződésben foglalt idő lejárt.⁴⁷ Egy másik Nanny Bandy felperes ügyében ügyben 1733-ban szintén a Northampton megyei bíróság állapította

⁴¹ Degler, Carl Neumann: Az elő múlt, (ford.) Szuhay-Havas Ervin és Zinner Judit, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993, 41-42. o.

⁴² A General Assembly egészen 1680-ig a legfőbb bírósági és törvényhozó fórum volt Virginiában.

⁴³ Banks, Taunya Lovell: Dangerous Woman: Elizabeth Key's Freedom Suit – Subjecthood and Racialized Identity in Seventeenth Century Colonial Virginia. In University of Maryland Francis King Carey School of Law, Faculty Scholarship, No. 52, 2008, 799-832. o.

⁴⁴ Hening 1823a: 170. o.

⁴⁵ Mulattnak az olyan személyeket tekintették, akinek felmenői között volt afroamerikai és fehér személy is.

⁴⁶ https://enduringconnections.salisbury.edu/r/virginia_freedom_suits_library_of_virginia/36

⁴⁷ Whittico, Gloria Ann: The Rule of Law and the Genesis of Freedom: A Survey of Selected Virginia County Court Freedom Suits (1723-1800). 428-431. o. In Alabama Civil Rights & Civil Liberties Law Review Vol. 9. Issue 9.2., 2018., 407-472. o.,

meg, hogy Nanny Bandy-t tekintettel a *partus sequitur ventrum* elvre jogellenesen tartották fogva, mivel egy fehér szolgáló nő és egy afroamerikai rabszolga gyermekeként született.⁴⁸

A *Webb kontra Savage*-ügy rámutat a kor jogbizonytalanságára. Webb afroamerikai és fehér szülők gyermekeként született és 1703 körül megállapodást kötött egy Thomas Savage nevű rabszolgatartóval, hogy hozzámehet annak rabszolgájához, cserébe hét évig Savage-t szolgálja, és a házasságból született gyermek annak tizennyolc éves koráig szintén szolgálatot teljesít. Amikor 1711-ben Webb határozott idejű szerződése lejárt, Savage a nőt és három gyermekét mint rabszolgákat a bíróság által a tulajdonához csatolta. Webb az első keresetet 1723 nyarán nyújtotta be. Jogi érvelésében azzal támasztotta alá saját szabad státuszát, hogy az anyja fehér volt, ami megerősítette a házassága jogszerűségébe vetett hitét és azt, hogy ennél fogva a gyermekei nem lehetnek rabszolgák. A bíróság gyakorlatilag lesöpörte az érvelést, mivel az alperes időhúzása következtében az időközben hatályba lépett 1723-as rabszolgatörvénykönyv alapján a nő gyermekei 30 és 31 év tartamú rabszolgaságra voltak kötelesek. 1725-ben Webb újabb pert indított Savage ellen arra hivatkozással, hogy a férfi megszegte a szerződésüket. Savage végig azt állította, hogy ő nem ígérte, hogy a nő gyermekei és férje a rabszolgaságból valaha is szabadulhatnak, és mivel a nő férje rabszolga volt, jogilag a nő is odakötötte magát a férfi urához. A bíróság meghallgatásokat tartott, majd sokáig vitatkoztak azon, hogy a szabad afroamerikaiak lehetnek-e tanúk. Végül arra jutottak, hogy ez nem lehetséges, így tekintettel a tanúk hiányára, Webb ezt a pert is elvesztette. Ez a döntés szolgált alapul az 1732-es törvénynek, amely az indiánok, mulattok és afroamerikaiak bíróság előtti tanúként történő meghallgatását tiltotta.⁴⁹

Az 1772-es *Robin et al. kontra Hardaway* ügyben, amelyben egy bennszülött amerikai indított keresetet a szabadságáért, felmerült a rabszolgaság mint jogintézmény morális és jogi megítélése is. Az eljárásban a bíróság azt vizsgálta, hogy hatályosak-e még azok a korábbi jogszabályok, amelyek az indiánok rabszolga státuszának megszerzését lehetővé tették a XVII. században. Azaz lehet-e úgy tekinteni, hogy az indiánok még mindig lehetnek rabszolgák. Továbbá a felperesek jogi érvelése nyomán vizsgálta, hogy a természetjog alapján a rabszolgaság törvényes jogintézmény-e.⁵⁰ A bíróság arra a következtetésre jutott, hogy maga a rabszolgaság nem sokban különbözik a common law-ban bevett *villeinage* jogintézménytől,⁵¹ amit Angliában a földeken dolgozó röghöz kötött munkás státuszaként határoztak meg, hiszen ők is jogaikban korlátozottak voltak, valamint őseiket annak idején elfogták, és úgy kerültek az adott birtokra. Ez a precedens teremtette meg a rabszolgaság mint jogintézmény egyik alapját, ugyanakkor arra az ítélet nem tért ki, hogy ebben az időben a *villeinage* jogintézményt az angol *common law*-ban⁵² már eltörölték.

A *Giles et ux. Mallecote kontra Mallecote* ügyben a bíróság azt vizsgálta, hogy lehete végrendeletben rendelkezni arról, hogy egy rabszolga még meg nem született gyermeke kinek a tulajdona legyen. A jogeset alapján Thomas Mellecote végrendeletében azzal a kikötéssel osztotta fel a gyermekei és felesége között a rabszolgáit, hogy a gyermekek huszonegy éves kora előtt minden, a rabszolgák által előállított vagyoni érték a feleséget illeti, ugyanakkor amennyiben a gyermekek huszonegy éves koruk előtt elhunynak, úgy a rabszolgák tulajdonjogát a túlélő örökösök között kell szétosztani. Az egyik rabszolgát, egy nőt, az

⁴⁸ https://enduringconnections.salisbury.edu/r/virginia_freedom_suits_library_of_virginia/36

⁴⁹ Snyder, Terri L.: Marriage on the Margins: Free Wives, Enslaved Husbands, and the Law in Early Virginia. 148-152. o. In *Law and History Review* Vol. 30. No. 1., 2012., 141-171. o.

⁵⁰ Ablavsky, Gregory: Making indians 'white': the judicial abolition of native slavery in revolutionary Virginia and its racial legacy. 1476-1494. o. In *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 159, No. 5, 2011, 1457-1531. o.

⁵¹ *Robin et al. v. Hardaway*.

⁵² Coates, Richard: Law and the Cultural Production of Race and Racialized Systems of Oppression: Early American Court Cases. 333-334. o. In *American Behavioral Scientist*, Vol 47, No. 3, 2003, 329-351. o. <https://doi.org/10.1177/0002764203256190>

örökhagyó a feleségére hagyta, ugyanakkor annak még meg nem született gyermekét az egyik fiára. A jogvita azután bontakozott ki, hogy Mellecote fiai huszonegy éves koruk előtt meghaltak, így két kérdés merült fel. Egyrészt az, hogy az elhalálozás és aközött, amíg a gyermekek a huszonegyedik életévüket betöltötték volna, a feleség jogosult volt-e a rabszolgák által előállított vagyponra. Másrészt az, hogy lehetett-e végrendeletben érvényes módon rendelkezni arról, hogy egy meg nem született rabszolga kinek tulajdonába kerüljön. Az első kérdés jelen tanulmány szempontjából irreleváns⁵³, ugyanakkor a második kérdés elvi relevanciával rendelkezik. A bíróság álláspontja szerint lehetséges a jövőben megszületendő gyermek feletti tulajdongyakorlásról végrendelkezni, tekintettel arra, hogy ez nem más, mint egy kereskedelmi haszon lehetősége jövőbeni tulajdonlásának kikötése⁵⁴.

A *Howell kontra Netherland* ügyben, a felperes Howell fehér dédnagymamáját öt éves „kötött munkaerőre” kötelezték amiért mulatt gyermeke született, Howell mulatt nagymamáját harmincegy éves szolgálatra kötelezték, amely idő alatt született a felperes édesanyja, akit szintén harmincegy év szolgásra köteleztek és erre a sorsa jutott a felperes is. A pert azért indította meg, hogy huszonnyolcévesen szabadulhasson a szolgálatból⁵⁵. Az ügyben nagyon gyorsan született döntés tekintettel arra, hogy jogilag a tényállás egyértelmű volt, a felepresnek még három évet kellett szolgálnia, de jelentőségét az ügynek azt adja, hogy a felperesi képviselőt az a Thomas Jefferson látta el, aki később a Függetlenségi Nyilatkozat megfogalmazásában is részt vett és aki 1801-ben az Egyesült Államok harmadik elnöke lett. Jefferson a perben amellet érvelt, hogy a rabszolgaság ellentétes a természetjoggal, ahogy a keresetében fogalmazott „*a természeti jognak megfelelően...mindannyian szabadnak születünk*”⁵⁶ ez a gondolat, ami itt fogalmazódott meg először, később a Függetlenségi Nyilatkozatban nagy szerepet töltött be, de mint a későbbiekben kifejtem ott egészen más tartalommal.

Ahogy a fentiekből kitűnik a bírói gyakorlat alapvetően nagyon szigorúan kevés esettől eltekintve a rabszolgaság mellett érvelt. A jogpozitívista merev jogszabály értelmezése a bírónak az afroamerikaiakat a gyarmati Virginiában nagyon nehéz helyzetbe hozta. Látható azonban az is, hogy a bíróság több esetben előkérdéseket vizsgált, mint a *Webb kontra Savage* ügyben, ahol a tanúzási képességről is döntött, holott az szigorúan nézve a keresetkérelemben nem szerepelt. Ez a gyakori keresetkérelemben túl terjeszkedő ítélkezési gyakorlat, ahogy a későbbiekben igyekszem rámutatni a XIX. századi Legfelső Bírósági gyakorlatban is megjelenik. A bírói gyakorlat és a jogszabályi környezet korábban is említett kölcsönhatását nagyban előmozdította, hogy a General Assembly Virginiában egészen 1680-ig a legfőbb bírósági és törvényhozó fórum volt. A törvényhozó és az igazságszolgáltató hatalom elválása után is megállapítható, azonban, hogy a gyarmati törvényhozás és bíróság olyan nagy földbirtokosok kezében összpontosult, akik Virginia igazságszolgáltatására és törvényhozására is döntő befolyást gyakorolhattak. A XVIII. század második évtizedében kitört Függetlenségi Háború hozott ugyan némi változást az afroamerikaiak számára, de ez igazán az északi gyarmatokon változott meg az afroamerikaiak helyzete ahol azonban kis számmal éltek.

⁵³ A bíróság, a korábbi precedensjogot megvizsgálva arra a döntésére jutott, hogy a konkrét esetben a gyermekek leszármazottjainak kell örökölnie a rabszolgákat és munkájukat.

⁵⁴ *Giles et ux. Mallecote v. Mallecote.*

⁵⁵ Merkel, William G.: A Founding Father on Trial: Jefferson's Rights Talk and the Problem of Slavery During the Revolutionary Period. 618-636. o. In Rutgers Law Review Vol. 595, 2012, 595-663. o., <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1924443>

⁵⁶ Lévai Csaba: „Reszketek hazámért, ha arra gondolok, hogy Isten igazságos” Thomas Jefferson és a rabszolgaság problémája, In Aetas: Történettudományi Folyóirat, 2001/1. sz., 5-26. o.

IV. Az afroamerikaiak és az alkotmány elfogadása

A Függetlenségi Nyilatkozat híres mondatát szinte mindenki ismeri: „*Magának értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőnek teremtett, az embert a teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint jog a Boldogságra való törekvésre.*”⁵⁷ Miképpen lehet az, hogy e hangzatos szavak ellenére a rabszolgaságról nem esik szó a Függetlenségi Nyilatkozatban? Egyrészt a Függetlenségi Nyilatkozat a természetjogra, a természet törvényeire alapozza érveit az egyenlőségről. Spalding szerint ezen törvényszerűségből ered, hogy az emberek különbözőek. Álláspontja alapján az alapító-atyák vélhetően nem az egyes emberi csoportok közötti egyenlőségre utaltak, hanem magára az egész emberiségre, mint egyenlőkre, tehát a természetjog, amire az alapító-atyák létesítették műveiket nem kiterjesztő, nem vonatkoztatható minden emberre⁵⁸. A másik ok a reálpolitikában keresendő. A függetlenségi háború idejére a déli államok olyan gazdaságot építettek ki, amely, ha nem is teljes egészében, de jelentős mértékben függött az afroamerikai rabszolgák munkájától. Emiatt pedig egy egységes nemzet megteremtése nem volt lehetséges, ha a rabszolgaság kérdése bekerül a dokumentumba. A gyarmatok végül létrehozták az Amerikai Egyesült Államokat és megnyerték a függetlenségi háborút, az uniónak azonban szüksége volt egy új alkotmányra. Az afroamerikaiak jogi helyzetének fejlődését és utóbb a rekonstrukciót⁵⁹, álláspontom szerint az alkotmány elfogadásakor leginkább az abban szereplő alábbi jogintézmények befolyásolták.

Elsőként az ún. „háromötödös cikkely” megalkotásáról és annak tartalmáról kell szót ejteni. Amikor az alkotmányozó gyűlésen az egyes államok képviselői a „Nagy Kompromisszumban”⁶⁰ megállapodtak, azaz abban, hogy a Képviselőházba (*House of Representatives*) lakosságárányosan kerülnek a képviselők, míg a Szenátusba (*United States Senate*) minden tagállam ugyanannyi szenátort fog delegálni, újabb kérdés ütötte fel a fejét. Annak kérdése, hogy a lakosság számának megállapításakor a rabszolgákat figyelembe kell-e venni? A rabszolgák jelentős része a déli államokban élt, az 1790-ben tartott első hivatalos népszámlálás⁶¹ adatai alapján az Egyesült Államok lakosságának 19,3%-a volt afroamerikai, akik 96,6%-ban a déli államokban éltek⁶². A rabszolgák lakosságba való számítása már a Kontinentális Kongresszus 1784-es ülésein is felmerült, ugyanis a képviselők fejkvóta alapján tervezték megalkotni az államokra vonatkozó adótörvényt⁶³.

A kérdés mégis a philadelphiai alkotmányozó gyűlésen kapott nagy szerepet. Jan Ellen Lewis megvizsgálta az alkotmányozó gyűlés jegyzőkönyveit és annak vizsgálata

⁵⁷ Spalding, Matthew: Az amerikai függetlenségi nyilatkozat és alkotmány alapelvei. Csonka Judit (ford.), Századvég Kiadó, Budapest, 2011, 109. o.

⁵⁸ Spalding, Matthew 2011. 25-33. o.

⁵⁹ Rekonstrukciónak nevezi a történetírás az amerikai polgárháború lezárását követő korszakot (1863-1877), ahol alapvető társadalmi és gazdasági változások következtek be a rabszolgák felszabadítása folyamánként.

⁶⁰ Az alkotmányozó gyűlésen két álláspont állt szemben egymással. A nagyállamok tervezete, amely szerint az unió törvényhozásának képviselőit a tagállamok nagysága alapján arányosan kell megállapítani, míg a kis államok tervezete alapján minden tagállam ugyanannyi képviselőt delegálhatott volna a törvényhozásba, végül a nagy-kompromisszumban közös nevezőre jutottak.

⁶¹ Az Egyesült Államokban tízévente tartanak népszámlálást az Alkotmány I. cikk (2) bekezdése alapján, tekintettel arra, hogy magának a népszámlálásnak és az afroamerikaiak összeírásának jelentősége kiemelt volt a Képviselőház szempontjából.

⁶² Negro Population 1790-1915. Department of Commerce, Bureau of the Census. Washington Government Printing Office, 1918, 46. o. <https://www.census.gov/library/publications/1918/dec/negro-population-1790-1915.html> (Utolsó letöltés: 2024.03.07.)

⁶³ Ohline, Howard A.: Republicanism and Slavery: Origins of the Three-Fifths Clause in the United States Constitution. 564. o. In *The William and Mary Quarterly*, Vol. 28, No. 4, 1971, 563-84. o. <https://doi.org/10.2307/1922187>

alapján összeszedte azokat a kérdéseket és megoldási javaslatokat, amelyek az alkotmányozó vitában felmerültek. Ezek közé tartozott, hogy amikor megállapítják a lakosság számát egyáltalán ne vegyék számításba az afroamerikaiakat. Ez a javaslatot a déliek ellenezték, ugyanakkor felvetették, hogy a népességszám megállapításakor az afroamerikaiakat teljes jogú állampolgároként vegyék figyelembe – természetesen anélkül, hogy szavazati jogot kapnának –, a déliek ugyanis úgy okoskodtak, hogy ebben az esetben a lakosság arányos Képviselőházban többségük lesz. A radikális északi álláspont az volt, hogy akkor miért nem veszik már számításba a déliek igáslovaikat is⁶⁴.

Végül Charles Pickney Dél-Karolina egyik képviselője elő állt a „háromötödös tervvel”. Pickney már a terv kimunkálásakor megpróbálta a Virginia-tervet kitaláló Madisont és Randolph-ot meggyőzni, de ők az arányos képviseletben hittek, azaz, hogy minden állam annak lakosság száma alapján delegálhasson képviselőket és szenátorokat, az ilyen megoldás torzította volna a tervüket. A Virginia-terv a képviselet kérdésében az arányos képviselet mellett tette le a voksát, de úgy fogalmazott, hogy ezt az „*államok népességének száma alapján kell meghatározni, vagy más, az államok közreműködésén alapuló kvótán*”. A terv benyújtás után a rabszolgakérdés kissé háttérbe szorult, ugyanis kialakult a kis és nagy államok vitája. A kis államok féltek tőle, hogy az új alkotmány alapján elnyomják majd őket a nagyobb területű államok, amelyek több képviselőt és szenátort küldhetnek a Kongresszusba. Az elfogadás körüli vitában még Madison is elismerte, hogy amennyiben a teljes lakosság számát veszik alapul, az a déliek túlhatalmához vezethet⁶⁵. Az államok képviselői ezután abban állapodtak meg, hogy a rabszolgák számának háromötödét veszik figyelembe a népesség megállapításánál. Ez egy meglehetősen abszurd jogi helyzetet teremtett, ami az afroamerikaiak esetén nem az első és nem is az utolsó volt. Ugyanis a rabszolgák a déli alkotmányok, jogszabályok és bírói gyakorlat alapján tulajdontárgynak minősültek, míg a háromötödös szabály alapján a lakosság részét képezték, így pedig személynek voltak tekinthetőek. Ugyanakkor ez sem állta meg teljesen a helyét hiszen, csak egy részüket számították hozzá a lakosság számához⁶⁶.

A „háromötödös cikkely” vonatkozásában James Madison A föderalista 52. esszéjében fejtette ki véleményét a különös megoldásról. Álláspontja szerint a gyarmati jogban az afroamerikaiak egy duális jogi státuszban álltak, mivel egyrésztől tulajdonnak voltak tekinthetőek, hiszen a szabadságuk korlátozott, adásvétel tárgyai lehettek és öröklés esetén a hagyaték részét képezték. Másrésztől viszont – érvelt Madison –, a rabszolgákat az állatokkal ellentétben nem lehetett önkényesen csonkítani, megölni, valamint az állatokkal ellentétben felelősségre vonták őket az általuk elkövetett cselekményekért. A kettős jogi helyzetre való tekintettel Madison szerint elfogadható a „háromötödös cikkely”, sőt ezt tartotta az egyetlen lehetségesnek megoldásnak, ami alapján az egyes államok valóban igazságosan lehettek képviselve a Kongresszusban⁶⁷. Malick W. Ghachem álláspontja szerint Madison érvelése egy fikció annak teljes jogi értelmében. Ghachem hasonlatosnak állítja be a háromötödös cikkely fikcióját a jogi személyek fikciójával, azzal, hogy olyan jogokat tulajdonít a jogalkotó a jogi személyeknek, amik egyébként csak természetes személyeket illetnének meg. Másodszor pedig az alkotmány alapjául szolgáló képviseleti demokráciát is ehhez hasonlatosnak találja, ugyanis képviseleti demokrácia esetén azt feltételezzük, hogy olyan személy, személyek gyakorolják a közhatalmat, akiket a lakosság nagyobb része

⁶⁴ Lévai Csaba: A „háromötödös cikkely” története: a nők és a rabszolgák helyzete közötti kapcsolatok az egyesült államokbeli alkotmányos vitákban 1787 és 1866 között. In Klió: Történettudományi Szemléző Folyóirat, 2017/2. szám, 41-51. o.

⁶⁵ Ohline: i.m. 568-582. o.

⁶⁶ Lévai 2017: 3-16. o.

⁶⁷ Hamilton, Alexander – Jay, John – Madison, James: The Federalist. (W. Carey, George – McClellan, James ed.), Liberty Fund, 2001, 282-286. o.

szeretne. Mivel azonban az alapító atyák korában létezett a cenzus, ez *de facto* nem volt lehetséges, mégis azt a fikciót alkalmazták, hogy azok, akik választójoggal rendelkeznek, a többséget képviselve szavaznak, így Ghacem álláspontja szerint Madison a Föderalistában a fikció fikcióját alkalmazta⁶⁸.

A rabszolga-kereskedelem tekintetében az alkotmány 1. cikk (9) bekezdés akként rendelkezett, hogy „[o]lyan személyek bevándorlását vagy behozatalát, akiket jelenlegi tagállamok alkalmasnak találnak a bebocsátásra, a Kongresszus az 1808. év előtt nem tiltja el, azonban az ilyen behozatalra személyenként legfeljebb tíz dollárt kitevő adót vagy illetéket lehet megállapítani.”⁶⁹ Ez a rendelkezés korlátokat szabott a Kongresszus hatáskörének, és nem tette lehetővé, hogy a rabszolga-kereskedelmet egészen 1808-ig szabályozza. Amint az alkotmányban foglalt határidő lejárt, a Kongresszus betiltotta a rabszolgák behozatalát, ami nagy jelentőségű volt az afroamerikai közösségre, mert ettől kezdve a rabszolgatartók és rabszolgakereskedők csak a belső szaporulattal tudták a rabszolgák mennyiségét fenntartani és esetlegesen a növekvő keresletet kielégíteni.

Az alkotmány 4. cikkének (2) bekezdését szokás rabszolgaszöktetési klauzulaként (*Fugitive Slave Clause*) nevezni, amely a rabszolgákra és más jogi helyzetben lévő szolgákra vonatkozott: „[o]lyan személyt, aki egy államban szolgálatra vagy munkára van kötelezve annak törvényei értelmében, és egy másik államba menekül, nem lehet ez utóbbi állam törvényei vagy szabályai alapján ilyen szolgálat vagy munka alól felmenteni, hanem ki kell adni annak a félnek kérelmére, akit ez a szolgálat vagy munka megillet.”⁷⁰ Ez a rendelkezés lényegében a rabszolgák szökését próbálta megakadályozni. A rendelkezés értelmében amennyiben egy rabszolga olyan államba menekült, ahol a rabszolgaságot már hatályon kívül helyezték⁷¹ nem szabadult felt *ipso iure*. Mivel a jogállapotát továbbra is annak az államnak a joga alapján kellett elbírálni, ahonnan elszökött, továbbá az ilyen szökevényeket a klauzula értelmében vissza kellett adni a „tulajdonosoknak”. A rabszolgák visszakövetelésével kapcsolatos ügyek helyi ügynek minősültek, amit az államok belső joga alapján kellett elbírálni. Így azokra az államokra, amelyek a rabszolgaságot eltörölték, háramlott annak felelőssége, hogy a szabad afroamerikai lakosságukat megvédjék.⁷²

A rabszolgaszöktetési klauzula alkotmányba való kerülésének oka abban keresendő, hogy az alapító atyák az alkotmány megalkotásánál folyamatosan kompromisszumra törekedtek az egyes államok között. A klauzulával igyekeztek elérni, hogy azok az államok is belépjenek az unióba, amelyek egyébként tartottak tőle, mondván, hogy a rabszolgáik szökése esetén a visszaszerzésük jogilag nehézkes lesz, mivel eddigre egyes államokban a rabszolgaságot már eltörölték. A klauzula szövege több kérdést nyitva hagyott, így – ahogy a későbbiekben kifejtem – a Legfelső Bíróság döntései, illetve a szövetségi kormányzat törvényei voltak azok, amelyek ezt a klauzulát tartalommal megtöltötték.⁷³

A rabszolgaszöktetési klauzula nem váltott ki különösebb vitát az alkotmányozó gyűlésen. Ennek több oka lehet, de az alapján, hogy mind a háromötödös cikkelyről, mind pedig a rabszolga-kereskedelemről jelentős vita bontakozott ki, az tűnik valószínűnek, hogy az alapítók atyák nem látták át, hogy a klauzula mennyi megválaszolatlan kérdést hagy maga

⁶⁸ Ghacem, Malick W.: *The Slave's Two Bodies: The Life of an American Legal Fiction*. In *The William and Mary Quarterly*, Vol. 60, No. 4, 2003, 809-842. o. <https://doi.org/10.2307/3491700>

⁶⁹ Bódy – Urbán szerk.: *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2001, 479-495. o.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Egyes északi államok már a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadásával egyidőben betiltották a területükön a rabszolgaságot.

⁷² Baker, H. Robert.: *The Fugitive Slave Clause and the Antebellum Constitution*. 1137-1144. o. In *Law and History Review*, Vol. 30, no. 4., 2012., 1133-1174. o.

⁷³ Maltz, Earl M.: *Slavery, Federalism, and the Structure of the Constitution*. 467-471. o. In *The American Journal of Legal History*, Vol. 36. No. 4., 1992., 466-498. o.

mögött.⁷⁴ Részben ezen kérdések megválaszolása érdekében 1793-ban a Kongresszus elfogadta a szökevényekről szóló törvényt (*Federal Fugitive Act of 1793*), amelynek két célja volt. Egyrészt, hogy a szökevényeket kiadják a bíróságok részére az egyes államok, másrészt pedig, hogy segítsék a rabszolgatartókat abban, hogy minél hatékonyabban szerezhessék vissza a „tulajdonukat”.

A törvény alapján az állami hatóságok letartóztathatták azt a szökevényt, aki egy másik államba szökött, és akivel szemben elfogatóparancs volt érvényben. A letartóztatást követően pedig az elfogott szökevényt vissza kellett szállítani abba az államba, ahonnan elszökött. A törvény alapján a szökevény szolgálát a munkaadójuk vagy az általa megbízott személy más államban elfogathatta. Ebben az esetben az elfogott személyt egy szövetségi bíró elé kellett vinni, és ott bizonyítási eljárást folytattak le arra vonatkozóan, hogy az elfogott személy valóban köteles-e munkát végezni az őt elfogó vagy annak megbízója részére. Amennyiben a szövetségi bíró úgy találta, hogy az elfogott személy valóban munkavégzésre köteles, úgy kiállított egy okiratot arról, hogy a nevezett szökevény eltávolítandó abból az államból ahová szökött.⁷⁵

Az afroamerikaiak számára az alkotmányban a választójoggal kapcsolatos rendelkezés is nagy jelentőséggel bírt. Az alkotmány a Kongresszus képviselőinek megválasztása vonatkozásban az alábbiakat rögzíti: „[s]zenátorok és képviselők megválasztásának idejét, helyét és módját az egyes államok törvényhozó testülete állapítja meg: a Kongresszus azonban bármikor törvényben szabályozhatja vagy módosíthatja az előírásokat, kivéve a szenátorok megválasztásának helyére vonatkozó rendelkezést.”⁷⁶ Az elnök választását elektorokra bízta az alkotmányozó gyűlés akként, hogy „[m]inden állam a törvényhozó testülete által előírt módon annyi elektort jelöl ki, amennyi szenátor és képviselő az államot a Kongresszusban összesen megilleti; de szenátort, képviselőt, valamint az Egyesült Államok joghatósága alá tartozó bizalmi vagy fizetett hivatalú betöltő személyt nem lehet elektornak jelölni.”⁷⁷ Ezekből a rendelkezésekből is látszik, hogy a végül elfogadott szöveg a választójoggal kapcsolatos kérdéseket az államok hatáskörébe utalta.

Ugyanakkor ahogy a legtöbb cikk elfogadása, úgy ez sem volt vita nélküli. Az eredeti elképzelés szerint az államokban a választójogi követelményeknek meg kell egyezniük a Képviselőház tagjainak választásával, de az államok képviselői ezt túlzott szövetségi hatalomnak tartották. Gouverneur Morris amellett érvelt, hogy a Kongresszusnak kellene jogot adni a választójogi feltételek megváltoztatásához, ám végül ez a javaslat sem került az alkotmányba⁷⁸. Hamilton a Föderalistában ezt a döntést hosszan elemezte, és megjegyezte, hogy jogosak lehetnek az attól való félelmek, hogy ilyen módon az államok alááshatják a központi kormányzat működését. Ugyanakkor amellett érvelt, hogy ennek lehetősége kicsi, és a szabályozásban megjelenő „kiskapu”, hogy a Kongresszus, ha saját maga szükségesnek tartja, a jövőben szabályozhatja a választójogi kérdéseket, megakadályozhatja az államok túl hatalmát.⁷⁹

A fentiekben kifejtettem, hogy a bíróságoknak már a gyarmati időkben is milyen fontos szerepe volt az afroamerikaiak jogi helyzete szempontjából, ami az alkotmány elfogadása után talán még inkább így volt. A *Virginia-terv* alapján „egy vagy több felsőbb bíróság” létrehozása lett volna kívánatos, amely esetben a Kongresszus által létrehozott

⁷⁴ Finkelman, Paul: Story Telling on the Supreme Court: Prigg v Pennsylvania and Justice Joseph Story's Judicial Nationalism. 256-266. o. In *The Supreme Court Review* 1994. 247-294. o.

⁷⁵ Johnson, Allen: The Constitutionality of the Fugitive Slave Acts. 164-165. o. In *The Yale Law Journal*, Vol. 31. No. 2, 161-182. o. 1921. <https://doi.org/10.2307/789306>

⁷⁶ Bódy-Urbán: i.m. 479-495. o.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Ralph, Mitchell: *Az Egyesült Államok Alkotmánya* (ford. Balázs Tamás – Holló Dóra – Sándor István – Tóth Ádám), Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1995, 60-61. o.

⁷⁹ Hamilton-Madison-Jay: i.m. 305-310. o.

alsóbb bíróság hatáskörébe tartozott volna többek között a tengeri hajózás, az adóbehajtás és a két tagállam polgárai között felmerülő viták rendezése is. Az alkotmányozó gyűlésen arról nem volt vita, hogy szükséges egy szövetségi bíróság kialakítása, viszont többen voltak, akik ellenezték az alsóbb szintű bíróságok létrehozását, mondván, hogy elég a tagállami bíróságok elsőfokú döntésével szemben egy szövetségi másodfokú bírósághoz fordulás lehetősége. Következésképpen egy felhatalmazási rendelkezést építettek az alkotmányba, amely alapján végsősoron a Kongresszus rendelkezett az alsóbb bíróságok kialakításáról és a szövetségi bírósági rendszerről.⁸⁰

Az alkotmány bíróságokra vonatkozó rendelkezései végül igen szűkszavúra sikerültek: „[a]z Egyesült Államok bírói hatalma a Legfelső Bíróságot és olyan alsóbb bíróságokat illet, amelyeket a Kongresszus időről időre megállapít és megalkot.”⁸¹ A Kongresszus, élve az alkotmány felhatalmazásával, 1789-ben el is fogadta a bíróságokról szóló törvényt (*Judiciary Act of 1789*). A jogszabály megismételte az alkotmánynak azt a rendelkezését, hogy a legfőbb bírói hatalom a Legfelső Bíróságot illeti meg. A Bíróság öt bíróból és egy elnökből állt, amely február és augusztus hónapokban ülésezett a mindenkori szövetségi kormány székhelyén. A Legfelső Bíróság alatt helyezkedett el a három területi bíróság (*Circuit Court*), ti. a Keleti Területi (*Eastern Circuit*), a Közép Területi (*Midland Circuit*) és a Dél Területi (*South Circuit*) bíróságok, ahova az egyes államokat besorolták. A Területi Bíróságok három bíróból álltak és fellebbviteli fórumként működtek. A legalsó szint a Kerületi Bíróság (*District Court*) volt, amelyből tizenháromat hozott létre az 1789-es törvény. Itt egy kinevezett, helyben lakó bíró látta el a bíróság feladatait, és ez a kerületi bíróság évente négy alkalommal ülésezett. Ezen túlmenően a törvény szabályozta, hogy a bíróságok kialakíthatták a saját szervezetrendszerüket, bírósági dolgozókat, valamint a rendfenntartásra marsallokat nevezhettek ki. A törvény garantálta az esküdtszékhez való jogot és szabályozta, hogy börtönbüntetéssel lehetett azokat büntetni, akik a bíróság munkáját akadályozták.

A törvényt 1801-ben és 1802-ben is módosította a Kongresszus. A területi bíróságok számát hatra növelte, a kerületi bíróságok esetén nem a korábbi módszer szerint az állam egyik bírója látta el a feladatokat, hanem külön szövetségi bírakat neveztek ki. A törvény a Legfelső Bíróság székhelyéül Washington D.C.-t jelölte ki, továbbá úgy rendelkezett, hogy az Egyesült Államok legfőbb bírói testületének bírósági feladatait is el kellett látnia.⁸² A Legfelső Bíróság azonban nem attól vált azzá, ami végül lett belőle, ti. egy hatalmas szervezet, amely az állampolgárok mindennapi életét befolyásoló döntéseit meghozza, vagy mert az alkotmányozó gyűlés ilyen nagyhatalmúnak szánta volna, vagy azért, mert a Kongresszus a bíróságról szóló törvényei ilyen nagy hatalommal ruházták fel, hanem jelentőségéből és funkciójából adódóan a bírói gyakorlat alakította ilyen hatalmúvá.

Kevésbé vitatható, hogy ami a végrehajtó hatalom és annak értelmezése, hatáskörei tekintetében George Washington személyének hatása és munkásságának öröksége, az a Legfelső Bíróság esetén John Marshallé, aki több mint harminc évig vezette a szervezetet, és annak hatásköréit messzemenőkéig bővítette. A Legfelső Bíróság hatáskörének bővítése a *Marbury kontra Madison*⁸³ ügyben történt. Ítéletében a Bíróság kimondta, hogy az Egyesült Államok Alkotmánya az állami alkotmányok felett áll, és hogy a Legfelső Bíróság feladata az egyes államok, továbbá a szövetségi kormány és a törvényhozás döntései alkotmánnyal való összhangjának vizsgálata.⁸⁴ A *Marbury kontra Madison* ügyben hozott döntésében a bíróság

⁸⁰ Mitchell: i.m. 99-100. o.

⁸¹ Bódy-Urbán: i.m. 479-495. o.

⁸² Beke-Martos Judit: Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi bírósági rendszerének kialakulása. In Megyeri-Pálffy, Zoltán (szerk.) Szuverenitáskutatás, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 56-71. o.

⁸³ *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803).

⁸⁴ Paul Johnson: Az amerikai nép története. (ford. Makovecz Benjamin), Akadémia Kiadó, Budapest, 2016, 239-

hivatkozott arra, hogy maga az alkotmány ugyan szűkszavú, de mint legfelső bírósági hatalom, a Bíróságnak joga kell, hogy legyen arra, hogy felülbírálja azokat a jogszabályokat, amelyek ellentétesek az alkotmánnyal. A Bíróság döntésében kifejtette, hogy az egyes jogszabályok alkotmányba ütközésének vizsgálata nem csak joga a Legfelső Bíróságnak, hanem kötelezettsége is. A döntés, ahogy arra Beke-Martos Judit is rámutat nem csak tisztázta azokat a hatásköröket, amelyek fellelhetőek voltak korábban is az alkotmányban, hanem alapvetően változtatta meg a *common law*-t, sőt, világosabbá tette a „fékek és ellensúlyok” (*checks and balances*) rendszerét, amire az alkotmány is épült, azaz, hogy az egyes hatalmi ágaknak joga és kötelezettsége a többi hatalmi ág túlhatalmát és visszaélészerű joggyakorlását megakadályozni.⁸⁵

V. A Legfelső Bíróság joggyakorlata a polgárháború előtt

Az alkotmány elfogadását követően a Legfelső Bíróságra nagy teher hárult, különösen a Marbury döntés után, hiszen a bíróság feladata lett a sokszor – szándékoltan – homályos alkotmányos rendelkezések értelmezése. Mindenképpen elmondható, hogy az afroamerikai jogi helyzetét a Bíróság a megalakulása utáni közel százhetven évben nagyban befolyásolta. Sokszor ellentmondott korábbi döntéseinek, igyekezve megmaradni a jogpozitivizmusnál, és nem figyelembe venni a politikai, társadalmi környezetet, amit kisebb-nagyobb sikerrel meg is tett.

A *Groves kontra Slaughter* ügyben⁸⁶ azt a mississippi-beli rendelkezés alkotmányos vizsgálatát végezték el, amely abban az esetben tiltotta a rabszolgák importálását, ha a rabszolgákat áruként kívánták tovább értékesíteni. A Bíróság igyekezett elkerülni, hogy az állami hatáskör vagy a rabszolgaság kérdésében állást kelljen foglalnia. A Bíróság Smith Thompson bíró által írt többségi véleményében kifejtette, hogy nem lehet értékelni a Mississippi állam törvényhozása által elfogadott jogszabályt, és nem vizsgálható annak alkotmányba ütközése sem, tekintettel arra, hogy a jogszabályt nem kísérte végrehajtási jogszabály. Ugyanakkor John McLean bíró az ügyben esetlegesen felmerülhet az alkotmányjogi kérdést sem kerülte meg. Véleményében, arra a kérdésre, hogy Mississippi döntése vajon megszegte-e az alkotmánynak azt a rendelkezését⁸⁷, amely az államok közötti szabadkereskedelmet szabályozta, arra a következtetésre jutott, hogy ha Mississippi belső joga a rabszolgákat tárgyként azonosítja, akkor az „árú” behozatallal szembeni tilalom valóban ütközik az alkotmánnyal, hiszen az alapján kizárólagos kongresszusi hatáskör az államok közötti kereskedelem szabályozása. Mégis, álláspontja alapján nem tekinthető az alkotmány államok közötti kereskedelmet szabályozó rendelkezése sérelmének a rabszolgák egyik államból a másikba történő mozgása, mivel a rabszolga-kereskedelemtől szóló klauzula és a háromötödös szabály is személynek tekintette a rabszolgákat. Ez a vélemény is tovább erősíti azt, hogy a rabszolgaság nem választható el az állami és szövetségi hatáskörök kérdésétől. A Bíróság legtöbb tagja egyetértett McLean azon megállapításával, hogy a szövetségi kormányzat az, aki az államok közötti kereskedelmet szabályozhatja.⁸⁸ Az államok közötti kereskedelem szabályozásának kérdése, ahogy később kifejtem, nagy jelentőséggel

245. o.

⁸⁵ Beke-Martos Judit: Principles and the Development of the U.S. Judiciary: Judicial Practice and Political Implications regarding Marbury v. Madison. In L'aliková, Natalia – Soukeníková, Denisa – Vitkóová, Andrea – Vranková, Monika (ed.): Princípy v Práve Bratislava. Szlovákia, Slovak Academic Press, 2015. 93-98. o

⁸⁶ Groves v. Slaughter, 40 U.S. 449 (1841).

⁸⁷ Alkotmány I. cikk (8) bekezdés (3) „[a] kereskedelem vagy adózás szabályozása nem részesítheti előnyben egyik állam kikötőit más államok kikötőivel szemben; nem lehet továbbá az egyes tagállamokból induló vagy oda tartó hajókat arra kötelezni, hogy egy más államban kikössenek, kirakodjanak vagy vámot fizessenek.”

⁸⁸ Maltz, Earl M.: i.m. 471-473. o.

bírt mind a rabszolgaság elleni, mind pedig később a jogegyenlőségi harcokban.

Nemzetközi jogi és diplomáciai kérdések is felmerültek az *Amistad* ügyben⁸⁹, amikor a guineai mendi törzsből való afrikaiak – akiket rabszolga-kereskedők fogtak el Afrikában – felláztak és elfoglalták az Amistad nevű hajó hajót, amely a kubai fővárosból, Havannából Camaguey tartományba tartott, fedélzetén az elfogott rabszolga-kereskedőket pedig arra kényszerítették, hogy a hajójukat fordítsák Afrika felé, és szállítsák őket vissza a szülőföldjükre. Az elfogott hajósok látszólag Afrika felé indultak, de valójában Észak-Amerika felé vették az irányt, remélve, hogy egy rabszolgatartó államban kötnek ki. Végül Long Island környékre kerültek, ahol az amerikai partiőrség a hajót elfogta, és az afrikaiakat kalózkodás vádjával letartóztatta. Amikor az afrikaiakkal szemben büntetőeljárás elkezdődött, az Amistadot elfogó amerikai hajó kapitánya polgári igénnyel állt elő, és kérte az eljáró bíróságot, hogy az Amistadot és annak „emberi szállítmányát” adják a tulajdonába. Az Amistadot tulajdonló kubai kereskedők keresetükben azt állították, hogy mind a mendi törzs tagjai, mind a hajó az ő tulajdonuk, és az Amistadot elfogó hajó parancsnoka hatósági jogkörben a kötelezettségét teljesítette, amikor elfogta a hajót, így sem a hajó, sem annak tartalma nem illetheti meg. Az ügy tovább bonyolódott, amikor abolícionista eljárást követően a kubai hajón szolgálókat jogellenes fogva tartás miatt tartóztassák le.

A szövetségi kormányzat az élén álló Martin Van Buren elnök vezetésével igyekezett a mendik rabszolgakénti elismerését elősegíteni, valamint azt, hogy a kubaiak a hajójukkal és rabszolgáikkal együtt hazatérjenek Havannába. A szövetségi bíróság az afrikaiakkal szembeni kalózkodás vádját ejtette. A bíróság megállapította, hogy az amerikai bíróságnak nincs joghatósága olyan ügyben, amely nemzetközi vizeken, más állam fennhatósága alá tartozó hajón történt. A rabszolgaság kérdésében a mendik ügyvédek – a kor abolícionista jogászai – azt igyekeztek alátámasztani, hogy nem állhat fenn embereken tulajdonjog, és ennek bizonyítására amerikai példákat hoztak fel. A Kerületi Bíróság végül kimondta, hogy a mendi törzs tagjai szabad emberek. A bíróság ítélete alapján a mendik a spanyol jog alapján nem válhatnak rabszolgává, hiszen ekkorra a spanyol jogban a jogintézményt eltörölték. Sőt mivel eddigre Connecticutban is megszüntették a rabszolgaságot, annak állami joga alapján sem válhatnak a törzs tagjai rabszolgává.

Az ügy a Legfelső Bíróság elé került, ahol az abolícionista azzal érveltek, hogy Connecticut-beli jogszabály alapján nem válhat valaki rabszolgává, és a központi kormányzatnak nincs joga valakit rabszolgaságba vetni. John Quincy Adams – a későbbi elnök – a szövetségi kormányzat ügyvédjeként azzal érvelt, hogy korábban külügyminiszterként (*Secretary of State*) ő tárgyalta újra a spanyol-amerikai szerződést – ez alapján a szerződés alapján kívánták a kubaiak visszaszerezni a hajójukat és a mendiket – és a tárgyalás során egyértelműen az volt mindkét fél szándéka, hogy a szerződés hatálya az emberekre, mint árukra kiterjedjen. Végül a Legfelső Bíróság ítéletének „csak” a mendik örülhettek, ugyanis a bíróság szabad embernek nyilvánította őket és elrendelte a hazaszállításukat Afrikába. Az abolícionista azonban elkeseredettek voltak, mivel a bíróság arra tekintettel mondta ki a mendik szabad státuszát, hogy annak ellenkezője nem volt megfelelően bizonyítva, és nem amiatt, hogy a szövetségi kormányzat nem állapíthat meg rabszolga státuszt senki számára.⁹⁰

Az Amistad ügy ugyan nem hozta a várt sikert, amit az abolícionista reméltek, de nem járt akkora vereséggel sem, mint a *Prigg kontra Pennsylvania* ügy.⁹¹ A per alapját szolgáló tényállás szerint négy férfi Marylandból Pennsylvániába utazott, ahol egy afroamerikai nőt és annak gyermekeit elfogták, majd mint szökevényeket Marylandbe szállították őket. York megye ügyésze (*prosecutor*) a négy férfi ellen emberrablás miatt

⁸⁹ United States v. The Amistad, 40 U.S. 518 (1841).

⁹⁰ Wiecek, William M.: Slavery and Abolition Before the United States Supreme Court, 1820-1860. 40-43. o. In The Journal of American History, Vol. 65, No. 1, 1978, 34-59. o.

⁹¹ Prigg v. Pennsylvania, 41 U.S. 16 Pet. 539 539 (1842).

valamint azért, mert az elkövetők megsértettek a személyi szabadságról szóló 1826-os pennsylvaniai törvényt, amelyet az állam törvényhozása éppen azért hozott, hogy az afroamerikaiak elrablását, és más államba hurcolását megakadályozza letartoztatási parancsot adott ki. A törvény előírta, hogy mielőtt valaki egy afroamerikait az államból elszállít, engedélyt kell beszereznie egy állami bírótól (*state judge*), békebírótól (*justice of the peace*) vagy egy polgármestertől (*alderman*). A pennsylvaniai bíróság az egyik elkövetőt, Prigget, akit miután Maryland kiadott, emberrablás bűntettében bűnösnek találta, Prigg azonban a döntés ellen fellebbezéssel a Legfelső Bírósághoz fordult.

A Legfelső Bíróság megállapította, hogy az 1793-as szövetségi rabszolgaszökési törvény alkotmányos volt, de az abban foglaltakon túl semelyik állam nem jogosult többletfeltételeket szabni a rabszolgák visszaszolgáltatására. A Bíróság deklarálta továbbá, hogy az alkotmány alapján a rabszolgatartók az önrendelkezési joguk alapján jogosultak a tulajdonuk védelmére. A Bíróság érvelése alapján ebbe tartozott a rabszolgák visszavétele, és sem a szövetségi kormány, sem állami törvényhozás nem akadályozhatja meg ennek a jognak a gyakorlását. Ezenfelül a Bíróság szintén megállapította, hogy az állami hivatalnokok (*state officials*) jogosultak, de nem kötelesek az 1793-as törvényt alkalmazni. A Bíróság, amikor kijelentette, hogy az elfogott rabszolgáknak nincsen joguk a *due process* szerinti eljáráshoz, csak olyan bírósági meghallgatáshoz, amelyben mint szökött rabszolgákat azonosítják őket, egyben a jogfosztottságukra is precedenst teremtett. A döntés az északi államokban élő mintegy 175 000 felszabadított afroamerikait védtelenné tette.⁹² Az ügyben Joseph Story bíró, aki korábban a Marshall-bíróságban is szolgált, írta a Legfelső Bíróság indokolását. Az ítélet és annak indokolása több szempontból is jelentős. Egyrészt a Bíróság a voksát a szövetségi kormányzat szupremáciája mellett tette le. Másrészt viszont súlyosan visszavetette az abolicionista törekvéseket. Ebből az ítéletből ismét csak egyértelmű, hogy a rabszolgaság és a szövetségi hatáskörök kérdése nem választhatóak el egymástól. A Prigg ügy folyamánként a Kongresszus 1850-ben új szökevényekkel kapcsolatos jogszabályt fogadott el, amelyben a szövetségi hivatalnokoknak (*federal officers*) hatáskört adott, hogy segítsék a szökött rabszolgák visszaszállítását a tulajdonosukhoz, és hogy felelősségre vonják a szöktetésben segítőket.⁹³

1851-ben a *Strader kontra Graham* ügyben⁹⁴ a Legfelső Bíróságnak azt kellett vizsgálnia, hogy ha egy állam úgy rendelkezik, hogy az a személy, aki a területére lép, felszabadul, akkor vajon ez a rendelkezés ütközhet-e az alkotmánnyal. A Bíróság az ügyben megállapította, hogy az egyes államoknak az alkotmány alapján joga van a rabszolgaság kérdésében jogszabályokat hozni.⁹⁵

Az 1850-es évekre egyre inkább kiéleződött észak és dél szembenállása, az abolicionista mozgalom pedig erősödött. Ebben a közhangulatban született a Legfelső Bíróság döntése az *Ableman kontra Booth* ügyben.⁹⁶ Joshua Glover, rabszolga szökevényt 1854-ben a Wisconsin állambeli Milwaukee-ban az 1850-es szövetségi szökevény rabszolga törvényre hivatkozással letartóztatták. A hatóság eljárására válaszul az ezt ellenzők megrohmozták a bíróság épületét, a rendfenntartó erők ugyanakkor letartóztatták az egyik tüntetőt, az abolicionista újságíróként nagy hírnévnek örvendő Sherman Booth-t. Wisconsin Legfelső Bírósága Booth szabadon engedése mellett döntött, valamint úgy határozott, hogy a

⁹² Finkelman: i.m. 1-15. o.

⁹³ Sebok, Anthony J.: Judging the Fugitive Slave Acts. 1851-1853. o. In. The Yale Law Journal Vol. 100., No. 6., 1991, 13-21. o.

⁹⁴ *Strader v. Graham*, 51 U.S. (10 How.) 82 (1851).

⁹⁵ Huebner, Timothy S.: Roger B. Taney and the Slavery Issue: Looking beyond—and before- Dred Scott. 36-37. o. In. The Journal of American History, Vol. 97. No. 1. 2010. 17-38. o.

⁹⁶ *Ableman v. Booth*, 62 U.S. 506 (1858).

szövetségi szökevény rabszolga törvény ellentétes az amerikai alkotmánnyal.⁹⁷

Az ügy a szövetségi Legfelső Bíróságon folytatódott. A Bíróság több elvi szintű megállapítást tett. Deklarálta, hogy az állami bíróságok nem terjeszkedhetnek túl az állami hatáskörökön, tehát csak az állam számára biztosított hatáskörök körében hozhatnak döntést. A Bíróság érvelése szerint bár a szövetségi állam és egy tagállam ugyanazon területi határokon belül létezik és gyakorolja hatáskörét, szuverenitása saját tevékenységi körükön belül elkülönül és független egymástól. Továbbá a Bíróság újfent kimondta, hogy függetlenül attól, hogy egy ügy az állami bíróságon vagy szövetségi bíróságon indult, minden olyan perben fellebbviteli hatáskörrel rendelkezik, amelyben a jogalapot az alkotmány vagy a Kongresszus törvényei képezik. Ezenfelül megállapította, hogy az 1850-es rabszolgaszökevény törvény nem ellentétes az alkotmánnyal.⁹⁸ Ez a döntés mérföldkő volt a polgárháború felé vezető úton, mivel Wisconsin állam képviselői a perben a déli jogtudósok gondolatait, köztük Calhoun nullifikációs elméleteit használta fel arra, hogy az állami hatáskör meglétét bizonyítsa. A Bíróság az ügyben mégis a szövetségi kormányzat hatáskörét mondta ki. A döntés után Wisconsin – akárcsak a legtöbb északi állam – arra törekedett, hogy abolicionista elnöke legyen az uniónak, és ne az egyes államok dönthessenek a rabszolgaság kérdésében, hanem a szövetségi kormányzat tiltsa be azt teljes egészében.⁹⁹

A polgárháborút megelőző legfontosabb Legfelső Bírósági döntés minden kétséget kizáróan a *Dred Scott kontra Sandford* ügy volt.¹⁰⁰ Dred Scott Virginiában született rabszolgák gyermekeként, 1820-ban megvásárolta egy Emerson nevű férfi, aki Scott-tal együtt előbb Illinois-ba, majd onnan Wisconsinba utazott. Fontos megjegyezni, hogy mindkét állam betiltotta a rabszolgaságot. Amikor Emerson Louisianába költözött, Scott és felesége ment vele – lányuk egy gőzhajón született a Mississippin, ami technikailag szabad emberré tette őt, mivel szabad területen született – Emerson végül Iowában halt meg, özvegye pedig megörökölte Scottot, akinek a szolgálatait továbbra is bérbe adta másoknak. Emerson özvegye elutasította Scott azon kísérletét, hogy megvásárolja a családja szabadságát, így a férfi a bírósághoz fordult. Az ügyben végül a Legfelső Bíróság három kérdésre kereste a választ. Egyrészt, hogy az afroamerikaiak állampolgároknak számítanak-e, és így rendelkeznek-e perképeséssel. Másrészt, hogy Scott a Missouri-kompromisszum¹⁰¹ alapján szabaddá vált-e az által, hogy olyan államban tartózkodott, amely tiltotta a rabszolgaságot, és végül, hogy megmaradt-e a szabad státusza amikor visszatért onnan.

Előkérdésként tehát a perképeségről kellett a Bíróságnak állást foglalnia. Scott ügyvédjei az alkotmány kettős állampolgárság klauzulájára alapították érveiket, azaz, hogy ha valaki egy államnak állampolgára, akkor az Egyesült Államoknak is állampolgárává válik.¹⁰² A Bíróság arra a megállapításra jutott, hogy az alkotmány alapján az afroamerikaiak nem állampolgárai az Egyesült Államoknak, hiába tekinthetők egyes államokban szabadnak. A Bíróság érvelésében arra hivatkozott, hogy az alkotmány elfogadásakor az afroamerikaiak egyik államban sem voltak állampolgárnak tekintendők, erre tekintettel az alkotmányból eredő jogok az afroamerikaiakat nem illetik meg, és ezáltal perképeségük sem lehet. A

⁹⁷ Schmitt, Jeffrey: Rethinking Ableman v. Booth and States' Rights in Wisconsin. 1315-1319. o. In Virginia Law Review, Vol. 93., No. 5, 2007. 1315-1354. o.

⁹⁸ Ableman v. Booth, 62 U.S. 506 (1858).

⁹⁹ Schmitt: i.m. 11-20. o.

¹⁰⁰ Dred Scott v. Sandford, 60 U.S. 393 (1856).

¹⁰¹ Missouri-kompromisszum nevezzük azt a megállapodást, amit annak érdekében kötöttek az államok, hogy fenntartsák az unióban azt a törekeny egyensúlyt, amelynek fenntartása érdekében, azért, hogy a rabszolgatartó és rabszolgaságot ellenző államok közül egyik se kerülhessen többségbe, az államok megállapodtak, hogy a 36° 30' szélességi foktól északra nem jöhet létre olyan állam, amelyben jogszerű a rabszolgatartás, a vonaltól délre pedig olyan állam, amely tilalmazza a rabszolgaságot.

¹⁰² Vishneski, John S.: What the Court Decided in Dred Scott v. Sandford. 374-380. o. In The American Journal of Legal History Vol. 32., No. 4., 1988., 373-390. o. 2-8. o. <https://doi.org/10.2307/845743>

Bíróság továbbá kimondta, hogy az egyes államok nem hozhatnak olyan rendelkezéseket, amellyel valaki az Egyesült Államoknak vagy más államnak az állampolgárává válik.

A Legfelső Bíróság ennyiben is hagyhatta volna a kérdést, hiszen perképesség hiányában az eljárást a Bíróság nem köteles lefolytatni, de a bírák abból a hipotetikus szemszögből mégis értelmezték a többi kérdést, hogy ha egyébként a felperes rendelkezett volna perképességgel miként döntöttek volna. A Bíróság álláspontja alapján Scottnak nem változott meg a jogállása az által, hogy a „tulajdonosa” előbb a szabad Illinois-ba, majd később a rabszolgatartó Missouriba szállította. A Bíróság általános érvényűnek tekintette Missouri államnak azt a törvényét, amely alapján az afroamerikai személy jogállása vagy állapota annak az államnak a törvényeitől függ, amelyben lakik.

A Legfelső Bíróság elnöke, Taney a többségi véleményben – amellyel a Bíróság hat tagja is egyetértett – kifejtette, hogy a Missouri-kompromisszum alkotmányellenes. Álláspontjuk alapján az Kongresszusnak nincs hatásköre az alkotmány által átruházott hatáskörökön túl a törvényeket hozni. A Bíróság a Missouri-kompromisszum vonatkozásában megállapította, hogy a szövetségi kormány az északnyugati területek¹⁰³ vonatkozásában az állami berendezkedés létrehozására csak korlátozott hatáskörrel rendelkezett. Erre tekintettel a Missouri-kompromisszum nem volt érvényes, mivel a szövetségi kormány a hatásköre hiánya miatt nem nyilváníthatta volna a területeket „szabad államokká”. Taney véleményében azt is kimondta, hogy a rabszolgák az ötödik alkotmánykiegészítés értelmében tulajdonnak minősülnek, és minden olyan törvény, amely megfosztja a rabszolgatartót ettől a tulajdontól, alkotmányellenes. A döntését a Legfelső Bíróság többségi döntésével hozta meg, és mind a kilenc bíró írt véleményt a döntésről, amelyek önmagukban is képesek egy egész könyvet megtölteni, ezért ezek bemutatásától eltekintünk.¹⁰⁴

V. Záró gondolatok

Az Afrikából az angol gyarmatokra szállított rabszolgák története – miként az a fentiekből is látszik – tele van a mai szemmel egyértelmű igazságtalanságokkal, mégis, a korban ezek elfogadott normáknak tűntek, különösen igaz ez a XVIII. század előtti időkre. A XVIII. századtól kezdve az abolicionisták egyre hangosabban és többször mondták el véleményüket a rabszolgaság kétségkívül borzalmas jogintézményéről, a megerősödő tevékenységük nyoma érhető tetten a legtöbb Legfelső Bírósági döntésben, amelyekből ezen túlmenően az is tisztán látszik, hogy a polgárháborút megelőző években mennyire megosztott volt az unió. Az amerikai társadalom egyik része mindenképpen el akarta törölni a rabszolgaságot, míg a másik ezt határozottan ellenezte, és az alkotmányos jogainak sérelmeként könyvelt el minden ilyen irányú törekvést. A történelem nagy „mi lett volna ha” kérdései közé tartozik, hogy eltörölték volna-e a rabszolgaságot, ha nem tör ki a polgárháború. Ez is olyan kérdés, amelyre nem fogunk választ kapni, ugyanakkor álláspontom szerint az északi és déli államok között az összezapás nehezen lett volna elkerülhető, látva azt, hogy mind a rabszolgaság, mind a tagállamok, illetve a szövetségi kormányzati hatáskörök megítélésének tekintetében alapvető eltérések mutatkoztak. Amit viszont biztosan lehet állítani, hogy a polgárháború lezárt egy szakaszt az afroamerikaiak történelemben úgy, hogy nyitott egy konfliktusoktól korántsem mentes új fejezetet.

¹⁰³ Missouri-kompromisszum szerint ún. „Mason-Dixon” vonaltól (36° 30' szélességi foktól) északra fekvő területek.

¹⁰⁴ A Dred Scott döntésről lásd részletesen Don E. Fehrenbacher *The Dred Scott Case: Its Significance in American Law and Politics*. Oxford University Press, New York, 1978.

Irodalomjegyzék:

Szakkönyvek, monográfiák:

Bódy – Urbán szerk.: Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2001.

Degler, Carl Neumann: Az elő múlt, (ford.) Szuhay-Havas Ervin és Zinner Judit, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993, 41-42. o.

Don E., Fehrenbacher: The Dred Scott Case: Its Significance in American Law and Politics. Oxford University Press, New York, 1978.

Földi András – Hamza Gábor A római jog története és intézményei, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2012.

Hamilton, Alexander – Jay, John – Madison, James: The Federalist. (W. Carey, George – McClellan, James ed.), Liberty Fund, 2001.

Hening, William Waller (szerk.): The Statutes at Large; Being a Collection of All the Laws of Virginia from the First Session of the Legislature, in the Year 1619. vol. 2. R. & W. & G. Bartow, New York, 1823.

Hening, William Waller (szerk.): The Statutes at Large; Being a Collection of All the Laws of Virginia from the First Session of the Legislature, in the Year 1619. vol. 3. R. & W. & G. Bartow, New York, 1823.

Lévai Csaba: Förtelmes Kereskedelem. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.

Paul Johnson: Az amerikai nép története. (ford. Makovecz Benjamin), Akadémia Kiadó, Budapest, 2016, 239-245. o.

Rákóczi István: Tengerek tengelye: Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634547709>

Ralph, Mitchell: Az Egyesült Államok Alkotmánya (ford. Balázs Tamás – Holló Dóra – Sándor István – Tóth Ádám), Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1995,

Spalding, Matthew: Az amerikai függetlenségi nyilatkozat és alkotmány alapelvei. Csonka Judit (ford.), Századvég Kiadó, Budapest, 2011, 109. o.

Szilvay Gergely: Az amerikai Dél – Régi rend az új világban. Rubicon Intézet, Budapest, 2021.

Thornton, John: Africa and Africans in the Making of the Atlantic World, 1400–1800., 2nd ed., Studies in Comparative World History. Cambridge University Press, Cambridge, 1998., 72-79-o., doi:10.1017/CBO9780511800276

Wolf, Eric R.: Europe and the People Without History. Berkeley: University of California Press, 1982,

Tanulmányok:

Ablavsky, Gregory: Making indians ‘white’: the judicial abolition of native slavery in revolutionary Virginia and its racial legacy In *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 159, No. 5, 2011, 1457-1531. o.

Baker, H. Robert.: The Fugitive Slave Clause and the Antebellum Constitution. In *Law and History Review*, Vol. 30, no. 4., 2012., 1133-1174. o. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0738248012000697>

Banks, Taunya Lovell: Dangerous Woman: Elizabeth Key’s Freedom Suit – Subjecthood and Racialized Identity in Seventeenth Century Colonial Virginia. In *University of Maryland Francis King Carey School of Law, Faculty Scholarship*, No. 52, 2008, 799-832. o.

Beke-Martos Judit: Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi bírósági rendszerének kialakulása. In Megyeri-Pálffy, Zoltán (szerk.) *Szuverenitáskutatás*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 56-71. o.

Beke-Martos Judit: Principles and the Development of the U.S. Judiciary: Judicial Practice and Political Implications regarding *Marbury v. Madison*. In L’alíková, Natalia – Soukeníková, Denisa – Vitkóová, Andrea – Vranková, Monika (ed.): *Princípy v Práve* Bratislava. Szlovákia, Slovak Academic Press, 2015. 93-98. o

Coates, Richard: Law and the Cultural Production of Race and Racialized Systems of Oppression: Early American Court Cases. In *American Behavioral Scientist*, Vol 47, No. 3, 2003, 329-351. o. <https://doi.org/10.1177/0002764203256190>

Finkelman, Paul: Story Telling on the Supreme Court: *Prigg v Pennsylvania* and Justice Joseph Story’s Judicial Nationalism. In *The Supreme Court Review* 1994. 247-294. o. DOI: <https://doi.org/10.1086/scr.1994.3109649>

Ghachem, Malick W.: The Slave’s Two Bodies: The Life of an American Legal Fiction. In *The William and Mary Quarterly*, Vol. 60, No. 4, 2003, 809-842. o. <https://doi.org/10.2307/3491700>

Hast, Adele: The Legal Status of the Negro in Virginia 1705-1765. 232. o. In *The Journal of Negro History*, Vol. 54, No. 3, 1969., 217-239. o., <https://doi.org/10.2307/2716667>

Hook, Francis Moore: The Negro in Colonial Virginia 1619-1765. Dissertations, Theses, and Masters Projects. *William & Mary*. 1952, Paper 1539624491. <https://dx.doi.org/doi:10.21220/s2-hg8f-ke25>

Huebner, Timothy S.: Roger B. Taney and the Slavery Issue: Looking beyond- and before- *Dred Scott*. In *The Journal of American History*, Vol. 97. No. 1. 2010. 17-38. o. DOI: <https://doi.org/10.2307/jahist/97.1.17>

Johnson, Allen: The Constitutionality of the Fugitive Slave Acts. In *The Yale Law Journal*, Vol. 31, No. 2, 161-182. o. 1921. <https://doi.org/10.2307/789306>

Lévai Csaba: „Reszketek hazámért, ha arra gondolok, hogy Isten igazságos” Thomas

Jefferson és a rabszolgaság problémája, In *Aetas: Történettudományi Folyóirat*, 2001/1. sz., 5-26. o.

Lévai Csaba: A „háromötödös cikkely” története: a nők és a rabszolgák helyzete közötti kapcsolatok az egyesült államokbeli alkotmányos vitákban 1787 és 1866 között. In *Klió: Történettudományi Szemlélő Folyóirat*, 2017/2. szám, 41-51. o.

Maltz, Earl M.: Slavery, Federalism, and the Structure of the Constitution. In *The American Journal of Legal History*, Vol. 36, No. 4, 1992., 466-498. o. DOI: <https://doi.org/10.2307/845555>

Merkel, William G.: A Founding Father on Trial: Jefferson’s Rights Talk and the Problem of Slavery During the Revolutionary Period. In *Rutgers Law Review* Vol. 595, 2012, 595-663. o., <http://doi.org/10.2139/ssrn.1924443>

Morgan, Edmund S.: Slavery and Freedom: The American Paradox. In *The Journal of American History* Vol. 59, No. 1. 1972. 5-29. o. <https://doi.org/10.2307/1888384>

Ohline, Howard A.: Republicanism and Slavery: Origins of the Three-Fifths Clause in the United States Constitution. In *The William and Mary Quarterly*, Vol. 28, No. 4, 1971, 563-84. o. <https://doi.org/10.2307/1922187>

Riches, William T. Martin: White Slaves, Black Servants and the Question of Providence: Servitude and Slavery in Colonial Virginia 1609-1705. In *Irish Journal of American Studies*, Vol. 8, 1999, 1-33. o.

Rigó Balázs: II. Jakab (1685-1688) államelmélete – Fejedelmi parainesis a száműzetésből (1692). *Jogi Tanulmányok*, 2018/1. szám, 285-295. o.

Rigó Balázs: II. Jakab (1685–1688) két intelme fiához (1692, 1703). In *Themis: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Elektronikus Folyóirata*, 2018. június, 103-135. o.

Schmitt, Jeffrey: Rethinking Ableman v. Booth and States’ Rights in Wisconsin. In *Virginia Law Review*, Vol. 93., No. 5, 2007. 1315-1354. o.

Sebok, Anthony J.: Judging the Fugitive Slave Acts. 1851-1853. o. In *The Yale Law Journal* Vol. 100., No. 6., 1991, 13-21. o. DOI: <https://doi.org/10.2307/796788>

Snyder, Terri L.: Marriage on the Margins: Free Wives, Enslaved Husbands, and the Law in Early Virginia. In *Law and History Review* Vol. 30, No. 1, 2012, 141-171. o. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0738248011000630>

Takács Levente – Gacsál Dóra: A római rabszolgaság. In *Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat*, 2016/63. szám, 54-68. o.

Vishneski, John S.: What the Court Decided in *Dred Scott v. Sandford*. In *The American Journal of Legal History* Vol. 32., No. 4., 1988., 373-390. o. 2-8. o. <https://doi.org/10.2307/845743>

Whittico, Gloria Ann: The Rule of Law and the Genesis of Freedom: A Survey of Selected

Virginia County Court Freedom Suits (1723-1800). In Alabama Civil Rights & Civil Liberties Law Review Vol. 9. Issue 9.2., 2018., 407-472. o.

Wiecek, William M.: Slavery and Abolition Before the United States Supreme Court, 1820-1860. In The Journal of American History, Vol. 65, No. 1, 1978, 34-59. o. DOI: <https://doi.org/10.2307/1888141>

Jogesetek:

Ableman v. Booth, 62 U.S. 506 (1858)

Dred Scott v. Sandford, 60 U.S. 393 (1856)

Giles et ux.&Mallecote v. Mallecote

Groves v. Slaughter, 40 U.S. 449 (1841)

Marbury v. Madison, 5 U.S. 137 (1803)

Prigg v. Pennsylvania, 41 U.S. 16 Pet. 539 539 (1842)

Robin et al. v. Hardaway, Judgment 1772, Acc. 33700, State Government Records Collection, The Library of Virginia. 04-1470-02

Strader v. Graham, 51 U.S. (10 How.) 82 (1851)

United States v. The Amistad, 40 U.S. 518 (1841)

Adatbázisok:

Black Population 1790-1915 United States Census Bureau
<https://www.census.gov/library/publications/1918/dec/negro-population-1790-1915.html>

Virginia Freedom Suits, 1723-1860 (Library of Virginia African American Narratives project), Enduring Connections: Exploring Delmarva's Black History, Nabb Research Center, Salisbury University
https://enduringconnections.salisbury.edu/virginia_freedom_suits_library_of_virginia/records

Fenyvesi, Csaba¹

Criminalistics as the Science of Criminal Chess²

Abstract

The author draws a parallelism between the criminal process and chessgame as they are similar. During the process there are opening, middlegame, endgame. The crime scene investigation is dominating in the opening part. The further investigation means total middlegame. The endgame include trial events, proofing method. The study analyses the three parts of criminal process as moments of the chessgame.

Keywords: opening of chessgame, middlegame, endgame, crime scene investigation, first strike, investigation, trial

Abstract

A szerző úgy véli, hogy a büntetőeljárás hasonlít a sakkjátszmához. Létezik benne megnyitás, középjáték végjáték. A megnyításban a helyszíni szemle a domináns. A további nyomozás jelenti az egész középjátékot. A végjátékba a bírósági események, a tárgyalási bizonyítás tartozik. A három szakasz elemzését végzi el a tanulmány.

Kulcsszavak: helyszíni szemle, első csapás, megnyitás, középjáték, végjáték, nyomozás, tárgyalás, bizonyítás

At first glance, it may seem surprising that the chess game indicated in the title could be interpreted in this way as a criminal game. At the second, we can recognise and, with some skill in analogy, conceptualise the three main game phases within criminal procedure. It is our understanding that in this “game” there is also:

1. opening
2. middlegame and
3. endgame.

We immediately raise the issue of their parallel counterparts, the duel pairs:

1. the site inspection (with primary measures) – as the opening;
2. the investigation as a whole (with all the additional criminal tactical and technical steps) – as the middlegame; and
3. the court phase (the trial evidence) – as the endgame.

¹ Prof. dr. habil. Fenyvesi Csaba egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar Büntető- és Polgári Eljárásjogi Tanszék.

² DOI szám 10.59558/jesz.2024.1.58

I. The on-site inspection (the “first strike”) as the opening

With few exceptions, the eternal game of chess between offenders (criminals in the big games) and law enforcement (simultaneous games in the case of serial offenders) begins the opening from the criminal. The initial, white pawn move (while they are the “bad guys”, the “dark”, playing in the dark) almost always starts with the guilty (usually closed-opening, secret) move and, as you can guess from the title, the law enforcement necessarily “chases”, follows the move. In other words, only the reactive, second step with the dark pieces, the counter-attack is its own. Consequently, it is at a disadvantage (and forced to make a move), since in chess too, the light one has the advantage. If the offender plays chess at a very high level, at an international grandmaster level, he/she can stay ahead and win all the time. But this is where, theoretically (and fortunately also in the reality of the 64-field board), the principles of criminalistics come into play, which we have already listed, since among them is the importance of the “first strike”, which can compensate for or even reverse the initial disadvantage and could lead to the recapture of the centre square.

Since the main questions of facts must be clarified above everything else, the logic of our already sixth set of principles² is the following:

1. the 7 main questions of criminalistics (what?, where?, when?, how?, who?, with whom?, why?); in order to get to know the past, to reconstruct it
2. the past can be known; by means of traces and material remains, because
3. all crimes leave traces; which must be systematically collected, just like personal evidence, so that
4. every criminalist is worth as much as the data he/she has; and the repository of data is the crime scene and the primary measures associated with it, i.e.
5. the significance of the first strike; from which we can extract and obtain the data necessary to achieve our ultimate goal of (individual) identification
6. *natura non facit saltum*.

The present study only requires a discussion of the “first strike” (“first attack”, “first action”, in chess language first “move” or “strike”), known in the original German literature as “*erster Angriff*”³. In our view, this requirement, which has matured into a basic principle, encapsulates all the primary (“king and queen”) measures, including data collection, which the investigating authority takes or should take as soon as possible after becoming aware of the crime, in order to effectively investigate the facts.

What makes it different, what makes it more, why should it be elevated to the rank of principle? The following arguments are put forward in response:

- a)* according to forensic experience, there is a tendency for those who miss the opportunity and chance of the “first move” to have little chance of responding accurately, of winning the chess game later on;
- b)* the same in a positive approach: whoever makes use of the opportunity of the “first move”, who is quick and thorough then and there, who meets the “double constraints” of our modern age, has a great chance of further success, of a successful middlegame and endgame;

³ Forker, Armin – Bertram, Mäx – Gläser, Hans – Leonhardt, Rainer: Über das Wesen und einige Grundsätze des „ersten Angriffs”. *Forum*, 1972/9. szám, 404-407. o., illetve: uő: Die Arbeit am Tatort–wesentlicher Bestandteil des ersten Angriffs. *Forum*, 1972/11, szám, 491-495. o. és Eschrich, Gerd: Der erste Angriff is eine entscheidende Phase der Untersuchung einer Straftat. *Forum*, 1973/9. szám, 433-434. o.

- c) a “hot trace” always gives a better chance of finding the relevant data, including the identity of the perpetrator, than a “cold”, already “lost”, long-established, remote in time, space and act;
- d) as a general rule, since there are some exceptions, the easier it is to recall the “memory traces” in the human psyche, the closer the event is to the event is, and conversely, the more distant in time it is, like a past event, the more difficult it is to keep an undistorted mirror of events (for example, the more mistakes witnesses make);
- e) not only psychic traces, but also material traces are not preserved by the passage of time, they fade, disappear due to environmental influences and do not “reappear”;
- f) despite the fact that in the case of material remains, we can emphasise their “partisan” (almost indelible) character, their “toughness”, their durability, in their case freshness is an advantage (at most it is a possibility for later), but identification – especially the individual – is always somewhat reduced;
- g) the “first blow” may catch the perpetrator (the opponent of the game), who may already be in the picture, “stunned” by surprise, shocked by the swiftness (rapid or blitz), the confrontation with his/her action, the shortness of time does not give the perpetrator the opportunity to be conscious and calm, so it is much easier to obtain his/her confession, which is still valuable as direct evidence (formerly considered the “queen” of evidence, one might say of the chess game);
- h) the “first strike” can be used in both open and covert investigations; in the former, the “lead” is provided by the on-the-spot inspection and the – hot pursuit – measures that are grouped around it, while in the case of covert investigations, the “strike” is provided by the carefully prepared and unexpected realisation following the systematic prior secret collection of data, such as a search and seizure, immediate interrogation, coercive measures.

On the basis of this last argument, it is not useless to analyse the crime scene as a cardinal element of the “first strike”, since statistics show that the so-called “crime scene” crimes account for around 60-70 % of all crimes, not only in our country. Where it is worthwhile to carry out a site inspection, where there is something to look for, to search for, to “comb through”, where the building blocks, the traces and material remains included in the identification pyramid can be found. There is a tendency among criminalist around the world to value the primary crime scene, because everywhere – whether on the European continent or in the Anglo-Saxon oriented states, including Australia, as well as in Asian countries – the crime scene is a “repository of data”, an “open book to be read”. No site is free of traces or material remains, it is just a matter of finding and exploring the lessons left behind – often invisible – at the site. (These must be associated with appropriate interpretations and meanings.) It is to be mentioned here, that the so-called “negative traces”⁴ can be equally valuable, i.e. what is not there and should be there, or what is not there and was there. Often the non-existent, missing trace says more than the “speaking” present.

It is a criminalistical cliché to say that every crime scene is different. Consequently, the extent to which a crime scene investigation can be conducted with targeted specificity can be of great importance. In order to do this, a good criminalist, crime scene examiner or crime scene investigator – “CSI” has to put him/herself in the perpetrator’s position in order to conduct an effective search for clues, i.e. to search for and record all the traces, material residues and changes of original state of scene that may have been left by the perpetrator’s

⁴ Dobos János: Negatív körülmények a helyszínen. [=Negative circumstances at crime scene.] In *Belügyi Szemle*, 1964/1. szám, 54-59. o.

movements. Carefully and thoroughly. In other words, the more thorough and attentive the perpetrator was at the scene – leaving nothing behind –, the more thorough and attentive the observer must be. A crime scene inspection (in chess terms, a series of moves in response to an opening) necessarily involves a multi-stage, multi-moment activity, not to mention the fact that both its purpose and its results can be very diverse.

The very name suggests the complexity of the on-site inspection. Not only can the site itself be a multifaceted and multifactorial phenomenon, but the inspection itself can also be a multifaceted phenomenon, for example, an inspection of persons, objects or sites. The latter necessarily includes or may include the elements of the former two, i.e. (dead) person(s) and important objects or crime signs at the scene. Often it is precisely because of the need for speed – *periculum in mora* – that the investigative act must be carried out without delay, the “clues” cannot be allowed to go cold, the chess player to “fall asleep”, let the time on the chess clock to run out.

Notwithstanding, parallelism is also a requirement, i.e. data collection in the other direction must be started as soon as there is sufficient data for a conditional explanation of the past, for the establishment of a version or versions. It is necessary to carry out a level of trace and material residue research (chess moves) that will stand up to the test, from the laboratory to the courtroom, i.e. the chess-like endgame (“from crime scene to the courtroom”). All tactical and technical means available at the time and place in question, through the independent results of the natural and social sciences and of forensic science as an applied science, must be used to this end.

Of these – as our reflections are not intended to go into detail on all of them – we will highlight one new feature, namely the digital terrain scanner, which has already been tested in our country. We are highlighting it not only because of its novelty value, but also because it fits in with the trend of contemporary forensic science. In other words, we are talking about it more because of the advance of digital techniques that produce second-generation evidence.

The American DeltaSphere-3000 device, consists of a portable laser scanner and a digital camera. The scanner also takes measurements of objects around it and their distance from each other. It “scans” these objects to create a three-dimensional model of the scene. The software is then used to overlay the images taken by the digital camera on top of this. Using about 20 laser beams, it continuously triangulates the geographical coordinates. The accuracy of the measurements means that conventional measuring rules can be put in the “repository”, saving explorers a lot of time and, of course, making the obligatory scale images and descriptions much more accurate. If full coverage is to be achieved, the digital device just needs to be moved around the room – held very steadily – to see behind overlapping objects.⁵ The device is also valuable because the footage taken is useful not only for the investigators but also for the people acting in court (the endgame) – court, prosecutor, defence, expert witness, etc. – as they can almost insert themselves into the original scene, where they can view and analyse the incriminated scene showing the exact distances. This can be of many kinds: real, unchanged, spontaneously or deliberately altered, fabricated, living, moving, dissected, double or multiple, “incidental”, stable, “virtual” etc. We add to the list the notion of “dangerous and non-dangerous” locations. This distinction is made because living sites alone do not necessarily cover the concept, as there are also non-hazardous living sites. At the same time, however, living fire or explosive living sites are also particularly risky for the lives and physical safety of spectators, because of the dangers lurking beneath the surface. For example, in the case of multi-storey buildings, there are hazards from rotting

⁵ Katona Géza: A helyszíni szemle hatékonyságának aktuális kérdései. [=The crime scene investigation’s actual questions.] In *Belügyi Szemle*, 2012/6. szám, 75-86. o.

wooden beams, collapsing walls, sockets and roofs, or take the sites of serial bombings, where who knows how many other times devices were hidden. From such places, which also puts danger to the onlooker, the practical majority is separated, where there is no longer any danger (the armed perpetrator is no longer on the scene, the burglar has left no risk factor behind etc.) It seems certain that each form of surveillance requires different techniques, tactics and techniques (chess response). This is the beauty and the difficulty of the process, which must be both thorough and fast enough to allow for a quick mapping of the scene (the chess clock is ticking), a static, overall picture, and a dynamic second phase of searching for clues and material remains, which must not be rushed, superficial or overdone.

In addition to thoroughness and speed, the observer and those securing the site must also be careful to avoid contamination or the disappearance of traces and material remains before they have been recorded. The importance of the “first strike” is increased by the fact that there is no second chance. There is no second strike, since the event is – in practice – unrepeatable (irreversible), since the site changes so much during the first inspection that the hope of a successful excavation is very remote.

In the case of urgent investigative acts, we cannot repeat the tactical advice we have for other tactical criminal acts, such as the interrogation of an accused, witness or victim, or a planned search, to “prepare your opponent”. Because of the unexpectedness and unpredictability of the situation, this is not possible and usually the “opponent”, the unknown perpetrator in hiding, is not usually waiting for the authorities. (Except in cases of catching in the act or voluntary surrender, or the already known and even studied chess opponent sitting at the chess board as in this study.) Thus, without thorough preparation, a decision must be made quickly about the necessary surveillance forces and techniques: motor vehicles, recording equipment, lighting, computers, printers, dictaphones, cameras, video cameras, digital laser scanners, radios, mobile phones etc.), assistants (tracking dog, dog handler, technician, protocol officer, computer-weapon-trace-detective-medical-technical expert, consultant etc.), logistics of the whole investigation. Of course, this must be done in the meantime, adapted to the circumstances, the size and the nature of the tasks.

A thorough on-site inspection – and not the colloquially popularised „helyszínelés” (lit. to spotify, a commonly used term for forensic inspection in the Hungarian language), as this is a different criminal tactic – and its details must be recorded and documented credibly so that further investigators, other than the on-site inspection¹⁸, or other authorities (prosecution, court) can recall all the details. At least in the form of a written record, but this can be accompanied by computer, internal digital network, CD, DVD, photo and video recordings¹⁹, drawings, sketches, dog start report, crime report with very precisely described and separately packaged crime signs, a review report including subjective findings, conclusions, versions.

By reinforcing and proving the “first strike” nature of the inspection, and subsequently, valuable data may emerge at the level of generality, which may help to move forward, answering all the main questions of forensic science. In our view, these could include:

- a) offer an immediate guide to the perpetrator’s identity, whereabouts, escape route, hiding place, intentions, threat level (weapon/explosive) of possible new crimes; (tactics, thought processes of the opponent)
- b) in addition to past events, very powerful data on future intentions can be obtained from digital devices found at the scene, which, although not easy, expert (professional) examination should be started as soon as possible, relevant data should be extracted;

- c) can provide the basis for general and partial versions, for a conceptual reconstruction of the past;
- d) the exact time, place and manner of the crime can be discovered;
- e) valuable physical-bodily-mental characteristics of the perpetrator can be extracted from the results of both the static and dynamic phases (e.g. number of perpetrator(s), role, purpose or motive, skills, knowledge of the place, clothing, strength, smoking, physical injuries);
- f) important personality traits and behavioural patterns may emerge from the crime scene data (e.g. personality of the offender, typical habits, perseverant behaviour, expedient or unnecessary follow-up, relationship with the victim, desire to be seen);
- g) all these physical-personal data can be used for profiling, to “profile” the perpetrator (educated-primitive, brutal, greedy, reckless, pathological, actually sick, or social status, education, occupation);
- h) the data and evidence recorded during the inspection may be useful for any subsequent attempt at evidence, presentation for identification, on-the-spot questioning;⁶
- i) the data may provide an opportunity to identify one of the serial offences, to match it to similar previous incidents, which may also help to build up versions – taking into account the knowledge of the data from previous sightings;
- j) almost all the data from the on-site visit can be very well used to verify the versions that emerge later and the subsequent evidence obtained in the trial, or in the evidentiary process, ultimately in court; (the endgame)
- k) the traces and material remains recovered will provide objects for later forensic laboratory tests; and finally
- l) the rapid acquisition of search data can provide a basis for organising a “hot trace” pursuit.

This brings us to our next stage, the other important component of the “first strike” that we want to highlight, the so-called “hot trace” coordinated action. We believe that this also gives substance to the basic principle requirement that the most effective, coordinated action should be taken as quickly as possible by the leader and his team – shortly after the crime has been committed (the first chess move) – to gather evidence and apprehend the perpetrator. The leader has a wide range of responsibilities:

- a) monitoring the activities of the desk officer in collecting and transmitting information,
- b) managing the activities of the task force (occasionally a commando, helicopter, motorcycle, diving service, etc.) set up to apprehend the offender (whether armed or with explosives),
- c) monitoring the activities and results of the first responders and the search team, including the digital data obtained (the search must continue even if the perpetrator has been apprehended),
- d) the interviewers of the witness(es) and victim(s) and the data obtained by them,
- e) maintaining liaison with other law enforcement agencies involved in the operation,
- f) determining and directing the activities of the territorially competent district officers, patrol officers and detective dog handlers,

⁶ Molnár József: A helyszínelés és bizonyítási kísérlet szerepe a bűnügyi nyomozásban. [=Crime scene interrogation and reconstruction method in criminal investigation.] In Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok XXXV. Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet, Budapest, 1998, 316-341. o.

- g) evaluation of the data obtained on an ongoing basis,
- h) if necessary, changing the direction of the pursuit, the points of closures (roadblocks, area blockades),
- i) action to record relevant data and information as soon as possible,
- j) ensuring that evidence obtained is properly stored,
- k) coordinating all these tasks and any other current tasks.

Point k) includes the collection of data and the search of the residence, acquaintances and family of the perpetrator, once his identity is known. His habits, personality, character, occupation, marital status, education, other usual places of residence and whether he is in possession of weapons, explosives or special instruments against life and limb should be recorded. It is advisable to find out what may have triggered the crime or other/multiple crimes, especially if he/she is fleeing from another place of crime. The aim here is also to prevent the perpetrator from harming themselves or others – even if he is fleeing – and from committing or being able to commit another crime.

All this must of course be carried out quickly, professionally, flexibly, but in an organised manner and in compliance with legal requirements, criminal tactics and technical recommendations.

As a short summary of “first strike” principle, we note that we believe that a first strike is not only an option but also a requirement. This *modus operandi*, this situation, must be exploited by the criminalist, a truly masterful chess player, all the more so because it provides a valuable basis for answering the seven questions of forensic science. Anyone who builds this basis badly cannot expect a solid build-up, an effective middlegame and endgame. The construction, the version, can collapse like a house of cards, even during the investigation, but it can also happen in the endgame, in court.

II. The investigation as a whole (all further criminal tactical and technical steps) – as the middlegame

If you look at the literature on the game of chess, you will immediately notice that there is a library of literature on the openings detailed in subchapter I. In contrast to the second phase, which is so complex and so extensive that the tactical instructions to be followed are almost inexhaustible. By contrast, the literature on criminalistics is very rich, with thousands of textbooks and monographs detailing the law enforcement chess moves that can be made in the world after the first strike. Just think of the volumes on criminal technique, tactics and methodology, and the plethora of recommendations contained therein. At this stage, the law enforcement chess player can reverse the initial move disadvantage and gain an advantage if he/she fights with sufficient thoroughness, tenacity and professionalism against an opponent who is more focused on hiding at this stage, who often tends to be passive and who has already committed a crime. It would be impossible to list the very wide range of tools available, which is growing every day, thanks in particular to scientific research, but we will instead focus on the aim of the middlegame in the light of the principles already described.

The key element of the middlegame is the investigation and (preliminary) examination of the answers to the 7 basic forensic questions. In our view, the already mentioned main set of forensic questions – what, where, when, how, who, why – is a set of principles, because without answering them the authorities cannot say that they know the relevant facts, the historical past and the facts to be judged correctly. If they don't know these completely, without distortion, and try to assess and decide in this way, the main danger, the

“worst case scenario”, could be a possible miscarriage of justice⁷, the prevention of which is the primary duty of all law enforcers.

Among the theorists of forensic sciences, it was mainly those who sorted out the content of the how? question, thus extending the series of questions to twelve. For example, to the detriment of whom? With what tool was it committed? For what reason or purpose? What damage was caused? It may also be noted that according to the rules of the Hungarian language, question 6, “with whom?”, should not be asked, since, if there were more than one person, our answer to question 5, “who?”, would include the names of the accomplices. There is no doubt that the English (and German) abbreviation “7W questions” formula has now become a well-established, internationally and personally accepted part of both the theory and practice of forensic science.

It is no coincidence that among the seven questions, the first question is “what?”, since the essential answer to “what happened?” provides the initial answer and the impetus as to whether the authorities really have to act in a criminal case or in administrative, misdemeanour, labour, disciplinary proceedings, and so on. In the event of a criminal response, the apparatus, expertise, methodology and tools to be deployed will immediately change, and the other fundamental questions will immediately become acute. The word “immediately” is highlighted in the sentence, as the question of time becomes immediately important. Not only because of the need for speed in the investigation and fact-finding, but also because the question “when?” becomes important. The question “what?” is followed by the question “where-when-how?”. They arise almost simultaneously and urgently, to which precise answers must be given as soon as possible, because without them we are unlikely to be able to effectively research the answers to the further questions, the who-with whom?

In any case, the seven questions, which have been used in theory and practice, are of particular importance (“magic power”) because we can say with almost certainty that the reconstruction of the past (the “magic”, the endgame) will succeed if the forensic scientist, and ultimately the court, can provide the exact answers to these seemingly simple questions. This is not easy, because in the age of modern forensic science, the practical answers require scientific skills, knowledge and powers that are distanced from magic.

Even the first question, “what happened?” can cause enormous difficulties and take up a lot of time and energy of the members of the investigating authority. This question (“what happened”) should be a priority to answer – and it will continue to be a priority in the future – because, it determines whether or not a criminal case has been committed. It could be said that the answer to the first question is an indispensable condition, a *conditio sine qua non* for moving forward. It should be noted that there are questions in the base which do not fall into this category; without answering them, there can be a legitimate and realistic fact-finding and criminal prosecution.

Secondly, from set of “where?”, “when?”, “how?” questions, we place “where?” in the second place, immediately after the necessarily first “what?” question, and in principle, since a significant number of crimes are “location-based”. In other words, the fact-finding begins with an inspection at the scene of the crime, as we have already stated above. We see a trend towards an increase in these and we model a similar trend in future, as the micro- and even sub-micro level of knowledge of physical evidence, the ever-expanding technology of detection and recording devices, provide more and more opportunities for inspection and meaningful, targeted on-site data collection every year. (It is already known to be a crime, since the first question had to have been answered earlier credibly.) It is also relevant because it is usually the first stage in the whole process of criminal prosecution. For in the triad of the

⁷ Handrik Adél: A justizmordok okai – tévedési források a büntetőeljárásban. [=Reasons of justizmord – erroring sources in criminal process.] In *Belügyi Szemle*, 2011/9. szám, 41-63. o.

“crime scene-lab-interrogator”, it is the entry point, the trigger, the first step to the evidence, its discovery, recording and evaluation. The next stage is the forensic laboratory, which examines and gives an opinion on the traces and material remains, and the third stage – the courtroom – which is the final place for the evaluation and weighing of evidence, the “endgame”.

Accurate response will guide the investigators on where to look for clues and material remains, where to hold the both forensically and legally important on-site inspection.

Thirdly, we need to know how far it is necessary to look back into the past in order to solve the crime and answer all the questions. The relevance of the question “when did it happen?” is multi-directional. First of all, it is relevant because of the immediate action, what the jargon calls “hot pursuit”, and there is only a place and sense for mobilization, for rapid organization, if the crime has indeed occurred recently, the scene “not yet cooled”. On the other hand, it gives a time frame for investigation, for further multi-directional, open and secret data collection and softening. Thirdly, it also provides a guide to the potential perpetrators. It narrows it down to those who do not fall outside the time pool, as opposed to those with a verified, established alibi. Answering the time question can also play a role in answering the fundamental question “what happened?”.

Our fourth point is that the number of answers to the question “how did the crime happen?” is inexhaustible. Yet some sort of systematisation has emerged, as psychology has led criminalists to recognise that there is a specific link between the perpetrator and the act. One could say that they are “similar”, that is, the way in which they are committed reflects the offender, his personality, his thinking, and that the psychological basis of this correlation is perseverance. It is understood that offenders, especially those who act in series, are persistent and tenacious in their modus operandi (for example, in the case of a chess player, the opening type). This theoretical and practical recognition is the basis for the methodological description of each crime, whether committed by a known or unknown perpetrator, the modus operandi (MO) register. It is almost nothing more than a collection of offender “signature behaviour”, in which, one might say, “signature-like behavioural traces” are stored. In addition to the fact that the modus operandi is intrinsically characteristic of the offender, within the modus operandi there are also behavioural traits that function as a kind of signature of the offender. The perpetrator’s signature can be distinguished from other behaviour within the modus operandi in that the signature-type behaviour does not consist of the necessary sub-actions of committing the crime, but of acts outside the scope of the modus operandi, which satisfy the emotional and psychological needs of the perpetrator.

It is also worth noting in this context that the uniqueness of offender signatures is of great importance for a relatively new criminal tactic, profiling. The offender’s business card is an “imprint” of their personality, from which a wealth of information can be gathered pertaining to their thinking, personality, mental state, occupation, interests, and sometimes even his family status and illness.

Our fifth and sixth point is that the final criminal conviction (checkmate) is only possible after answering the question(s) “who did it?”. This is also a *conditio sine qua non* for establishing the facts, at least as to who the perpetrator is, because occasionally one may be aware that there was a partner/participant, but still fail to identify him/her. Even so, the accurately revealed act of a known, individually identified perpetrator can still be judged.

Seventhly, it should be noted that the Anglo-Saxon perception is to seek the answer to the question “why did it happen?” almost from the outset, and it is difficult to imagine prosecution without an answer. The continental view is also interested in the answer, but does not have such a strong attachment or “stubborn” insistence on it. In many cases, the question of why is not answered in any meaningful way, even on the basis of the most thorough investigative work, yet there will be prosecutions if the answer to the other questions is

conclusive. We would also add that it is not only important for crime detection, but also for crime prevention, since only by knowing the real roots and causal process can we effectively prevent crime.

III. The court phase (evidentiary procedure) – as the endgame

The court stage, which is the endgame in chess, answers the simple sporting question: who wins the game?

In the case of the prosecution and defence controlled pieces, the twist here is that the endgame starts with the law enforcer who is still at a disadvantage at the initial opening. Without the prosecution there is no endgame, no court phase, here the authority opens and attacks at the same time. He/she must be in the lead, ahead of the opponent, with a mating power, his toolbox (weaponry) must not be devoid of plans, combinations, and strong, undeniable evidence. Opposed with chess, you must also indicate these in advance (in your indictment), so your opponent can prepare for them.) There can still be tactical or immediate action elements from both sides (e.g., castlings, slams, “horse jumps”, check-checks, blitz-checks, en passant, double-exposed-sacrifice-check moves), changes, queens , other heavy and light officers (rook, bishop, knight), pawn tricks (e.g. pawn break, free pawn, poisoned pawn), traps, exchanges, (queen’s) plot ties, roping.

It is here that the effectiveness of the forensic principles is decided in an open (off-the-clock) game, based on the principle of immediacy (by “facing” each other). In other words, to what extent were certain answers to fundamental forensic questions given, how and to what extent was it possible to reconstruct the past. Were all the clues (physical and digital), material remains, testimonies, documents and documents at the centre of the imaginary forensic pyramid⁸ credibly traced, collected, analysed, examined and weighed up? Was the data set of sufficient quality, relevance, and procedural relevance obtained, presented, and conclusive, the majority of which was obtained by law enforcement in the “first strike”? Can a conclusive, reassuring and specific answer be given as to the identities (act, place, time, method, cause, motive, person)? Will there be a (e.g., smothered) checkmate or will it end in defeat and the endgame law enforcement attack ends in acquittal, the fall of their own king, the abandonment of the game? The eternal chess rules such as the rule of three mirror moves, the rule of fifty moves, the stalemate (the draw) also favour the one who is brought to trial, bearing in mind the criminal procedural principle of *in dubio pro reo*; then again, the clear one, the initiator, wins. (If he/she personally initiated at all.)

In the interest of protecting law enforcement society, every well-meaning, law-abiding citizen can root for the king of the prosecution, but remember that he can only use fair combinations, according to the rules of fair play in chess (e.g. “capture piece moves, keep piece captured”). Every effort must be made to obtain an accurate, undistorted account of the past, to avoid miscarriages of justice and betrayals of the King. This is the eternal responsibility of the chess players of law enforcement!

⁸ See: Fenyvesi Csaba: A kriminalisztika piramismodelljének második változata. [=Second version of criminalistical pyramid model.] In *Belügyi Szemle*, 2014/9. szám, 32-43. o.

References

Dobos, János: Negatív körülmények a helyszínen. [=Negativ circumstances at crime scene.] *Belügyi Szemle*, 1964/1. szám, 54-59.

Eschrich, Gerd: Der erste Angriff ist eine entscheidende Phase der Untersuchung einer Straftat. In *Forum*, 1973/9. szám, 433-434.

Fenyvesi, Csaba: A kriminalisztika piramismodelljének második változata. [=Second version of criminalistical pyramid model.] In *Belügyi Szemle*, 2014/9. szám, 32-43.

Forker, Armin – Bertram, Mäx – Gläser, Hans – Leonhardt, Rainer: Über das Wesen und einige Grundsätze des „ersten Angriffs“. In *Forum*, 1972/9. szám, 404-407.

Forker, Armin – Bertram, Mäx – Gläser, Hans – Leonhardt, Rainer: Die Arbeit am Tatort – wesentlicher Bestandteil des ersten Angriffs. In *Forum*, 1972/11. szám, 491-495.

Handrik, Adél: A justizmordok okai – tévedési források a büntetőeljárásban. [=Reasons of justizmord – erroring sources in criminal process.] In *Belügyi Szemle*, 2011/9. szám, 41-63.

Katona, Géza: A helyszíni szemle hatékonyságának aktuális kérdései. [=The crime scene investigation's actual questions.] In *Belügyi Szemle*, 2012/6. szám, 75-86.

Molnár, József: A helyszínelés és bizonyítási kísérlet szerepe a bűnügyi nyomozásban. [=Crime scene interrogation and reconstruction method in criminal investigation.] In Irk Ferenc (ed.): *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XXXV.* Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet, Budapest, 1998, 316-341.

Rátkai Tímea¹

A TÉSZ végrehajtásának és az elítéltek reintegrációjának megítélése a bevezetése óta eltelt 25 év tükrében – reprezentatív közvélemény-kutatás 2023²

Absztrakt

Tanulmányom célja feltérképezni a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztéssel kapcsolatos társadalmi attitűdöt. Ennek érdekében került sor 2023-ban egy ezer fős mintán alapuló reprezentatív közvélemény-kutatás lefolytatására, az általam kiadott módszertan alapján, de a Medián lebonyolításában, amely az alábbi kérdésekre kereste a választ: Hogyan vélekednek az emberek a halálbüntetésről és a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésről? Az egyes álláspontok kialakításánál milyen szociodemográfiai eltérések figyelhetők meg? A kutatás eredménye mutatja, hogy a halálbüntetés tekintetében hosszú ideje tartó, folyamatosan csökkenő társadalmi támogatottság figyelhető meg, miközben az alternatív legsúlyosabb büntetésként megjelenő TÉSZ elfogadottsága nő. A kutatás egyrészt illeszkedik az elmúlt 30 év hasonló kutatásaiba, azok eredményeivel egybevetve tendenciákra következtethetünk, másrészt olyan kérdéseket is feltesz melyekre korábban még nem kaptunk választ, ezért fontos, hiánypótló jellegű.

Kulcsszavak: halálbüntetés, tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés, közvélemény-kutatás, statisztika

Abstract

The aim of my study is to explore the social attitudes towards effective life imprisonment. To this end, a representative public opinion poll based on a sample of 1,000 people was conducted in 2023, using the methodology I have published, but conducted by Medián, which sought answers to the following questions. How do people feel about the death penalty and life imprisonment? What socio-demographic differences are observed in the formation of different views? The results of the research show that there is a long-standing and steadily declining social support for the death penalty, while the acceptance of the alternative most severe punishment, the SED, is increasing. The research fits in with similar research over the last 30 years, and the results of this research can be compared with those of other studies to identify trends, but it also raises questions that have not been answered before, and is therefore important and missing.

Keywords: death penalty, life imprisonment imprisonment, public opinion poll, statistics

¹ KRE-ÁJK, Jogelméleti Tanszék, Károli Gáspár Református Egyetem, tanársegéd, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Jogelméleti Tanszék, E-mail: ratkai.timea@kre.hu

² DOI 10.59558/jesz.2024.1.69

I. A halálbüntetés eltörlésétől a TÉSZ jelenleg hatályos szabályozásáig

Magyarországon az utolsó kivégzés 1988. július 14.-én zajlott le, ekkor végzeték ki egy különös kegyetlenséggel elkövetett gyilkosság miatt a 27 éves Vadász Ernőt, aki halálával ilyen formán kerül be a hazai büntetés-végrehajtás történelmébe.³

A halálbüntetés végleges és teljes eltörléséhez vezető két lépcsőfok közül az elsőt, a politikai bűncselekmények, vagyis az állam elleni bűncselekmények halállal való büntethetőségét még a szocialista Országgyűlés szüntette meg az 1989. évi XVI. törvény hatályba léptetésével. Azonban tartva a – közvélemény később valóban be is igazolódó – ellenérzésétől a köztörvényes bűncselekmények esetében a kapitális szankció eltörlését az országgyűlés már nem vállalta fel.⁴

A rendszerváltás időszakában a jogállamiság alkotmányos alapjainak lefektetése, továbbá az Európa szerte megjelenő tendencia az emberi jogok elismerésére alapozott jogfejlődés tekintetében egyértelművé tette, hogy eljött az ideje ennek a fontos társadalmi, politikai és jogi kérdés rendezésének. 1989 elején a téma szempontjából érzékeny, a változást sürgető értelmiségi körként jött létre a Halálbüntetést Ellenzők Ligája⁵, melynek néhány hónap leforgása alatt már több, mint 600 tagja hirdette egyéni és szervezett akciókkal országszerte a szervezet célkitűzéseit. Kezdeti tervük az volt, hogy széleskörű érzékenyítő kampányt követően, az országgyűlési képviselőket meggyőzve érik el törvényi szinten a változást, de felmérve a parlament leterheltségét és azt, hogy vélhetően politikai – népszerűségi okokból a képviselők várhatóan elhatárolódnak a témától, végül más utat választottak. Az új irány megválasztásának szempontjából döntő jelentőségű volt a régi alkotmány részleges módosítása⁶, mely kiemelten fontos kérdésként tekint az emberi élethez és méltósághoz való jogra: „A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.” továbbá „senkit nem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni...”.

A Liga petícióval fordult az éppen megalakuló és 1990. január 1-től működő Alkotmánybírósághoz, és kérték a halálbüntetés alkotmányellenességének megállapítását.⁷

A halálbüntetés kérdését az Alkotmánybíróság 1990. október 16-án nyilvános ülésen tárgyalta, ahol felszólalt az indítványozó, az igazságügy-miniszter képviselője,⁸ Solt Pál, a Legfelsőbb Bíróság elnöke és Györgyi Kálmán legfőbb ügyész, továbbá meghallgatták a szakértői véleményeket. Ezt követően egy hét állt az Alkotmánybíróság tagjainak a rendelkezésére, hogy meghozzák döntésüket. 1990. október 24-én az Alkotmánybíróság 8:1 arányban úgy döntött, hogy a halálbüntetés alkotmányellenes.⁹ A határozat a Magyar

³ Az utolsó nő, akit kivégeztek Besze Imréné volt, ő ennél jóval korábban, 1969. február 2-án került bitófára.

⁴ Így végül hazánkban került sor elsőként arra, hogy a halálbüntetést nem a törvényhozó vagy alkotmányozó hatalom, hanem az Alkotmánybíróság törölte el.

⁵ Horváth Tibor: A halálbüntetés abolíciója Magyarországon. In Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, 1992. 231-245. o.

⁶ 1989. évi XXXI. tv.

⁷ A kérelem mindössze egy oldal volt, azonban a Liga indokait egy 70 oldalas tanulmányban fejtette ki, melyben részletesen mutatta be a halálbüntetés elleni mozgalom európai hagyományait, áttekintette a halálbüntetés, illetve az abolíció helyzetét a világban, majd részletesen foglalkozott a halálbüntetés magyarországi múltjával és az abolíciót indokló érvekkel. A petíció és az indoklás elérhető a Horváth Tibor által szerkesztett, A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon című dokumentumgyűjteményben. (Halálbüntetést Ellenzők Ligája, Miskolc, 1991.)

⁸ Az igazságügyminiszter ekkor már a demokratikus választások folytán hatalomra került vezető kormánypárt, az MDF képviselője, Balsai István volt.

⁹ Tóth, J. Zoltán: The post abolition era in Hungary: Endeavours and political intentions to reintroduce capital punishment, p. 150. In Jogelméleti Szemle, 2022/3. sz. pp. 144-162 munkájában így értékeli a döntést: „Az Alkotmánybíróság döntését összességében értékelve, az Alkotmánybíróság ezzel a döntéssel és annak

Közlönyben való közzététele napján, október 31-én lépett hatályba¹⁰ és ezzel párhuzamosan hatályukat veszítették mindazok a jogszabályok, melyek a halálbüntetés alkalmazásának feltételeit rögzítették.^{11,12}

Ekkor vette kezdetét az a folyamat, mely a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés jogintézményének bevezetéséhez vezetett. Az ekkor hatályos Btk., az 1978. évi IV. törvény a halálbüntetés mellett legsúlyosabb szankcióként tartalmazta az életfogytig tartó szabadságvesztést, de olyan formában, melyben a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége elévülő bűncselekmények esetén 20 év, el nem évülő bűncselekmény esetén minimum 30 év után megnyílt a terhelt számára.¹³

Sok európai országtól eltérően, ahol korábban az életfogytig tartó szabadságvesztés nem szerepelt a kiszabható büntetési nemek között Magyarországon tehát nem volt szükség arra, hogy felvegyék azt a Btk. szankciórendszerébe. Ez a retorzió azonban – eltérően a halálbüntetéstől – nem zárta ki végleg az elkövetőt a társadalomból.

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés intézménye először az 1993. évi XVII. törvényben jelent meg, mely kimondta, hogy „nem bocsátható feltételes szabadságra az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt, ha ismételten életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélik”. Ez a rendelkezés ma is része a hatályos büntetőtörvénynek.

1999. március 1-én lépett hatályba az 1998. évi LXXXVII. törvény, amikor a Btk. 47.§ – át az említett törvény 5.§ – a módosította. A módosítást követően nyílt lehetősége a jogalkalmazónak arra, hogy már nem csupán visszaesők, hanem az első büntényes, különösen veszélyes erőszakos bűnelkövetők esetében is kiszabhassa a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetést, még hozzá oly módon, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés esetében a bíró az ítéletében rendelkezik a felülvizsgálat legkorábbi időpontjáról – ami el nem évülő bűncselekmények esetén, mint a szándékos emberölés minősített esetei, továbbra is 30 év – vagy kizárja a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét.

A 2010. évi LVI törvény szintén fontos szerepet játszik a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés – nem túl hosszú – hazai történetében, ugyanis ez a törvény mondta ki a „három csapás” szabályát. Ennek értelmében van olyan eset, melyben a bírónak már mérlegelési lehetősége sincs, ki kell szabnia a legsúlyosabb szankciót.¹⁴

A 2011. április 25-én megszületett Alaptörvény IV. cikkének 2. bekezdése kimondja, hogy tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt szabható ki. A büntetési nem alaptörvényben történő szerepeltetésével a jogalkotó egyértelműen jelzi hosszú távú elköteleződését a halálbüntetés alternatívájaként

indoklásával a halálbüntetés alkotmányosságának vizsgálata során elkerülte, hogy jogpolitikai vitákban véleményt kelljen nyilvánítania...”

¹⁰ 23/1990. (X.31) AB határozat.

¹¹ Az egyetlen ellenvéleményt Schmidt Péter bíró képviselte. Ennek ellenére még ő is egyetértett a halálbüntetés haszontalanságával és embertelenségével, de úgy vélte, hogy az Alkotmánybíróságnak nem volt hatásköre az egymásnak ellentmondó alkotmányos szabályok ütközésének feloldására, mivel ez az Országgyűlés kizárólagos joga és kötelessége volt. (Tóth, J. Zoltán: The post abolition era in Hungary: Endeavours and political intentions to reintroduce capital punishment, In Jogelméleti szemle, 2022/3. szám, pp. 144-162)

¹² Horváth Tibor: A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon. Halálbüntetést Ellenzők Ligája, Miskolc, 1991.

¹³ Tekintettel arra, hogy felső határa a feltételes szabadságra bocsátás előre meghatározott időtartamának nem volt, napjainkban van olyan elítélt, akinek az ítéletében a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéig hosszabb időtartamot határoztak meg, mint amilyen hosszú jelenleg a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés esetében a kötelező kegyelmi eljárásig előírt 40 év.

¹⁴ Ha a bűnhalmazatban levő bűncselekmények közül legalább három a 137.§ 17. pontjában meghatározott személy elleni erőszakos bűncselekmény, a (2) bekezdés szerinti büntetési tétel felső határa a kétszeresére emelkedik, ha a büntetési tétel így felemelt első határa a húsz évet meghaladja, vagy a törvény szerint bármelyik bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztés alkalmazását kell kiszabni.

bevezetett büntetési nem mellett.

2013. július 1. napján lépett hatályba a 2012. évi C. törvény. A jelenleg is hatályos Btk. szerint a szabadságvesztés büntetés lehet határozott tartamú vagy életfogytig tartó. A jogszabály taxatíve felsorolja azt a 18 bűncselekményt, amelyekre – életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén – TÉSZ szankciója kiszabható, ezekre is csak akkor, ha személy vagy dolog elleni erőszakkal követik el.

A TÉSZ viszonylatában a jelen kor legnagyobb kihívásának a jogharmonizáció bizonyul, tekintve, hogy az EJEB ítélkezési gyakorlata alapján az életfogytig tartó szabadságvesztés esetén, amennyiben nincs meg a feltételes szabadulás lehetősége, illetve az elítélt már a büntetése megkezdésekor nincs tisztában annak feltételeivel, lehetséges legkorábbi időpontjával, úgy ezt a Bíróság az Egyezmény 3. cikkének sérelmeként ítéli meg. Abban, hogy a felülvizsgálat milyen formában zajlik (természetesen a megfelelő jogi garanciák figyelembevételével) és hogy az a büntetés kiszabásától számítva mennyi időn belül történhet meg legkorábban, az államoknak széles mérlegelési jogkörük van, azonban a Bíróság előtt lévő összehasonlító és nemzetközi jogi anyagok egyértelműen támogatják egy olyan mechanizmus létrehozását, mely garantálja az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását követő huszonöt éven belül történő felülvizsgálatot, majd az ezt követő időszakos felülvizsgálatokat.

A Magyar László kontra Magyarország ügyben¹⁵ az EJEB döntésére figyelemmel a 2014. évi LXXII. törvény 93-162. §-ai módosították a 2013. évi CCXL. törvényt (Bv. tv.) és a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből kizárt tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés esetére 2015. január hó 1. napjával bevezette a kötelező kegyelmi eljárás jogintézményét, így a jelenleg hatályos szabályozás szerint 40 év után kötelező biztosítani a bűnelkövető számára kegyelmi eljárás formájában a felülvizsgálat lehetőségét.¹⁶

II. Átfogó közvélemény-kutatás a halálbüntetés és a tényleges szabadságvesztés kérdésében – 2023

A jogintézmény bevezetésének 25 éves évfordulója időszerűvé tette egy átfogó közvélemény-kutatás elkészítését. Előfeltevésem szerint ez az időtartam és a közben született

¹⁵ A TÉSZ bevezetését követően, az éppen, hogy megnyugodott bírói gyakorlatot bontotta meg és váltott ki indulatokat a Magyar László ügyében hozott strasbourgi határozat és az annak nyomán született ítélet. Magyar László és társai sorozatban követtek el rablásokat idős emberek sérelmére. Megverték a sértetteket, majd megkötözték őket, így csikarva ki, hogy hol tartják az értékeiket. Végül megkötözve sorsukra hagyták a sértetteket, akik közül több meg is halt. A bíróság a vádlottat, mint többszörös visszaesőt – életfogytig tartó fegyházbüntetésre és 10 évi közügyektől eltiltásra ítélte azzal, hogy feltételes szabadságra nem bocsátható. A terhelt 2010. december 9-én kérelmet nyújtott be a Magyar Köztársaság ellen a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához (EJEB), az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkének megsértése, a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége nélküli életfogytig tartó büntetés kiszabása miatt, valamint sérelmezte a 6. cikk megsértését is.

Tekintettel arra, hogy az ügyben kizárólag a köztársasági elnöki kegyelem jelentheti a szabadulás lehetőségét, azonban a köztársasági elnököt nem köti jogszabály, ami világos szempont - és kritériumrendszer állítana fel, továbbá az igazságügyi miniszternek nincs indoklási kötelezettsége, így nincs biztosítva, hogy a kegyelemért folyamodók számára világos legyen, hogy milyen feltételeknek kell megfelelniük a szabadulásuk reményében. Mindezek alapján az EJEB egyhangúlag megállapította, hogy a magyar TÉSZ nem tekinthető a testület felfogása szerint mérsékelhető büntetésnek, így sérti az EJEB 3. cikkét. Az EJEB a konkrét ügy keretein túlmutatóan azt is megállapította, hogy a TÉSZ olyan rendszerszintű problémát jelent, amit az államnak – lehetőleg jogalkotás útján – orvosolnia kell.

¹⁶ A köztársasági elnöki kegyelem megadásának szabályai is módosultak, mert az igazságügy-miniszter és a köztársasági elnök közé a Kegyelmi Bizottság ékelődött, amelynek feladata, hogy az ügy rendelkezésre álló adatai alapján állást foglaljon a kérdésben, ezt felterjessze az igazságügy-miniszterhez (ő ettől az állásponttól el nem térhet), aki ezt megküldi a köztársasági elnök részére.

tapasztalatok várhatóan már árnyalják a társadalom megítélését a halálbüntetést illetően is. Segítettek ebben az elmúlt évek bűnügyi mutatói is: a rendszerváltást követően ugyan ugrásszerűen megnőtt a bűncselekmények száma hazánkban – a szándékos, befejezett emberölések száma 1994-ben érte el a csúcspontját, ekkor 310 ilyen eset volt – ez a tendencia csak átmenetinek bizonyult, az utolsó lezárt év, 2022 esetében már jóval kevesebb, 89 ilyen bűncselekmény történt, így a kezdeti félelmek a bűnözés ugrásszerű növekedésétől alaptalannak bizonyultak.¹⁷

A jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak viszont új feladatokat adott és ad folyamatosan a TÉSZ-es elítéltekkel való büntetés-végrehajtási intézeten belüli foglalkozás és a szabadulásukat követő reintegráció részletszabályainak kidolgozása.

Kutatásomban nem csupán a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés támogatottságára voltam kíváncsi, hanem arra is, milyen feltételeket, körülményeket vár a társadalom az ilyen hosszan tartó szabadságvesztésüket töltő elítéltek esetében: legyen szó munkáról, oktatásról, programokról vagy otthonoszerű körülményekről.

A következő évtizedekben a TÉSZ jogintézményével kapcsolatban fontos kérdéssé válik majd a kötelező kegyelmi eljárást követően, 40 év után szabaduló elítéltek reintegrációja. A 40 év olyan beláthatatlan időtartam, melyet követően az addig fogvatartott egy megváltozott világba szabadul, ekkorra már várhatóan nincsenek külső kapcsolatai, túl van élete aktív korszakán, ami a munkába állással, és ezáltal a megélhetéssel kapcsolatos nehézségeket hozza magával. Ebben az élethelyzetben a társadalmi reintegrációhoz feltétlenül szükség lesz annak támogató, elfogadó attitűdjére. A kutatás kérdésévé tettem azt is, hogy mi az a szociális távolság, melyben az emberek befogadóak lennének valakivel, aki erőszakos bűncselekmény miatt hosszú ideig tartó szabadságvesztést követően kerül szabadlábra.

Kérdéseim megválaszolásához a Medián Közvélemény-kutató Intézetnek adtam megbízást a közvélemény-kutatás elvégzésére, és jelen tanulmányban az így elkészült, 2023 május 26. és 31. között, 1000 fős véletlen minta alapján, telefonos lekérdezéssel zajló felmérés adataira támaszkodtam. A véletlen minta kisebb torzulásait a teljes népességre vonatkozó adatok alapján statisztikai eljárással, több szempontú súlyozással korrigálták. A korrekciót követően a minta pontosan tükrözi a magyarországi felnőtt népesség életkor, nem, lakóhely és végzettség szerinti összetételét.

III. Jogtudat vizsgálatok, a büntetés céljának meghatározása

A kutatás első lépéseként fontos volt felmérni, hogy a válaszadók milyen alapos ismeretekkel rendelkeznek a halálbüntetéssel és a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztéssel kapcsolatban. A halálbüntetés kérdésében a társadalom egyértelműen tájékozott: azzal, hogy ma már nem szabható ki Magyarországon halálbüntetés a válaszadók 96,1%-a tisztában volt, csupán 1,7% vélte úgy, hogy ez ma is egy valós büntetési alternatíva (2,2% nem tudta a választ/nem válaszolt). Azt viszont már csak jóval kevesebben, 81,1% tudta helyesen, hogy tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés szerepel a szankciós palettán. Az alacsonyabb arányt valószínűleg indokolja is a következő kérdés, mely kapcsán kiderül, hogy a válaszadók kisebbsik hányada van tisztában azzal, hogy mit jelent pontosan ez a jogintézmény.

A kérdésre, mely a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés mibenlétére kérdez rá csupán a válaszadók 38,5%-a jelölte meg a helyes választ, miszerint 40 év után kötelező kegyelmi eljárás során felülvizsgálható a szabadulás lehetősége. Szinte ugyanennyien, 36,2% vélte úgy, hogy a bíró által az ítéletben meghatározott időszak letelte után történik meg a

¹⁷ A befejezett erőszakos emberölések száma 2019-ben volt a legalacsonyabb, ekkor 60 ilyen esetet regisztráltak. 2020-ban ez a szám 81, míg 2021-ben 72 volt. (Forrás: KSH – Regisztrált bűncselekmények)

felülvizsgálati eljárás. A vizsgálat rámutat tehát, hogy a megkérdezettek több, mint egyharmada nem tudja elhatárolni az életfogytig tartó szabadságvesztést a TÉSZ-től.

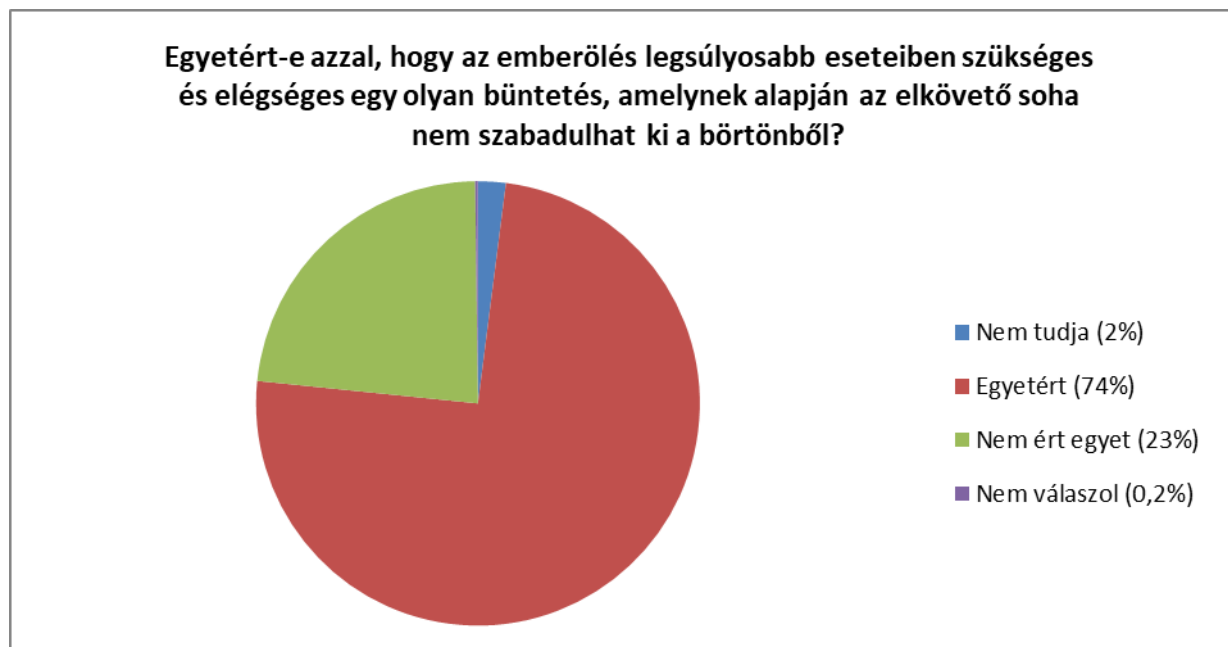
Különösen érdekesek a fenti adatok annak tükrében, ha azt vizsgáljuk, mennyire érvényesülhet a generális prevenció célja akkor, amikor a társadalom, melyet elrettenteni szeretnénk a bűnelkövetéstől nincs tisztában a jelenlegi legsúlyosabb büntetés feltételeivel. Látni kell, hogy a válaszadók egyharmada most is egy olyan feltételrendszerrel azonosítja ezt a büntetést, melyet az EJE elvárna hazánktól és hazánk ellenérvei között az elsők között szerepel a generális prevenció cél csorbulásának lehetősége a büntetés enyhítése esetén.

Azt a lehetőséget, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés esetében az valóban az elítélt haláláig tart a válaszadók 19,9%-a választotta, míg 5,4% nem tudta a választ vagy nem válaszolt.

A TÉSZ jogintézményével kapcsolatban a nők nagyobb arányban vannak tisztában a szabályozással (40,8%) mint a férfiak (35,%). Szintén érdekes adat, hogy a 18-29 éves korosztály meglepően nagy arányban (27%, miközben az átlag 19,9%) véli úgy, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés, mint ahogy a neve sugallja valóban az elkövető haláláig tart.

IV. A TÉSZ támogatottsága

Egy korábbi kérdésnél már bebizonyosodott, hogy a válaszadók kisebbik hányada van tisztában a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés jogintézményének részletszablyaival. Kutatásom során arra kerestem a választ, hogy elvonatkoztatva a jelenlegi szabályozástól, a társadalom elfogadható alternatívának tartana-e egy valóban holtig tartó szabadságvesztést a halálbüntetés helyett.

1. ábra: A holtig tartó szabadságvesztés támogatottsága, mint legsúlyosabb büntetési nem

A válaszadók 74% egyetértett az alternatív legsúlyosabb büntetés alkalmazásával, 23%-uk nem értett egyet és 2,2%-uk nem tudta a választ vagy nem válaszolt.

Azonnal feltűnik az ellentmondás a halálbüntetéssel kapcsolatos korábbi válaszokkal:

míg arra a kérdésre, miszerint egyetért-e azzal, hogy az emberölés legsúlyosabb eseteiben halálbüntetés is kiszabható legyen a válaszadók 53,7%-a válaszolt igennel, mégis, ezekből a válaszokból az derül ki, hogy a lakosság 74%-a tartana elfogadhatónak legsúlyosabb szankcióként egy olyan börtönbüntetést, ami az elkövető haláláig tart. Tovább árnyalja a képet amikor egy későbbi kérdésre, amikor ezen döntésük okait vizsgálom akkor kiderül, hogy azok közül, akik nem tartanának megfelelő büntetésnek egy valóban holtig tartó szabadságvesztés büntetést csupán az összes válaszadó 6,4%-a döntött így abból az okból, mert úgy gondolja, hogy mindenképp szükség lenne a halálbüntetésre, a többi válaszadó inkább enyhítene a feltételeken és biztosítaná a korábbi felülvizsgálat lehetőségét.

A női válaszadók jelentősen nagyobb arányban (78,1%) értettek egyet a valóban holtig tartó szabadságvesztés legsúlyosabb szankcióként történő alkalmazásával, mint a férfiak (69,5%). Úgy gondolom, ennek oka az lehet, hogy a nők döntéseik meghozatalakor önmaguk és családjuk biztonságára törekedve nagyobb arányban szigetelnék el az elkövetőt végleg a társadalomtól.

Az iskolai végzettség tekintetében a várható eredmény született, míg egy holtig tartó, a szabadulást nem engedő, súlyos szankció kiszabásával a felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszadók csupán 69,4%-a, addig a legfeljebb 8 általános iskolát végzetek 81,3%-a értene egyet. Ez az arány megfigyelhető volt a halálbüntetés kiszabásával kapcsolatban is, így kijelenthető, hogy az iskolázottsággal egyenes arányban csökken a legsúlyosabb szankciók iránti igény.

V. A támogató és ellenző attitűd okai

A válasz, miszerint a lakosság 74%-a szükségesnek és elégségesnek látja a holtig tartó szabadságvesztés büntetést a legsúlyosabb bünelkövetők számára további kérdéseket vet fel. Azoknak, akik nem értenek egyet a valóban holtig tartó, felülvizsgálat lehetősége nélküli szabadságvesztés alkalmazhatóságával feltettem a kérdést, hogy döntésüket milyen érv mentén hozták meg.

A válaszadóknak csupán 26,8%-a érvelt azzal, hogy ez nem elégséges büntetés, szükség lenne a halálbüntetés visszaállítására, a többi megkérdezett az enyhítés pártján állt. Közülük kisebb arányban a jelenleg is hatályos szabályozást vélik megfelelőnek és elfogadhatónak, miszerint negyven év után kötelező kegyelmi eljárást követően szabadulhat az elítélt (25,5%), míg a legtöbben, 35% vélte úgy – az EJEK ajánlásával egybecsengően – hogy 25-30 év után biztosítani kellene az elítéltek számára a felülvizsgálat lehetőségét. 12,7% nem válaszolt vagy egyéb választ adott.

A kiegészítő kérdésre válaszadók közül a belátható időn belüli felülvizsgálat lehetőségét a nők jóval magasabb arányban (42,9%) támogatták, mint a férfiak (28,6%).

A korcsoportot vizsgálva érdekes eredményt mutat az 50-64 éves korosztály, mely a többiekkel összevetve a legnagyobb mértékben támogatja a halálbüntetést. Azt látjuk, hogy ez a korosztály az átlagnál jóval magasabb arányban (42,4%, miközben az átlag 26,6%) véli úgy, hogy az élethosszig tartó szabadságvesztés nem lehet elfogadható alternatívája a halálbüntetésnek. A skála másik végén a legidősebbek, a 65 év felettiiek állnak: azok közül, akik nem tartották elfogadhatónak a holtig tartó szabadságvesztést csupán 9,8% (az átlag 26,6%) tette ezt azért, mert mindenképpen szükségesnek tartotta a halálbüntetést. A legtöbben, az átlagnál jóval magasabb arányban (43,1%, miközben az átlag 34,6% volt) vélték úgy, hogy minden elítéltnak joga van a felülvizsgálathoz 25-30 év után. Egyéb mutatók mentén kijelenthető, hogy nem csupán ebben a kérdésben, de általánosságban jellemző az 50-64 éves korosztályra az, hogy kevésbé nyitott a változásokra, már saját, kialakult állásponttal rendelkezik az élet fontos kérdéseiről, így a halálbüntetésről is, amely álláspont ráadásul e

generáció életkorából adódóan még akkor alakult ki, amikor hazánkban ez a büntetési nem elfogadott és támogatott volt. Ezzel szemben az idősebb korosztály már megnyugodott, elfogadóbb, nyitottabb a kevésbé radikális megoldásokra, ezért támogatja az átlagnál kevésbé a halálbüntetést.

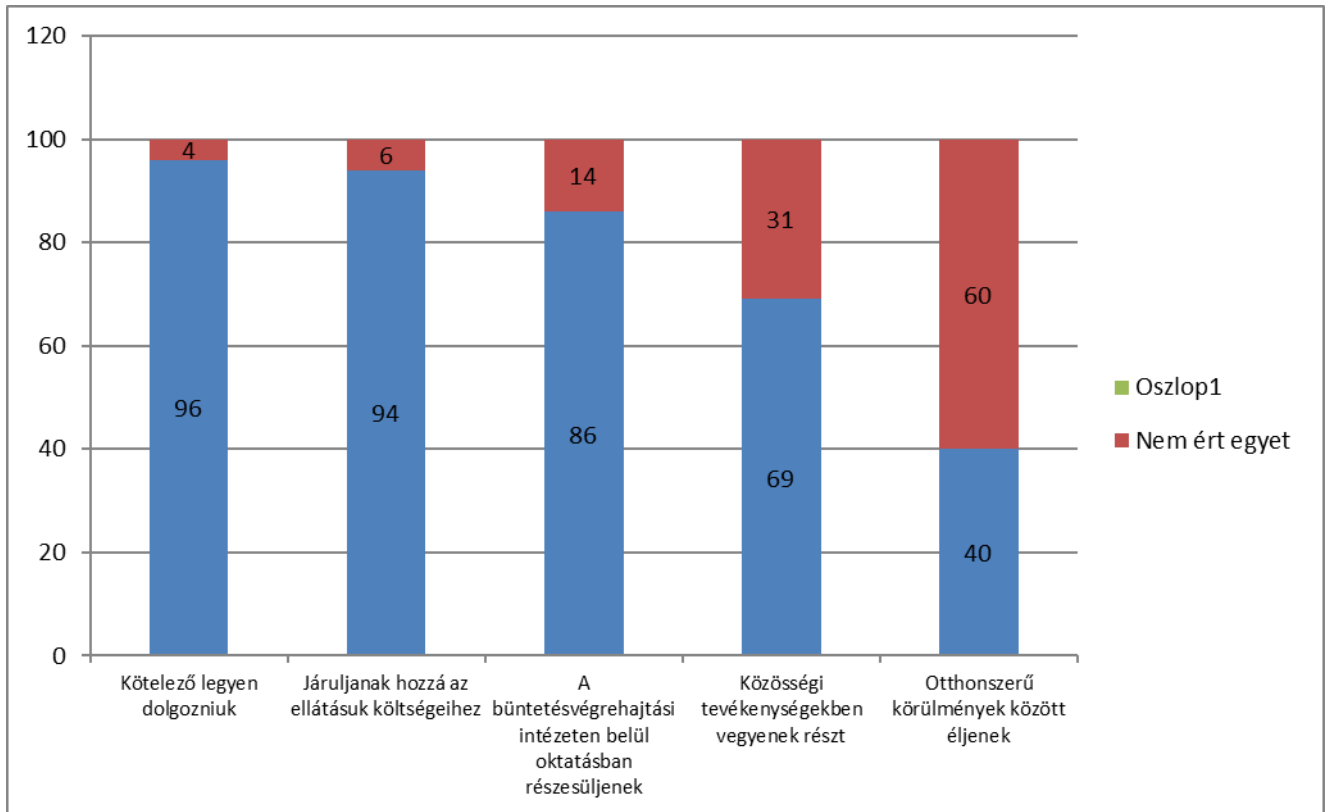
Az iskolázottság és a büntetés súlyosságának igénye fordítottan arányos képet mutat. Azok a diplomás válaszadók, akik nem tartják szükségesnek és elégségesnek a holtig tartó börtönbüntetést ennek okaként elsősorban (45,2%) a belátható időn belüli felülvizsgálat hiányát és annak igényét jelölték meg, ezt követte (35,5%) a jelenlegi TÉSZ-es szabályozás mint optimális megoldás, és csak jóval kevesebben, összesen 8,1% érezte feltétlenül szükségesnek a halálbüntetést a legsúlyosabb büntetési nemként.

VI. Körülmények a szabadságvesztés végrehajtása során

A TÉSZ bevezetése számtalan új kihívás elé állította a büntetés-végrehajtás rendszerét. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésüket töltő elítéltek integrációját a börtönviszonyokba úgy kellett végrehajtani, hogy esetükben a korábbi motivációs technikák nem feltétlenül voltak alkalmazhatóak, ráadásul a reintegrációs célok is másként kell, hogy megjelenjenek egy 40 éves, kezdetben beláthatatlannak tűnő időtávra tervezve. Emellett arra figyelemmel, hogy a legtöbb elítéltnak életkorából adódóan nem lesz lehetősége a szabadulásra, ezek a fogvatartottak remény és veszíteni való nélkül reális kockázatot jelentenek nem csupán társaikra, de a büntetés-végrehajtás állományára nézve is.

Ezzel együtt a jelenlegi legsúlyosabb szankció elleni tipikus érv a társadalom részéről a fogvatartottak élethosszig tartó eltartására, az ezzel kapcsolatos rendszer felállítására és működtetésére fordított közpénz mértéke.

A kutatásból kiderült, hogy a társadalom elsöprő többsége szigorú elvárásokat támaszt az erőszakos bűncselekmények miatt fogvatartottakkal szemben (kötelező munka, hozzájárulás a költségekhez). Nagy támogatottsága van a büntetés-végrehajtási intézményben folyó oktatásnak is, és kétharmadosnál nagyobb többség van a különféle közösségi tevékenységek lehetősége mellett. Az „otthonszerű” börtönviszonyokat, a nagyobb komfortot viszont csak egy kisebbség helyeselné.

2. ábra: Elvárások és lehetőségek a szabadságvesztés időszaka alatt

A válaszadók 96,4%-a ért egyet azzal, hogy az elítélteknek fogvatartásuk során kötelező legyen dolgozniuk, ez az arány kiugró a 65 évesnél idősebb korosztályban, ahol minden megkérdezett (100%) támogatja ezt.

Szintén fontos elvárás, hogy az elítélt a fogvatartása során járuljon hozzá ellátásának költségeihez, a megkérdezettek 94,2 százaléka értett egyet ezzel a felvetéssel. A válaszokból kiderül, hogy a kor előrehaladtával egyre fontosabbá válik ez a szempont, míg a 18-29 évesek 88,6%-a adott igenlő választ, addig ez az arány a 65 évnél idősebbek esetében már 96,3%. Az iskolázottságot tekintve a diplomával rendelkezők várják el a legkevésbé az elítéltek hozzájárulását a költségekhez (90,1%).

Azzal, hogy az erőszakos bűncselekmény miatt hosszú ideig tartó szabadságvesztését töltő elítélt a büntetés-végrehajtási intézetben belül oktatásban részesüljön a válaszadók 85,7%-a ért egyet. Az eredményekből a válaszadók lakóhelyének tekintetében lineáris tendencia olvasható ki, a Budapesten élők 91,3%-a tartja ezt fontosnak, míg a falvakból válaszolók esetében ez az arány már csak 81,5%. Iskolázottság tekintetében az eredmények – ahogyan az ennél a kérdésnél várható volt szintén lineáris ívet mutatnak, míg a legfeljebb 8 általános iskolát végzetteknek csupán 77,1%-a tartja fontosnak a tanulást a börtönben töltött évek során, addig ez a szám a diplomások esetében 91,4%.

Jobban megosztja a társadalmat, és sokkal kisebb arányban támogatott az a lehetőség, miszerint az erőszakos bűncselekményért elítéltek közösségi tevékenységekben, például színjátszó körben, sportprogramokban, istentiszteleten, kulturális programokban vehessenek részt. A válaszadók 69%-a értett egyet ennek a lehetőségnek a biztosításával, közülük kiugróan magas eredményt hozott a kérdés fővárosi támogatottsága, ami 78,9% (lakóhely szerinti bontásban a többi csoportban nem mutatható ki releváns különbség). Az eredményekből kitűnik, hogy az idősek a programokkal, kulturális foglalkozásokkal kapcsolatban jóval megengedőbbek (73,0%) mint a fiatalok, ahol 49 éves korig az eredmény

minden korosztálynál kicsivel az átlag alatt mozog.

A szórakoztató, önfeljesztő kulturális programok támogatottsága az iskolázottsággal egyenes arányban nő: míg a legfeljebb 8 általános iskolát végzettek 54,5%-a ért egyet ezek lehetőségével ez az arány a szakmunkásképzőt végzettekénél 62%, az érettségivel rendelkező válaszadók esetében 71,7% és a diplomásoknál 81,5%.

A társadalom által legkevésbé elvárt opció egyértelműen az, hogy a büntetés-végrehajtás otthonszerű körülmények kialakításával tegye elviselhetővé az erőszakos bűncselekmények elkövetéséért elítélt rabok életét (például kép a falon, tévé, szobanövények, könyvek). A válaszadók csupán 40,2%-a érezte úgy, hogy erre szükség van. Lakóhely tekintetében a fővárosi válaszadókat érdemes kiemelni, ők azok, akiknek kiugróan magas hányada, 54,4% támogatta a kellemes környezetet.

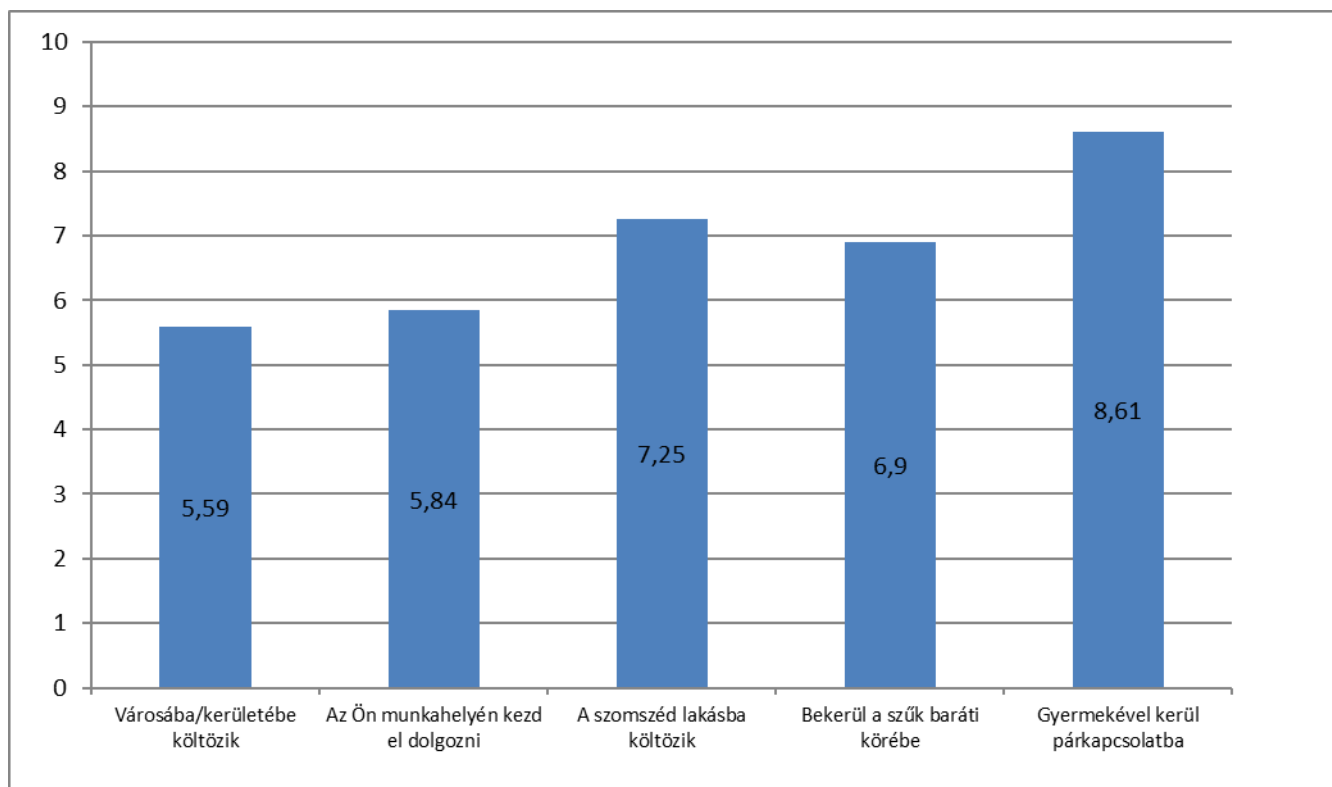
A nemek szerinti eredmények nem okoztak meglepetést, kiderült belőlük, hogy a női válaszadók sokkal fontosabbnak tartják az otthonszerű körülmények kialakítását (42,1%), mint a férfiak, akik közül csak 38% vélte úgy, hogy ezeket az erőszakos bűncselekményért fogvatartottak számára biztosítani kell.

Az iskolázottság a környezettel kapcsolatos attitűdöt is befolyásolja, a diplomás válaszadók e kérdésben elfogadóbbnak bizonyultak, az átlaggal szemben (40,2%) sokkal nagyobb mértékben, 51,1%-ban támogatnák a kényelmesebb élet lehetőségét a fegyházban. Érdekes összefüggést mutatnak a válaszok családi állapot tekintetében, az eredményekből az derül ki, hogy míg a házasoknak csupán 36,3%-a támogatná az otthonszerű körülményeket, addig azok közül, akik külön élnek házastársuktól közel kétszer akkora arányban, 66,7%-ban biztosítanák ennek lehetőségét.

VII. Élet a hosszú ideig tartó szabadságvesztést követően

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés jogintézményének vizsgálata során fontos kérdésként merül fel a szabadulást követő reintegráció lehetősége. Ennek egyik feltétele a társadalom nyitottsága arra, hogy befogadja azokat a szabadlábra helyezett elítélteket, akik ezt követően a közvetlen környezetünkben élnek, és a mindennapjaik részesévé válnak szomszédként, munkatársként, barátként, hozzátartozóként.

A vizsgálat során különböző élethelyzeteket soroltam fel azt követően, hogy egy erőszakos bűncselekmény miatt hosszú távú szabadságvesztésre ítélt személy a büntetése után szabadul. A válaszadókat arra kértem, hogy egytől tízes skálán értékeljék ezeket az élethelyzeteket úgy, hogy 1-est adjanak arra, ami egyáltalán nem zavarná őket és 10-est arra, ami nagyon zavarná, természetesen a közbülső értékek ezek átmeneteit mutatják. Az eredmények kiértékelésénél az adott válaszok átlageredményét vettem figyelembe.

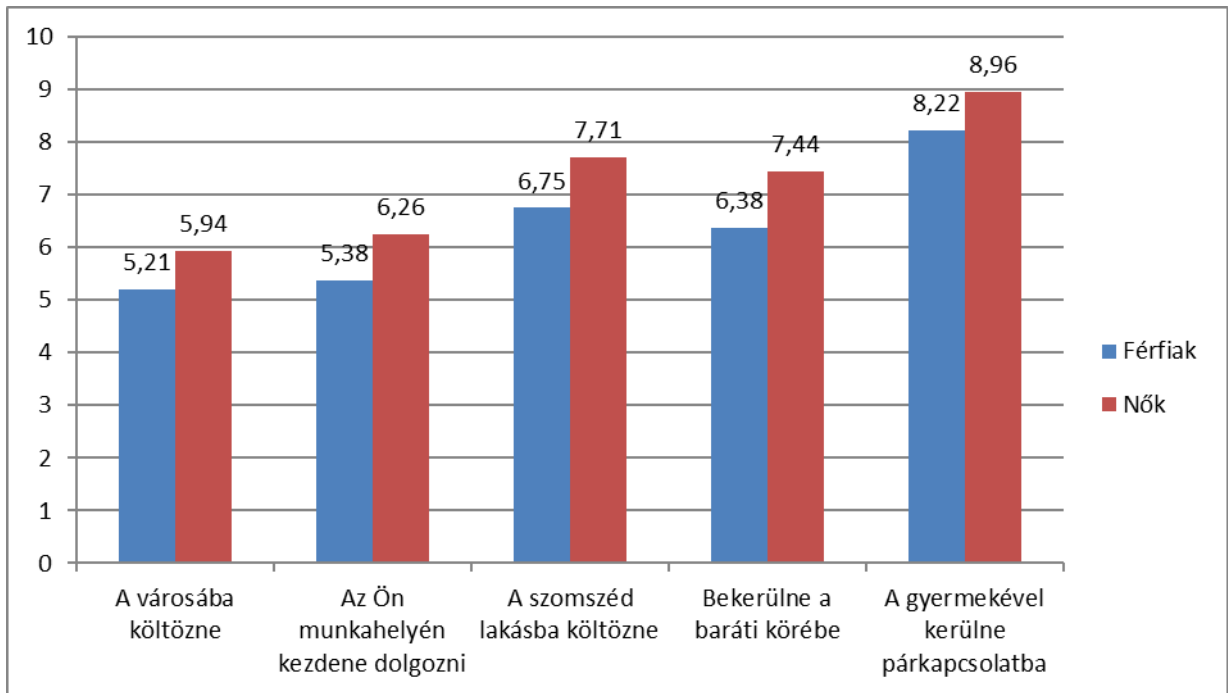
3. ábra: A társadalom befogadókészsége erőszakos bűnelkövető hosszú távú szabadságvesztését követően

A megkérdezettek többsége ellenezné, hogy a környezetében erőszakos bűncselekmények elkövetőit kelljen elviselnie. Nem meglepő módon az elutasítás mértékét jelentősen befolyásolja a közelség: egy esetleges családi kapcsolattal szemben szinte teljes az elutasítás, de még a munkahelyi vagy a tágabb lakóhelyi jelenlétet is nagyon sokan ellenzik.

A válaszadók számára a legkisebb kellemetlenséget az okozná, ha egy szabaduló elítélt a városukba, kerületükbe költözne (5,59), de még a közös munkahely gondolata sem tűnik annyira riasztónak (5,84). Ezt követi a szűk baráti körbe történő becsatlakozás (6,9) ami még mindig biztosít valamiféle biztonságos távolságot. Azonban azokban az esetekben, melyekben a szabaduló bűnelkövető és a privát szféra közvetlen közelségbe kerül, akár azáltal, hogy szomszédává válik (7,25), akár azáltal, hogy családtaggá (8,21) az elfogadást az önvédelmi reflex váltja fel.

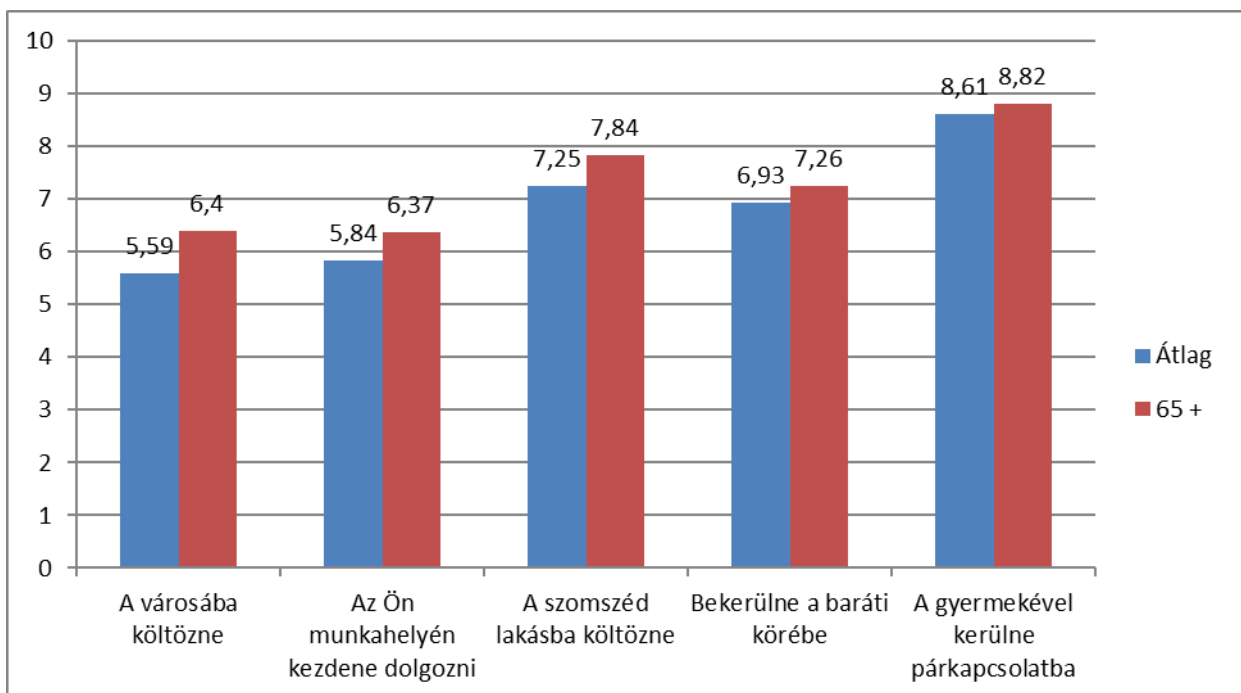
A fővárosiak az első három szempont tekintetében jóval elfogadóbbak az átlagnál (egy városba költözés: 4,8, közös munkahely: 5,04, szomszéd lakás: 6,82) ám akkor, amikor a szabadulást követően az elkövető a személyes kapcsolatrendszerbe csatlakozik, a főváros-vidék tekintetében a különbség elkopik, minimálissá válik. (baráti kör: 6,67 és a gyerekkel történő kapcsolat: 8,51)

Feltűnő, de a fent közölt korrelációkra visszautalva nem meglepő, hogy a nők szignifikánsan jobban tartanak az erőszakos bűncselekmények elkövetőinek közelségétől, mint a férfiak. Korábban, is megmutatkozott és most ismét megerősítést nyer a nőkkal kapcsolatban, hogy amikor nem elvekről, hanem a saját biztonságérzetükről van szó kevésbé toleránsak.

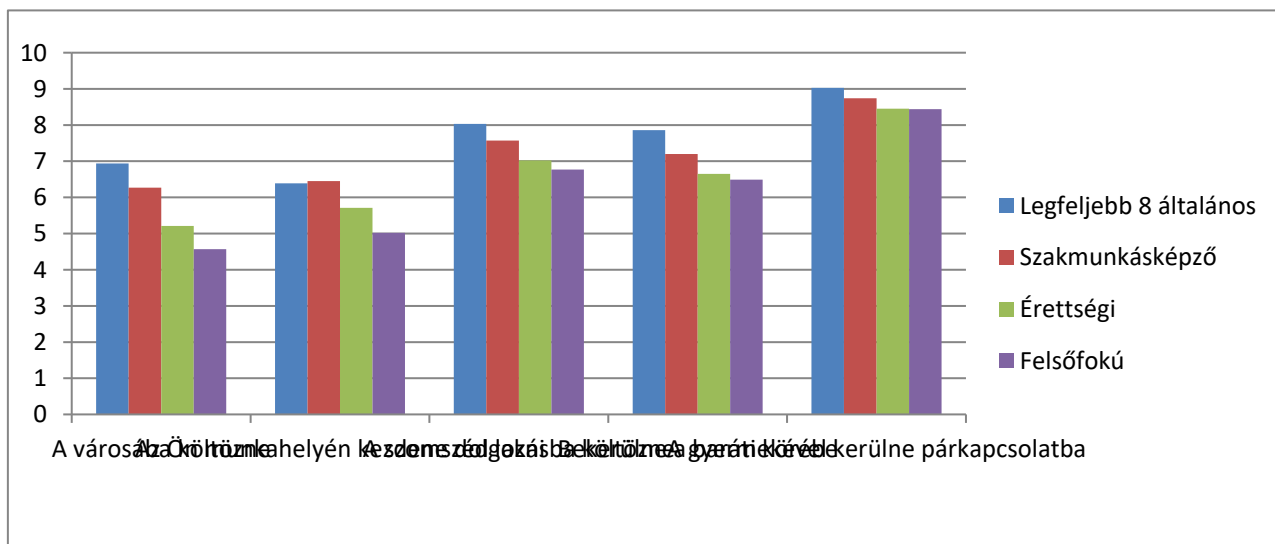
4. ábra: A társadalom befogadókészsége erőszakos bűnelkövető hosszú távú szabadságvesztését követően – nemek szerinti bontásban

Az életkor tekintetében a már látott adatok alapján nem okoz meglepetést, miszerint a 65 évnél idősebb korosztály a saját biztonsága érdekében sokkal rosszabbul tolerálna bármelyeshetőséget, mely során erőszakos bűnelkövető kerülhet a környezetébe, mint a fiatalabb generáció.

5. ábra: A társadalom befogadókészsége erőszakos bűnelkövető hosszú távú szabadságvesztését követően – 65 évnél idősebbek

Kifejezetten meglepő eredmény született viszont az iskolázottság szempontjából. A számok azt mutatják, hogy a maximum 8 általános iskolát végzettek szeretnék a leginkább elhatárolódni a korábbi bűnelkövetőtől mind lakóhelyük, mind munkahelyük, mind közvetlen emberi környezetük tekintetében. Még érdekesebbé teszi ezt az adatot (vagy lehet, hogy épp ellenkezőleg, megmagyarázza azt), hogy válaszaik alapján ők az a csoport, akik közül a legtöbben választották azt, hogy van az ismeretségi körükben erőszakos bűnelkövető.¹⁸

6. ábra: A társadalom befogadókészsége erőszakos bűnelkövető hosszú távú szabadságvesztését követően – Iskolázottság szerinti bontásban

VIII. A személyes érintettség vizsgálata

A legsúlyosabb bűncselekménnyel kapcsolatos attitűdök vizsgálata körében fontos szempontként merült fel az érintettség kérdése is, illetve az, hogy befolyásolja-e az a halálbüntetéssel, vagy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztéssel kapcsolatos álláspont kialakítását.

A megkérdezettek 10,4%-a nyilatkozott úgy, hogy maga is volt már erőszakos bűncselekmény áldozata és 13,6%-uk közvetlen környezetében van erőszakos bűnelkövető.

A további keresztvizsgálatok adatai azt mutatják, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kapcsán szignifikáns az összefüggés a személyes érintettség tényezőivel.

A valós életfogytig tartó szabadságvesztést a halálbüntetés alternatívájaként kisebb arányban érzik elégségesnek azok, akik maguk is voltak már erőszakos bűncselekmény áldozatai (66,3%), vagy azok, akiknek az ismeretségi körében van erőszakos bűnelkövető (67,6%) mint azok, akik ellen nem követtek el erőszakos bűncselekményt (74,9%) vagy nincs a környezetükben erőszakos bűnelkövető (75,4%).

¹⁸ Arra a kérdésre, hogy van-e a környezetükben erőszakos bűnelkövető a legfeljebb 8 általános iskolát végzettek 18,1%-a, a szakmunkásképző végzettséggel rendelkezők 17,5%-a, az érettségi bizonyítvánnyal rendelkezők 10,8%-a és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők szintén 10,8%-a válaszolt igennel.

IX. Összegzés

A halálbüntetés támogatottságának változása annak eltörlése óta jól példázza azt, hogy a társadalom álláspontját egy-egy kérdésben a tapasztalatok csiszolják, alakítják. Egy olyan fiatal jogintézmény esetében, mint a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés az eltelt 20 év után ez a kutatás adhatja meg azt a kiindulópontot, mely már meglévő tapasztalatokra épít, és a jövőben összehasonlítás alapját képezheti a részletszabályokkal, a fogvatartás körülményeivel, és a reintegrációs technikákkal kapcsolatos legfontosabb kérdésekben.

Felhasznált irodalom

Firon András: Káinbélyeg, Nyugdíjazzuk-e végleg a hóhért? Panoráma kiadó, Budapest, 1991.

Horváth Tibor: A halálbüntetés abolíciója Magyarországon. In Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, 1992. 231-245. o.

Horváth Tibor: A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon. Halálbüntetést Ellenzők Ligája, Miskolc, 1991.

Sivadó Máté: Az emberölések számának radikális csökkenése Magyarországon. In Magyar Rendészet 2021/4. sz. 229-241. o. DOI: <https://doi.org/10.32577/mr.2021.4.13>

Tóth J., Zoltán: The post abolition era in Hungary: Endeavours and political intentions to reintroduce capital punishment. In Jogelméleti szemle, 2022/3 sz. pp. 144-179. DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2022.3.144>

Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés visszaállítására való törekvés Magyarországon. In Glossa Iuridica, 2020/1-2. sz. 21-51. o.

Tóth J., Zoltán: The Public Opinion about the Death Penalty in Hungary and Worldwide: What Do Polls on Capital Punishment Show? In Krytyka prawa, 2020/09. pp. 214-232. DOI: <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.404>

Bauman Fruzsina – Bóka Melinda – Ivánfi Miklós – Tarnai Eszter¹

Generációk találkozása²

Az általunk ismertetett kötet³ az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport programjának keretében született meg az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat tagjaként működő Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéken.

A kötet Révész T. Mihály *Jubileumi köszöntőjével* kezdődik⁴ – hiszen a Jogtörténeti Értekezések sorozat 50. kötetéhez érkezett, ezzel félévszázados múltat tudva maga mögött. Az első kiadvány megjelenésétől kezdve kapunk betekintést a jogtudomány érdeklődési körének változásáról az évtizedek során, amellyel párhuzamosan a periodika is ki tudott teljesedni.⁵ A bevezetőt követően 36 tanulmány kerül terítékre a kötetben a Szerzők betűrendjében.

A. Gergely András két kiaknázatlan diszciplína, a jogi néprajz és a jogantropológia társadalomtudományokkal „*hiányzó kölcsönhatásairól*” ír. Betekintést kapunk a jogi néprajz meghatározási lehetőségeibe, rövid historiográfiai áttekintéssel, mivel a tudományág hazai fejlődése illeszkedik a nemzetközi trendekbe, mégis egyfajta útkeresés jellemzi.⁶ Antal Tamás a magyar és az angolszász esküdszékek 19. századi modelljét hasonlította össze, amely a szabadelvű államkoncepció részét képezte.⁷

Balogh Elemér egyházi bíraskodásról szóló írásában Európát jogföldrajzi szempontból északi és déli régiókra tagolta. A tanulmányban párhuzamba állítható az egyházmegyei fórum változása a rendiség átalakulásával.⁸ Balogh Judit a Csemegi-kódex reformterveiben a motívumok szerepén keresztül vizsgálta, hogy a német-osztrák-svájci joggyakorlat eredményeit hogyan igyekeztek átültetni a magyarországi igényekre.⁹ Bánkiné Molnár Erzsébet végrendeleti példákat is felhasználva mutatja be a jászkunok igen egyedi földhöz és az ösiséghez való viszonyát 1745 után.¹⁰ Bató Szilvia az 1843-as büntetőjogi javaslatcsomag anyagi jogi és eljárásjogi tervezeteinek vizsgálatára és annak Csatskó Imre által 1869-re elkészült átdolgozásával való összevetésére vállalkozott.¹¹ Beke-Martos Judit egy elfeledett (alkotmányos) dokumentum, az 1787-es *Northwest Ordinance* nyomába eredt, amely a független Amerikai Egyesült Államok megszületésében fontos szerepet töltött be – Ez határozott ugyanis az alapító államoktól északra fekvő területek államválasztási folyamatáról.¹² Bódiné Beliznai Kinga a bírói fegyelmi törvény kidolgozásában szerepet

¹ A szerzők mindannyian az ELTE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, Modernkori Magyarország PhD Programjának hallgatói.

² Doi 10.59558/jesz.2024.1.83

³ Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások – Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021, 361. o. ISBN 978-963-556-204-6

⁴ Révész T. Mihály: *Jubileumi köszöntő*. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások – Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021, 9-14. o.

⁵ Uo. 9-14. o.

⁶ A. Gergely András: *A jogi néprajz és jogantropológia hatása a társadalomtudományokra*. In Mezey: i.m. 15-21. o.

⁷ Antal Tamás: *Párhuzamos intézmények az angol és a magyar esküdszék történetéből*. In Mezey: i.m. 22-31. o.

⁸ Balogh Elemér: *Az egyházi bíraskodás fő kérdései a középkori Európában*. In Mezey: i.m. 32-39. o.

⁹ Balogh Judit: *A motívumok szerepe a Csemegi-kódex reformterveiben – átvétel vagy önálló jogalkotás?* In Mezey: i.m. 40-51. o.

¹⁰ Bánkiné Molnár Erzsébet: *Örökösödési jog és gyakorlat a Jászkun kerületben 1745 után*. In Mezey: i.m. 52-61. o.

¹¹ Bató Szilvia: *“...azt néki büntethető cselekvényül betudni lehessen...” Adalékok Csatskó Imre tervezetének bűnösségi koncepciójához*. In Mezey: i.m. 62-69. o.

¹² Beke-Martos Judit: *Az elfeledett (alkotmányos) dokumentum – az 1787-es Northwest Ordinance*. In Mezey: i.m. 70-77. o.

játszó osztrák, porosz, német, olasz és francia szabályozást vizsgálta.¹³

Delacasse Krisztina a csalás és a hamisítás elhatárolási nehézségeivel foglalkozott a Csemegi-kódex megalkotásának folyamatában, különös tekintettel a német jogtudomány hatásaira, ahol szintén hasonló problémákkal szembesültek a kodifikátorok.¹⁴ Domaniczky Endre forráspublikációja egy izgalmas kordokumentum, amely az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoportjának történetéhez járul hozzá, segítségével betekintést nyerhetünk például az első kutatási témákba is.¹⁵ Frey Dóra tanulmányában a modern állampolgársági jog 20. századi változásait vizsgálta a külhoni magyarok esetében, nemzetközi kitekintéssel, amely rávilágít arra, hogy a hazai szabályozás nem egyedi jellegű.¹⁶

Gosztonyi Gergely szintén egy, a napjainkat is befolyásoló kérdéssel foglalkozott. Az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió eltérő módon közelítette meg a kezdetektől fogva a közösségi médiát és az internetet, így a felelősség kérdése kapcsán is kétféle modell alakult ki a szabályozási folyamat során.¹⁷ Heil Kristóf Mihály a magyar borkereskedelem szabályozásának változásait mutatja be a 18–19. század fordulójától a reformkor elejéig. Írásában kitér arra, hogy Ausztria hogyan próbálta korlátozni a magyar exportot és miként viszonyultak a vármegyék a kérdéshez az operátumok vitája során.¹⁸

Homoki-Nagy Mária a Kállay nemzetség kaszaperegi pusztájának tulajdonjogán keresztül vette végig a magyar tulajdon- és birtokrendszer átalakulását az ősiség eltörlése után, különös tekintettel az osztatlan birtokok kezelésének továbbra is fennálló problémáira.¹⁹ Jany János az Európán kívüli világ jogi modernizációhoz való viszonyát vizsgálta, amely során kiderül, hogy a reformokra való hajlam a Távols-Kelettől a Közel-Keletig haladva csökken, ez pedig etatizmus mértékének változásával, valamint a vallás és a törzsiség erőteljes hatásaival van összefüggésben.²⁰

Karácsony András tanulmányában azt a kérdést vizsgálja meg több szempontból, hogy joguralom és jogállam fogalmi körei elméleti és gyakorlati szempontból milyen módon korlátozhatják a mindenkori szuverént.²¹ A joguralom eszmerendzere (rule of law) angol földön alakult ki, speciálisan egy írott alkotmánnyal nem rendelkező, ráadásul precedensjogra alapuló jogrendszert fenntartó államban. A jogállam (Rechtsstaat) fogalma ezzel szemben német föld szülőtte, és a felvilágosult abszolútizmus jogi gondolkodásában fogant meg.²² A szerző utal a szuverenitás fogalmának transzformációira is: az angol gondolkodásban a parlament, később a franciáknál a nép, majd a nemzet lett a főhatalom birtokosa. Karácsony András pontos definícióval is szolgál: „a szuverenitás állami főhatalom egy terület (területi felségjog) és az ott élő népesség (személyi felségjog) felett, akik az állami főhatalomnak engedelmeskednek.”²³ A 19. század végétől azonban a szuverenitás letéteményese egyre

¹³ Bódiné Beliznai Kinga: A bírói fegyelmi felelősség szabályozása a 19. századi Európában. In Mezey: i.m. 78-86. o.

¹⁴ Delacasse Krisztina: A csalás és hamisítás elhatárolási nehézségeinek előzményei a 19. századi magyar büntetőjogi kodifikáció fényében. In Mezey: i.m. 87-94. o.

¹⁵ Domaniczky Endre: Adalékok az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport történetéhez. In Mezey: i.m. 95-99. o.

¹⁶ Frey Dóra: Etnikum és állampolgárság összefüggése – a magyar szabályozás története nemzetközi kontextusban. In Mezey: i.m. 100-110. o.

¹⁷ Gosztonyi Gergely: A közösség média felelősségi kérdéseinek korai szabályozása az Amerikai Egyesült Államokban és az Európai Unióban. In Mezey: i.m. 111-119. o.

¹⁸ Heil Kristóf Mihály: Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején. In Mezey: i.m. 120-129. o.

¹⁹ Homoki-Nagy Mária: A nemesi magánjog szabályainak tovább élése a neoabszolútizmus idején. In Mezey: i.m. 130-140. o.

²⁰ Jany János: René David Etiópiában, avagy a jogi modernizáció eltérő mintái. In Mezey: i.m. 141-148. o.

²¹ Karácsony András: Szuverenitás – jogállam – joguralom. In Mezey i.m. 149-158. o.

²² Uo. 149-151 o.

²³ Uo. 153. o.

inkább az állam, amely bizonyos elszemélytelenedési tendenciákat is magában hordozott. Karácsony András felhívja a figyelmet, hogy e tendenciákat – illetve a szuverenitás problematikáját – a 20. század első évtizedeiben nem kisebb szaktekintélyek elemezték, mint Hans Kelsen vagy Carl Schmitt, ugyanakkor a témakör az elmúlt évtizedekben marginalizálódott. A szerző bemutatja, hogy az Európai Unió szinte egyik alapdokumentuma sem tartalmaz lényegi utalást a szuverenitás fogalmára.²⁴ Ugyanakkor ez a kérdéskör napjainkra egyre fontosabb, hiszen akár a Nagy-Britannia európai uniós tagságának megszűnése, akár a tömeges illegális bevándorlás olyan kérdésköröket hozott felszínre, amelyek az egyes tagállamok szuverenitásának kérdéskörét fokozottan érintik.²⁵

Képes György tanulmányában a magyar kereskedelmi jog kialakulását mutatja be az 1700-as évek elejétől az 1792. évi országgyűlésig. Írásának komoly erénye, hogy a magyar jogfejlődést az osztrák jogfejlődés kontextusában mutatja be.²⁶ A tanulmány első része ismerteti az 1723. évi 53. tc.-et, amely az első kereskedelmi jogi jellegű törvény, majd bemutatja az osztrák váltójogi szabályozást, illetve az annak Magyarországra történő adaptálhatóságáról vallott korabeli elképzeléseket.²⁷ A tanulmány második része Mária Terézia uralkodásának utolsó éveitől I. Ferenc trónra lépésének évéig, 1792-ig mutatja be a magyar kereskedelmi jog fejlődését, melynek eredménye az 1792. évi 17. tc. lett, amely Képes György szerint sok szempontból előrevetítette a későbbi jogfejlődés irányait is.²⁸

Képes Imre tanulmánya az 1861-es Ideiglenes Törvénykezési Szabályzat megszületésének előtörténetére koncentrál, bemutatva azt az eddig kevésbé tanulmányozott időszakot, amely már a javaslatokat megfogalmazó Országbírói Értekezlet üléseinek lezárása után, de még azok törvényhozás elé terjesztése előtt történt. A szerző elsősorban Szogyény-Marich László országbíró emlékirataira támaszkodva mutatja be, milyen viták övezték a javaslatokat a császári udvarban.²⁹

Lehotay Veronika tanulmánya³⁰ a magyar jogtörténet két világháború közötti periódusát vizsgálja, kifejezetten a büntetőjogra koncentrálva. A szerző a magyar tudományosságban tradicionálisan meghatározó német szellemi hatásokat veszi górcső alá. A tanulmány első részében megismerkedhetünk a Harmadik Birodalom büntetőjogának jellegzetességeivel, amely – mint a náci Németország teljes jogrendszere – radikálisan szakított a 19. századi német liberális jogfelfogással.³¹ A tanulmány második része a magyar jogrendszerre gyakorolt német hatásokat elemzi, mely területen 1920 után szintén érvényesült egyfajta antiliberális irányú fordulat. A büntetőjog területén az ún. zsidótörvények kapcsán érhető tetten a legkomolyabb német hatás, ugyanakkor a magyar jogtudósok többsége a náci jogfelfogástól komoly távolságot tartott.³²

Máthé Gábor tanulmánya³³ átfogó jogtörténeti tabló, amely kitér a jogfejlődés fontosabb szakaszaira, fordulópontjaira, melyek közül a francia forradalom generálta változások, illetve a nemzetállamok színre lépése döntő hatású, hiszen ekkor született meg a hatalommegosztás intézményrendszere.³⁴ A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy nemzeti

²⁴ Uo. 155-156. o.

²⁵ Uo. 156-158. o.

²⁶ Képes György: A magyar kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 1792-ig. In Mezey: i.m. 159-166. o.

²⁷ Uo. 160-163. o.

²⁸ Uo. 163-166. o.

²⁹ Képes Imre: Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadásának egy elfeledett mozzanata. In Mezey: i.m. 159-166. o.

³⁰ Lehotay Veronika: Példa vagy ellenpélda? Német hatások a két világháború közötti magyar büntetőjogra. In Mezey: i.m. 175-183. o.

³¹ Uo. 176-177. o.

³² Uo. 178-183. o.

³³ Máthé Gábor: A jogtörténetről. In Mezey: i.m. 184-192. o.

³⁴ Uo. 187. o.

és nemzetközi jog szervesen kapcsolódó terrénumok, melyeket összefüggéseikben lehet megnyugtatóan vizsgálni. Az alapos tanulmányhoz csupán egy szerkesztési megjegyzés kívánkozik: a terjedelmesebb német nyelvű idézeteket érdemes lett volna magyar fordításban is közölni, mely megkönnyítette volna a németül nem tudó olvasók helyzetét.

Megyeri-Pálffy Zoltán tanulmánya³⁵ első részében bemutatja a polgári anyakönyvezés kialakulását Magyarországon, melyben a legfontosabb fordulópontot a Wekerle Sándor vezette kormány 1895-ös törvénye jelentette, megteremtve az egységes polgári anyakönyvezés rendszerét.³⁶ A tanulmány kitér a törvény végrehajtásához kapcsolódó egyes lépésekre,³⁷ valamint az anyakönyvi hivatalok kialakítására, melyek a kortárs építészetre is hatást gyakoroltak, hiszen az anyakönyvezés reprezentatív belső terei ekkor alakultak ki, sok esetben az új városházák megszületésével párhuzamosan.³⁸

Mezey Barna tanulmánya az 1843-1844-es országgyűlés kerületi üléseinek büntetőügyi munkásságát vizsgálja meg, betekintést engedve abba a polémiába, amelynek középpontjában a liberális elveknek jobban megfelelő, korszerűbb büntönviszonyok kialakítása állt, mely új rendszer kiépítése azonban nagyon magas költségekkel volt csak kivitelezhető.³⁹ A szerző bemutatja az országgyűlés 18. századi előzményekre visszanyúló kerületi üléseket, amelyek idővel döntés-előkészítési fórumokká váltak. A büntönrendszerről szóló vitában fontos szerepet játszott Szemere Bertalan későbbi miniszterelnök, aki a téma komoly szakértőjének számított.⁴⁰ Miután döntöttek a magányrendszerű büntönrendszer mellett, a testület a kerületi büntönök kérdéskörében is állást foglalt, mégpedig a tíz kerületi büntön felállítása mellett.⁴¹ Ennél bonyolultabb volt a finanszírozás kérdése, hiszen a várhatóan nagy – de pontosan nem kalkulálható – költségekről is döntenet kellett: végül is a nemesek és nem-nemesek által, azaz a közteherviselés alapján való finanszírozásról született döntés.⁴² Mezey Barna alapos tanulmánya kitér a szakmai tájékozottság kérdéskörére, bemutatja a javaslat részletes vitáját, továbbá a büntönök funkciója feletti vitát, a javítás és nevelés, civilek, lelkészek, orvosok büntönbeli jelenlétének kérdéskörét, végül az igazgatás kérdéseit.⁴³

Nagy Janka Teodóra három forráscsoporton keresztül mutatja be az oszétok jogszokásait, azoknak alakulását a középkortól kezdődően egészen a 20. század végéig. A tanulmány olvasása során tájékozódhatunk arról, hogy az orosz területen élő népcsoporton belül milyen hierarchia uralkodott, a gyermeknevelésben milyen normarendszert követek vagy milyen alapvető köteleességeik voltak. A szerző a tanulmány végén, egy 15 pontból álló forrást is megosztott, mely a mai napig „zsinórmérték”.⁴⁴ Nagy Noémi a 19. századi Ausztria világába vezeti el az olvasót, ahol a nemzetiségek nyelvhasználatát és oktatását vizsgálta négy tartományra bontva (Cseh- Morvaország, Galícia, Bukovina). A tanulmány a birodalomban élő nemzetiségek oktatásában használt nyelvhasználatára világít rá, bemutatva a különböző megoldási lehetőségeket, mint például az egynyelvű oktatás bevezetését. A tanulmányból kiderül, hogy a dualizmus korában a nemzetiségi egyenjogúság értelmezése többféleképpen nyilvánult meg.⁴⁵

³⁵ Megyeri-Pálffy Zoltán: Anyakönyvezés térben és időben: az állami anyakönyvezés bevezetése és építészeti hatásai a dualizmus korában. In Mezey: i.m. 193-204. o.

³⁶ Uo. 194-199. o.

³⁷ Uo. 199-201. o.

³⁸ Uo. 201-204. o.

³⁹ Mezey Barna: „Liberális szó illiberális tettek mellett elenyészik” – A büntönügyi javaslat az 1843-1844. évi In Mezey: i.m. 205-219. o.

⁴⁰ Uo. 205-209. o.

⁴¹ Uo. 210. o.

⁴² Uo. 210-213. o.

⁴³ Uo. 213-218. o.

⁴⁴ Nagy Janka Teodóra: Az európai jogszokáskutatás kultúrtörténeti mintázatai és kaukázusi kapcsolatai: az oszét „élő és gyakorolt jogszokásokról” (Forrásközlés: az alán [oszét] etikai kódex). In Mezey: i.m. 220-236. o.

⁴⁵ Nagy Noémi: A nemzetiségi egyenjogúság színe és fonákja a ciszlajtán koronartományok oktatási

Pálvölgyi Balázs a kivándorlás kérdésével foglalkozott írásában, melyet az 1832-es páltens vizsgálatával kezdett és az Osztrák- Magyar Monarchia utolsó időszakával zár (1913). A szerző rávilágít arra, hogy milyen hátrányai (katonai, gazdasági) voltak a kivándorlásnak, tovább a kivándorlás szabályozásának alakulásáról is beszámol. A kivándorlás szabályozásának kérdése végig kísérte a dualizmus korszakát, érdemi megállapodás azonban nem született a kérdésben.⁴⁶ Pandula Attila az epitáfiumcímereket vizsgálatával foglalkozott, melyek eddig nem igen képezték történeti vizsgálatok tárgyát, holott igen széles forrásbázissal rendelkeznek. A szerző Pálffy Pál nádor (1590- 1653) mortuáriumát vizsgálta, mely során a címeren megjelenő alakok/ motívumok/ színek szimbolikus jelentését mutatta be. A tanulmány végén egy kép is szerepel, mely a könnyebb tájékozódásban segíti az olvasót.⁴⁷ Pap András László tanulmánya egy rövidített változata a *Jogtörténeti Szemlébe* írt, három: az 1868-as, az 1993-as és a 2011-es nemzetiségi-, illetve kisebbségi törvényben a célcsoportok (azaz a nemzeti[ségi] és etnikai csoportok és tagjai) koncepcionalizálását vizsgáló tanulmánynak. Munkájában a szerző arra keresi a választ, hogy a jogszabály(ok) a legkézenfekvőbb hazai és nemzetközi szabályozási konstrukciók összefüggésében mennyiben autonóm(ok)- vagy modellkövető(ek). Írása jól tagolt, a kérdéskört világos, átlátható alfejezetekre tagolta, melyek segítenek a megértésben.⁴⁸

Pétervári Máté a csődtörvények vizsgálatával foglalkozott, írásában először az 1840-es csődtörvényt mutatja be, majd ezt követően a második csődtörvényt elemzi. A tanulmány írója részletesen beszámol milyen kérdéseket vetettek fel a csődtörvény elkészítésekor, kik vettek aktívan részt megszületésekor és milyen példák alapján igyekeztek egy átfogó jogszabályt megalkotni.⁴⁹ Petrasovszky Anna tanulmánya révén betekintést kaphatunk a természetjog rendszerébe. A természetjog elismeri az alattvalókat megillető *ius resistendit*, azaz az ellenállás jogát, amelyet az alattvalók - figyelembe véve a fokozatosság és az arányosság elvét - a nem törvényeknek alávetetten uralkodó végrehajtó hatalommal szemben érvényesíthetnek. A megfelelő jogi eszköz megválasztásakor azonban figyelemmel kell lenni a jogérvényesítés formájára, a sérelem jellegére, a sérelemmel érintett jog természetére, valamint az esetleges kimentő körülményekre is. Ezek alapján az ellenállás jogának eszközei a polgári engedetlenségtől a fegyveres erőszakig terjedő skálán helyezkednek el, azonban az utóbbira csak kivételes zsarnokság elleni fellépés esetén kerülhet sor.⁵⁰

Rigó Balázs tanulmányát a *Liber Vagatorum* (Csavargók könyve) 1509 után született német nyelvű mű bemutatásával indítja. Írásában olyan kérdésekre keresi a választ, mint: mi lehet a *Liber Vagatorum* valóságalapja? Milyen kapcsolatban állt azzal a társadalommal és környezettel, amelyet szándékában állt leírni? Későbbiekben értekezik a mű keletkezéséről, háttéréről, részletes betekintést nyújt egyes fejezetekbe, értekezését összeszedett és világos összegzéssel zárja, ahol megállapítja a szerző, hogy egyszerre két eltérő értelmezése van a *Liber Vagatorum*-nak, hisz szól egyszer a szegényekről és koldusokról, de ennél fontosabb a benne megjelenő társadalomkritika, mely egy reformációért kiállt.⁵¹

Szabó István a történeti alkotmány 21. századi szerepéről értekezik, hogy az beleilleszkedik-e az alkotmányos identitásba. Három ehhez kapcsolódó problémát érint a mű

rendszereiben. In Mezey: i.m. 237-245. o.

⁴⁶ Pálvölgyi Balázs: Divergencia vagy aszinkronitás? A kivándorlás osztrák és magyar szabályozásának útjai, 1867–1914. In Mezey: i.m. 246-253. o.

⁴⁷ Pandula Attila: Pálffy Pál (IV.) nádor mortuáriuma. In Mezey: i.m. 254-259. o.

⁴⁸ Pap András László: „Nemzetiségi” és „kisebbségi” fogalmi konstrukciók az 1868. évi XLIV. törvényben. In Mezey: i.m. 260-270. o.

⁴⁹ Pétervári Máté: A kereskedelmi csőd a második magyar csődtörvényben. In Mezey: i.m. 271-281. o.

⁵⁰ Petrasovszky Anna: A *ius resistendi*, az ellenállás jogának megítélése a 19. századi természetjogi magyar jogirodalomban. In Mezey: i.m. 282-292. o.

⁵¹ Rigó Balázs: A *Liber Vagatorum* és a világi szegényügyi igazgatás kezdetei Strasbourgban (1509-1523) – Szatira a koldulásról a reformáció előestéjén. In Mezey: i.m. 293-300. o.

szerzője; a történeti alkotmány flexibilitását, a jogfolytonosság kérdéskörét, illetve, hogy létezhet-e a történeti és kartális alkotmány párhuzamosan.⁵² Szabó Szilárd Osztrák–Magyar Monarchiáról szóló írásában bemutatja a korabeli felvetést, mely szerint a Habsburg-dinasztia császári cím felvételével együtt egy egységes államot (*Gesamtstaat*) is létrehozott. Részletesen kifejti, hogy az „*Österreich*” kifejezés egyáltalán nem változtatta meg, de még csak nem is érintette a dinasztia uralma alatt álló királyságoknak, fejedelemségeknek és tartományoknak az alkotmányát, előjogait vagy viszonyait. A megnevezés körüli nehézségeket a kiegészítés kontextusába emelve ismerteti az író.⁵³

Szépvolgyi Enikő az állami gyermekmenhelyek létrehozásához vezető hosszadalmas utat ismerteti, melyeknek kiemelt szerepük volt az állami gyermekvédelem történetében, mire elért egy olyan pontot, ahol az elhagyott gyermekekre vonatkozó jogi szabályozás a gyermekek védelmét helyezte előtérbe. Részletes fogalommeghatározása könnyebbé teszi az értelmezést, kik számítottak az adott korban elhagyott gyermekeknek vagy mi a pontos meghatározása az állami gyermekmenhelyeknek.⁵⁴

Varga Csaba a jog és más tudományágak szoros kapcsolatáról ír, a jogot minden tudomány csak a saját körében és módszertanában tudja megközelíteni. A jog megközelítésének és feldolgozásának nehézségeit taglalja, maga a jog úgy formálódik és alakul, hogy ki és milyen környezetben alkalmazza, illetve, hogy értelmezi és mit akar vele elérni. Felvetődik a kérdés milyen befolyással bír az ember, mint a jog megalkotója és gyakorlója.⁵⁵

Veress Emőd a szovjet típusú diktatúrák államosításainak értelmezésén keresztül, hívja fel a figyelmet arra, hogy újra kell gondolni az államosítás korabeli jogi elméleteit, hogy megértsük azok valódi természetét. Az államosítás alkotmányos és törvényes alapjait Románia és Magyarország példáján keresztül mutatja be. Rávilágít, hogy miért érdemes fenntartásokkal kezelni olyan jogi valóságnak vélt tényeket, melyeket ideológiák alakítottak.⁵⁶

Zinner Tibor a Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltára (MNL OL) – XIX – E – 1 – q – 230/1958. jelzett alatt őrzött az Igazságügyminisztérium (I.M.) egyes dolgozói ellen indított fegyelmi eljárásáról szóló iratanyagába nyújt betekintést. A forradalmi bizottság tagjaival szemben felállított fegyelmi bizottság felépítésére és tagjainak bemutatására is kiterjed a tanulmány egésze. A kádári megtorlás részletes bemutatása ifj. dr. Tóth Aladár sorsán keresztül, akit ártatlanul hurcoltak meg és derékba törték a bírói pályafutását, ami vele történt hűen tükrözi a Kádár-korszak túlkapásait.⁵⁷

A kötet végén az 1971-től napjainkig megjelent Jogtörténeti Értekezések sorozatban megjelent bibliográfiája kapott helyet. A 49 tételből álló összeállítás nem csak a további tájékozódásban igazítja el az olvasót, hanem jól prezentálja az eddigi kutatások sokszínűségét és a változó jogtörténeti diskurzusokat.

⁵² Szabó István: Néhány vitapont a történeti alkotmány hatályos közjogunkba történő elhelyezéséről. In Mezey: i.m. 301-308. o.

⁵³ Szabó Szilárd: Az Osztrák–Magyar Monarchia fogalom előzményei, kialakulása és jelentése. In Mezey: i.m. 309-315. o.

⁵⁴ Szépvolgyi Enikő: Gondolatok az állami gyermekvédelemről szóló törvények 120. évfordulójára. In Mezey: i.m. 316-323. o.

⁵⁵ Varga Csaba: A jog, mint elméleti és történeti kutatások tárgya. In Mezey: i.m. 324-331. o.

⁵⁶ Veress Emőd: A szovjet típusú diktatúrák államosításai Kelet-Közép-Európában: értelmezési keretek. In Mezey: i.m. 332-350. o.

⁵⁷ Zinner Tibor: Adalékok az igazságügyi tárca fegyelmi bizottságának történetéhez, 1957-1962. In Mezey: i.m. 351-358. o.

Horváth Réka¹**Pusztán szerkezeti kérdés?² – Gondolatok az Összetett állammodellek és a hatalommegosztás (szerk.) Beke-Martos Judit c. kötetről³**

A történelem során számos példát találhatunk arra, hogy bizonyos államok önszántukból, vagy kényszer hatására szövetségre léptek más államokkal, illetve hódítás vagy örökösödés révén lettek egy másik állam részei, amely szinte minden esetben unikális államszerkezetek létrejöttét vont maga után, hiszen ezen folyamatok mindig együtt jártak az államok közti hatalommegosztás problematikájával. Jelen kötet hat összetett állammodellt hasonlít össze. Az összehasonlítás szempontjai a történeti kontextus; hatalommegosztás elvének megvalósulása; államszerkezet felépítése; jog szuverenitása végül a *differentia specifica* szempontja, tehát az adott állammodell sajátossága. A kötet két nagyobb fejezetre oszlik, monarchikus és republikánus állammodellekre, amely fejezeteken belül a szerzők három-három példával demonstrálják az említett összetett állammodellek sajátos felépítéseit.

A monarchikus állammodelleket bemutató fejezet első tanulmánya Képes György⁴ *Svédország és Norvégia Egyesült Királyságai (1814–1905)* című elemzése az 1814 és 1905 között fennálló Svéd-Norvég Unióról, „amelyre a kortársak és az utókor is mint a reálunió Osztrák–Magyar Monarchia melletti másik példára hivatkoznak.” (13. o.) A két ország alkotmányában jelentős különbségek voltak, amelyek elsősorban a népszuverenitás és a népképviselő eszméjének érvényesítésén érhetőek tetten. A norvég alaptörvény szerint az uralkodónak csak vétőjoga volt, a *Storting* elnevezésű parlament pedig népképviselői úton, cenzusos választójoggal jött létre. Svédországban kartális alkotmány helyett pedig úgynevezett kormányformatörvény volt érvényben, amelyből az elsőt 1634-ben adták ki és bizonyos értelemben átmenetet képezett „a középkori eredetű rendi paktumok és a modern írott alkotmányok között.” (17. o.)

Az 1814-ben meghozott *mossi egyezmény*, amelynek eredményeként létrejött az unió, a két állam trónöröklési rendjét is meghatározta. Eszerint a *Bernadotte-dinasztia* kihalása esetén mindkét ország parlamentje jelölhetne utódot, amennyiben pedig nem azonos személyt jelölnének, egy paritásos alapú közös bizottság döntené el, hogy ki legyen a két állam közös uralkodója. Nem hoztak létre állandó uniós intézményrendszert, amely magában foglalja a közös bíróságokat, illetve a közös parlamentet. Sőt, a megosztott végrehajtó hatalmat is csak kizárólag a közös uralkodó személye testesítette meg. Az Unió működésének alapproblémája Norvégia külügyi téren való korlátozása volt, mivel a belügyeket tekintve a két ország teljesen szuverén maradt. Az 1830-as évektől kezdve Norvégia nagyobb befolyást kívánt volna szerezni a külügyek tekintetében, viszont ezt csak az Unió szorosabbra fűzése árán sikerült volna elérni, amelyet az egyre erősödő nacionalista eszmeáramlatok hatására a norvégok nem támogattak, sőt, ehelyett kiváltak az Unióból.

A második tanulmány Kárbin Ákos⁵ *A közös ügyek és a szuverenitás eredőjében. Az*

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Korai újkor magyar történeti doktori Program, doktoranduszhallgató

² DOI 10.59558/jesz.2024.1.89

³ Beke-Martos Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2022. ISSN 0134-0026

⁴ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még: Képes György: Az alkotmányos monarchia létrejötte és a parlamentáris kormányforma kifejlődése Dániában. In *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*, 11. évf., 2023/4. szám, 19-33. o.

⁵ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még: Kárbin Ákos: Szuverén volt-e az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországa bizonyos nemzetközi gazdasági szerződések és a királyi vétő tekintetében? In *Jogtörténeti*

Osztrák–Magyar Monarchia fennállása és működése című írása, amely kifejezetten vitatott és további gondolkodásra ösztönző témát jár körbe. Ennek oka, hogy a monarchia államformájának pontos definíciója már sok szempontból a monarchia értékelését, illetve működésének lehetőségeit is magában hordozza. „A Monarchia államformáját, illetve az országok egymás közötti jogi kapcsolatát szokás perszónalúnióknak, reálúnióknak, szövetségi államnak, föderációnak, dualista kétközpontú államnak nevezni.” (38. o.) A három félnek, tehát az osztrák tartományoknak, a Magyar Királyságnak és az uralkodónak, értelemszerűen mások voltak a prioritásai. „Magyarország szempontjából a szuverenitás és belkormányzat szabadságának fenntartása volt a fontos, míg Ausztriának a birodalmi egységesség.” (38. o.) A kiegészítést az osztrák félre irányulva az 1867. évi decemberi alkotmány, míg a magyarok számára az 1867. évi XII. törvénycikk rögzítette.

A Monarchia általunk is használt nevét 1868. november 14-én vette fel. A két tagállamot az uralkodó kötötte össze, így ebből a szempontból perszónalúnióknak tekinthető, viszont a *Pragmatica Sanctio*-hoz hasonlóan a kiegészítés után meghatározták közös ügyeket, amelyek a külügy, a hadügy és a kizárólag ezek finanszírozására szolgáló pénzügy voltak. Ausztriában az 1867. évi december 27-ei törvény, Magyarországon pedig az 1867. évi XII. törvénycikk rögzítette a delegációk intézményének létrehozását a közös ügyek rendezésére. Ez „jogi értelemben alkotmányos, hiszen mind az osztrák, mind a magyar törvényhozás képviselőinek soraiból választották ki évente azt a 60-60 személyt, akik ellenőrizték, illetve ellenőrizhették a közös miniszterek működését. Ez esetben a delegációk és a nemzeti törvényhozás között fennállt egy horizontális hatalommegosztás.” (38. o.)

Az állammodell meghatározó alanya, nem az intézményrendszer, hanem szó szerint maga az uralkodó személye volt, aki nem tekinthető az intézmények felett álló, azaz reprezentatív, politikai értelemben vett semleges államfőnek. Aktívan gyakorolta a végrehajtó hatalmat, még ha a kiegészítéssel meg is kellett azt osztania, létrehozva egy olyan rendszert, amely ötvözte az abszolutista és az alkotmányos államszervezési struktúrákat. Az uralkodó mellett működött két hivatal, a kormányok és az uralkodó közötti közvetítő szerepet vállaló császári és királyi kabinetiroda (*Kabinettskanzlei*) és az uralkodó személyi felségjogaiból fakadó katonai ügyeivel foglalkozó, őfelsége katonai irodája (*Militärkanzlei*). Ezeken felül a szerző a közös ügyekkel kapcsolatban két intézményt mutat be tüzetesebben. A közvetlenül a császárnak alárendelt Legfelsőbb Számvevőszéket (*Oberster Rechnungshof*) és a Közös Legfelsőbb Számvevőszéket (*Der Gemeinsame Oberste Rechnungshof*), amely az előbbivel ellentétben már a magyar korona országai közös ügyeinek pénzügyi kiadásait ellenőrizte, illetve az Osztrák–Magyar Bankot.

A fejezet harmadik tanulmánya Heka László⁶ *A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság állammodellje* című analízise. A délszláv állam 23 éves fennállása eseménydús időszaknak tekinthető. 1918 (vagy 1921) és 1929 között a címben is szereplő nevet viselte, míg 1929 és 1941 között a *Jugoszláv Királyság* elnevezést, amelyek nem csak nevükben különböztek. „Az előbbi jellegzetessége a jogi partikularizmus és a Vid-napi alkotmányban rögzített államszervezet, a másiké pedig a királyi diktatúra és az oktrojált alkotmány jogrendje.” (51. o.)

A *Vid-napi alkotmányt* I. Sándor király helyezte hatályon kívül, miután a belgrádi parlamentben a szerb radikális párt vezetője megölte a *Horvát Paraszt Párt* vezetőjét, egy másik képviselőt pedig halálosan megsebesített. Az uralkodó ezután feloszlatta a parlamentet és diktatúrát vezetett be.

Az államalakulat létrejötte számos jogi kérdést felvetett, amelyek közül a legfontosabb

szemle, 21. évf., 2019/3-4. szám, 64-66. o.

⁶ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még: Heka László: Cenzúra a délszláv államban 1918-1990 között, különös tekintettel a magyarok helyzetére. In Gosztonyi Gergely (szerk.): A velünk élő történelmi cenzúra. Gondolat Kiadó, Budapest, 2022, 15-30. o.

arra vonatkozott, hogy a Királyság a *Szerb Királyság* jogutódja-e, kiegészülve a Habsburg Monarchiától elcsatolt területekkel, vagy egy új ország. A kérdés azért volt releváns, mert ettől függött, hogy Németország köteles-e háborús kártérítést fizetni az új államalakulatnak (ahogy az antantországoknak kellett), vagy nem. Végül a szerb álláspontot tükrözve, úgy ítélték meg, hogy a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* a Szerb Királyság jogutódja, így jogosult volt a kártérítésre. A hatalommegosztás szintjén a *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* nem tekinthető szövetségi állammodellnek, ugyanis az állam alkotóelemei, a tagállamok nem rendelkeztek önkormányzatisággal, pusztán történeti régiók névleges maradványaivá váltak. A délszláv állam történetét végig kísérték a nemzetiségi konfliktusok, különösen a horvátok és a szerbek között, amelyen nem segített, hogy az ország fennállása alatt végig a szerb politikai, gazdasági és egyházi érdekeket érvényesítették.

A republikánus állammodelleket bemutató fejezet első tanulmánya Heil Kristóf Mihály⁷ *Svájc, a kantonok szövetsége. A svájci demokrácia és hatalommegosztás rövid története*. A sok esetben irigylésre méltó svájci, „vegyes demokrácia” (82. o.) fejlődéstörténetét ugyanúgy harcok és konfliktusok övezték, mint európai sorstársaiét, viszont ennek eredményeként a képviseleti és a közvetlen demokrácia keverékének unikális rendszere jött létre. A kezdetben konföderáció, majd 1848 után ezt már csak névben megtartó föderális állam politikai rendszerének sikeressége geopolitikai pozíciója mellett, múltjának köszönhető. Svájc függetlenségét, illetve „örök időkre szóló semlegességét” az 1648-ban megkötött *vesztfáliei békében* ismerték el (69. o.), annak ellenére, hogy Svájcban nem alakult ki az Európa más államaiban jellemző rendi társadalom. A kantonok jogállásukat tekintve nem voltak egyformák, amely a teljes jogú kantonok és az alávetett területek között állandó konfliktusforrást jelentett. Voltak arisztokratikus (Bern, Fribourg, Solothurn) és „félíg arisztokratikus” (69. o.) kantonok is (Zürich, Bazel, Schaffhausen), illetve olyanok is, ahol megmaradtak a közvetlen részvételű népgyűlések legfőbb döntéshozó szervnek (Schwyz, Uri, Unterwalden, Glarus, Luzern és Zug).

A francia forradalom Svájcban is érezte hatását. Az 1798-as alkotmány létrehozta az egységes és centralizált Helvéciai Köztársaságot, ám az alkotmány hatályát már 1800-ban felfüggesztették. Végül egy második alkotmány sikertelensége után, Napóleon közbenjárásával 1803-ban megszületett az „*Acte de médiation*”, amelynek értelmében létrejött egy államszövetségnél szorosabb, de szövetséges államnál lazább konföderáció, ahol a „tagok autonómiáját csupán szűk körű szövetségi fennhatóság korlátozta”. (71. o.) A *bécsi kongresszus* 1815-ben elismerte Svájc függetlenségét, viszont a központi hatalom a kantonokkal szemben gyenge maradt. Végül a *Szövetségi Tanács* új alkotmánya 1848. szeptember 12-én született meg. Ezt 1874-ben módosították, „amely szerint, amíg a kantonokban – egyre csökkenő jelentőséggel, de – a közvetlen demokrácia elve érvényesül, addig a szövetségi szinten a közvetlen és képviseleti demokrácia egyvelege figyelhető meg”, és amelyre mind a mai napig az ország épül. (72. o.) A 20. század alkotmánymódosításai után végül 1999-ben született meg az *új alkotmány*, amely a következő évtől kezdve lett Svájc hatályos alkotmánya.

Svájc létrejötté nem tekinthető harcoktól mentes, egyenes útnak, viszont ennek eredményeként Európában unikális államalakulat születhetett meg. A szerző szavaival élve: „a történeti fejlődés nem az egyeduralomtól és az önkénytől haladt a demokrácia felé, mint más európai államokban, hanem a többségében közösségük által irányított kantonok és városok önként vállalt laza szövetségeként jött létre, amely közel nyolc évszázados szerves fejlődéssel alakította ki a hatékony modern vegyes demokráciát.” (82. o.)

⁷ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még: Heil Kristóf: Mítosz és valóság: Svájc a befogadó állam? In MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blogja, 2020. december 7. <https://mtajogtortenet.elte.hu/media/be/25/19ce12e261c39be31a7c86349ff7d1e57adf6541761ed160ced0684c6cea/Heil-Kristof-Mihaly-Mitosz.pdf> (2024. február 21.)

A fejezet második tanulmánya Képeš Imre⁸ *Csehszlovákia vagy Cseh-Szlovákia? A föderalizáció esélyei a nemzetállamiság árnyékában* című elemzése, annyiban kapcsolódik az előző tanulmányhoz, hogy a versailles-i békekonzferencia elé terjesztett egyik csehszlovák memorandumban Csehszlovákia „második Svájcá” alakításának igénye fogalmazódik meg. (110. o.) A kis megszakítással majdnem 70 évig fennálló államalakulat több közjogi változáson is átesett, amelyeket a szerző korszakokra bontva ismertet. Kezdeként az *első köztársaság* időszakát mutatja be 1918 és 1938 között a szerző. 1918. november 13-án fogadta el a *Csehszlovák Nemzeti Bizottság* az *Ideiglenes Alkotmányt*, amely meghatározta a fontosabb államhatalmi szervek jogköreit és a *Nemzetgyűlést* a törvényhozó hatalom, a *csehszlovák kormányt* pedig a végrehajtó hatalom gyakorlására ruházta fel. 1920 elején fogadták el a *Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevelét*, amelynek ezen év márciusában hatályba lépett preambulumban a csehszlovák nemzetet jelölték meg nemzetalkotónak, illetve az államalakulat nevét hivatalosan *Csehszlovák Köztársaságra* változtatták. Az állam hivatalos nyelvén és az állampolgárságon is tükröződött az egységesség, mindkettőnek a csehszlovákokat deklarálták, továbbá fővárosnak Prágát jelölték ki. A jogszabály szerint az ország egységes és oszthatatlan lett, ezen belül Kárpátalja speciális jogállásban részesült.

A következő egységben a szerző a *második Cseh-Szlovák Köztársaságot* (1938–1939) vázolja fel. A *müncheni konferencia* eredményeként 1938. novemberében megadták a szlovákok számára az autonómiát és ezen törvény preambulumban leírták, hogy az államalakulat két szuverén állam akaratóból jött létre. Amellett hogy *Szlovákiát* autonóm területnek deklarálták, a hivatalos és oktatási nyelv szlovák lett, a törvényhozó hatalom a *snem* („országgyűlés” [90. o.]) hatáskörébe, míg a végrehajtó hatalom a *szlovák tartományi kormány* hatáskörébe került. Emellett meghatározták, hogy megy államügyek tartoztak a prágai *Nemzetgyűlés* alá. „1938 őszén a Cseh-Szlovák Köztársaság nem alakult át föderális állammá, hanem egy aszimmetrikus modell valósult meg, Szlovákia és Kárpátalja autonóm jogállásával.” (91. o.)

A világháborút és azt lezáró eseményeket az 1939 és 1948 közötti időszakot leíró alfejezet öleli fel. Miután a *müncheni konferencia* eredményeit Nagy-Britannia nem ismerte el, a két állam újra egyesült. Ez azonban nem folyt le zökkenőmentesen, mivel a csehszlovák központi vezetés és az 1944. augusztusában kirobbant szlovák nemzeti felkelés vezető szerve, a *Szlovák Nemzeti Tanács* állandó konfliktusban állt. Ezt az 1945. június 2-én megkötött *Prágai Egyezséggel* igyekeztek megoldani, amelynek értelmében „Csehszlovákia nem alakult át szövetségi állammá, hanem Szlovákia számára autonómiát biztosított.” Ezt követően 1946. november 4-én és november 6-án megkötötték a *második és harmadik Prágai Egyezséget*, amelyek többek között szabályozták a központi szervek hatalomgyakorlását.

A negyedik alfejezet a szocialista állam kiépítését mutatja be 1948 és 1960 között. 1948. május 9-én fogadták el az *új alkotmányt*, amely „a népi demokratikus köztársaság kiépítését tűzte ki céljául, és egyfajta átmenetet képezett a szocialista és polgári eszmék között.” (94. o.) Az alkotmányt többször módosították. Ezek közül a legfontosabb *33/1956. sz. alkotmánytörvény*, amely „bővítette a szlovák szervek jogkörét, tehát szélesítette az autonómiát”. (94. o.)

Az ötödik alfejezet az 1960 és 1968 közötti *Csehszlovák Szocialista Köztársaság* időszakát prezentálja, amikor 1960-ban megszületett a *Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmánya*, amely a szerző szerint: „konceptcionális szinten nem változtatta az 1945-től létezett és az 1948. évi alkotmány elfogadásával alkotmányos szintre emelt aszimmetrikus berendezkedést, de annak tartalmát illetően mégis azt mondhatjuk, hogy a centralizációs

⁸ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még: Képeš Imre: A büntetőjog fejlődésének tendenciái a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaságban. In Máthé Gábor – Révész T. Mihály – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018, 145-151. o.

tendenciák eredményeként Szlovákia autonóm jogállása szűkült.” (95. o.)

A hatodik alfejezet az 1969 és 1989 közötti, „*felemás föderáció*” viszonyait járja körbe. Az 1969. január 1-jei *alkotmánymódosítás* szövetségi állammá alakította át az államalakulatot, amelynek értelmében a két állam egymás szuverenitását tiszteletben tartja, ahogy magának a *Csehszlovák Szocialista Köztársaságnak* a szuverenitását is és *vice versa*. Meghatározták hogy mely államügyek tartoznak a két köztársaság hatáskörében, illetve melyek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság hatáskörébe. Megszabták továbbá az államalakulat szocialista demokráciára mint irányadó politikai elvre való épülését.

A záró alfejezetben a szerző az utolsó két év történéseit mutatja be. Az 1989-es év, ahogy Kelet-Közép-Európa más államai számára, úgy a Csehszlovák Szocialista Köztársaságnak is változásokat hozott. Annak ellenére, hogy az 1992. júniusi választásokkor a pártok még nem tűzték zászlajukra a függetlenség jelszavát, „a hatalomra jutott kormányfők [...] határozott lépéseket tettek a szövetségi állam felbontásának irányába.” (98. o.) Végül Szlovákia önálló alkotmányát 1992. szeptemberében, Csehszlovákia önálló alkotmányát pedig 1992. decemberében fogadták el.

A két állam viszonyára, ezáltal pedig a köztársaság működésére negatív hatást gyakorolt a szlovák érdekvédelem akadályoztatása, amely az 1968. évi reformok után sem szűnt meg. A nemzetiségi ellentétek kiéleződésének mértékére rávilágít az államalakulat neve körül kialakult konfliktus, amelyre a kortársak „kötőjelháború”-ként hivatkoztak. A csehek ugyanis a „*Csehszlovákia*”, míg a szlovákok a „*Cseh-Szlovákia*” elnevezéshez ragaszkodtak. A kérdést csak nem sokkal a köztársaság felbomlása előtt rendezték, amelynek értelmében az állam a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság nevet kapta.

A fejezet és egyben a kötet utolsó tanulmánya a szerkesztő, Beke-Martos Judit⁹ *Az Amerikai Egyesült Államok – Egy egyedülálló kísérlet* című írása. Az Egyesült Államok több szempontból is egyedülálló, amelyek közül az egyik legfontosabb a vertikális és a horizontális hatalommegosztás elvének párhuzamossága. Előbbi a szövetségi és állami szintű hatás- és jogkör felosztásánál, míg utóbbi a Montesquieu által megfogalmazott három hatalmi ág szétválasztásánál érvényesül. Bár az állam sok szempontból nézve követi a föderális modelleket, vannak bizonyos sajátosságok, amelyek miatt nem sorolható ezen államok sorába. Ilyen többek között az elnöki rendszer, ugyanis a végrehajtó hatalom feje egyedülálló módon egyszerre állam- és kormányfő.

III. György angol uralkodó (1760-1820) észak-amerikai kolóniái az 1776. július 4-i *Függetlenségi Nyilatkozattal* váltak *Amerikai Egyesült Államokká*, amelynek alapja a *Konföderáció* volt. A *Konföderációs cikkelyek* tekinthetők az első amerikai *alkotmánynak*, amelyet a Kongresszus 1777. november 15-én fogadott el, majd küldte tovább a 13 államnak, hogy „saját eljárásrendjük szerint ratifikálják azt”. (114. o.) Maryland ratifikációjának csúszása miatt a *Konföderáció* végül csak 1781-ben tudott létrejönni. Az 1787-ben összeülő alkotmányozó gyűlés módosította a *Konföderációs cikkelyekben* foglalt államberendezkedést. Az állam „melyet szintén Amerikai Egyesült Államoknak hívtak, létre is jött, kétkamarás, 1789-től ülésező Kongresszussal, egy elnökkel és egy Legfelső Bírósággal.” (115. o.)

A következő nagyobb közjogi változást az amerikai polgárháború hozta el (1861-1865), amelynek elsődleges oka az volt, hogy a déli államok, ragaszkodva a rabszolgatartás intézményéhez, ki akartak válni az Unióból. Létrehoztak egy ideiglenes egykamarás törvényhozó szervet, amely új alkotmányt alkotott a déli Konföderáció részére. Ennek értelmében létrejött egy új, kétkamarás törvényhozó szerv, a *Konföderáció Kongresszusa*, amely 1865. március 18-án ülésezett utoljára. 1877-re a *Konföderáció* államai véglegesen visszatértek az *Unióhoz* és fokozatosan elfogadták a rabszolgaság megszüntetéséről szóló

⁹ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még: Beke-Martos Judit: William Howard Taft és a hatalmi ágak az Amerikai Egyesült Államokban. In Peres Zsuzsanna – Bathó Gábor (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021, 107-116. o.

XIII. alkotmánykiegészítést. A tanulmány kiemeli a *Legfelső Bíróság* szerepének változását mint fontosabb mérföldkövet, amelyről kiemeli, hogy „annak szerepe és elsősorban a törvényhozással folytatott aktív párbeszéde, a jövő alakulásában kiemelkedő szerepet játszik, meghatározza az amerikai jogot, és ezzel kihatással lehet az egész világ jogfejlődésére.” (118. o.)

A rendhagyó jellegzetességek ellenére nem vitatható, hogy az Egyesült Államok a legrégebb mai is működő demokrácia, vagyis pontosabban ehhez a legközelebb álló államberendezkedés. A szerző tanulmánya végén azonban az egyre feltűnőbb hiányosságokra is felhívja a figyelmet. „[M]it is jelent az amerikai demokrácia? Van-e különbség a köztársaság és a demokrácia között az amerikai állammodellben, és hogyan lehet kijavítani azokat a hiányosságokat, amellyel a rendszer nap mint nap küzd?” (125. o.)

Összegzésként megállapítható, hogy a kötet problémafelvetése releváns, mind a hat állammodell valamilyen különlegességgel rendelkezett, amelyek birtokában sajátos módon igyekeztek sikeresen vagy sikertelenül alkalmazni a hatalommegosztás elvét. A fejezetek tagolása logikus és célszerű, a monarchikus berendezkedésből vezetik át az olvasót a republikánus modellekbe, amely a történeti kontinuitás mellett felvázolja magának a hatalommegosztás elvének a fejlődéstörténetét is. Bár a kötet felvállaltan nem tűzte ki céljául a „modellek összehasonlítását és a tanulságok levonását” (lásd a fűlszöveget), szintézis, de legalábbis annak összefoglalása és összehasonlítása, hogy a felvázolt állammodellekben a kormányzás szerkezete mennyiben hatott annak tartalmára és *vice versa* átfogóbb képet nyújthatott volna a színvonalas tanulmányok által felrajzolt unikális államszerkezetek és ezek jogfejlődésének párhuzamosságáról, emellett az olvasót is eligazította volna, miközben további gondolkodásra ösztönözne. A szerzők kiválóan prezentálták vizsgált témáikat, amelyekkel kapcsolatban külön kiemelendő a széleskörű nemzetközi forrás- és szakirodalomhasználat, mivel a szerzők által felhasznált bibliográfia jelentős része a magyar olvasóközönség számára tájékoztató pontként szolgálhat.

Csehes András¹

**Quo vadis jogtörténet?
– Kreatív módszerek a jogtörténet egyetemi oktatásában²**

I. Bevezetés

2023. december 6-án különleges konferenciának adott otthont a Nemzeti Közszerológati Egyetem Zrínyi terme. Az Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke által szervezett rendezvény ugyanis több egyetem oktatóinak részvételével azt a célt tűzte ki maga elé, hogy számba vegye és rendszerezze azokat a jó gyakorlatokat, amelyek képesek megalapozni a jogtörténet modern szemléletű oktatását, így reagálva korunk új kihívásaira, mint amilyen a hallgatók figyelméért folytatott harc vagy a technikai fejlődés vívmányainak kiaknázása.

A konferenciát Horváth Attila tanszékvezető egyetemi tanár nyitotta meg, aki kiemelte, hogy mindig örül azoknak a folyamatoknak, amelyek során az érdeklődő kollégák az oktatás jobbá tételére törekednek. Elmondta, hogy ő maga is számos kihívást lát ezen a területen, így például sokat emlegetett tendencia, hogy a gimnáziumból frissen érkező hallgatók felkészültsége sok esetben hiányos, így a tananyag érthetővé tétele az egyetemeken is sokkal nehezebbé válik. Ez magában hordozza, hogy az oktatónak folyamatosan éreztetnie kell, hogy tantárgya érdekes és fontos. Természetesen nem mehetünk el a technikai fejlődés által nyújtott lehetőségek mellett sem, azonban professzor úr kiemelte, hogy véleménye szerint ma is a tanár egyénisége a legfontosabb, akivel a hallgató akkor is szívesen kontaktál, ha az számára nem kötelező. Véleménye szerint a jó oktató egy egész életre képes hatást gyakorolni a hallgatóására, amelynek kapcsán elmondta, hogy ő maga is emlékezetében őrzi legkiválóbb egyetemi tanárainak előadásait és azokon elhangzott gondolatait. Éppen ebből következik, hogy tudnunk kell élni a technikai fejlődés jelentette újdonságokkal és előnyökkel, de azokat az oktató egyéniségéhez kell hozzáigazítanunk.

A konferencia ezt követően 2 blokkba szervezve összesen 8 előadást tartalmazott, amelyektől a szervezők az előadó saját tapasztalatain és meglátásain kívül konkrét, a gyakorlatban is hasznosítható eredményeket vártak. A továbbiakban ezen előadások központi üzeneteinek ismertetésén keresztül kerülnek bemutatásra a rendezvény által felvetett kérdések és megoldási javaslatok.

II.1. Összhangban állnak-e a jogász diplomások munkáltatói elvárásai a kreatívnek nevezett oktatási módszerekkel?

Pókecz-Kovács Attila³ egyetemi tanár (NKE ÁNTK) előadása kezdetén megerősítette, hogy ő is érzékelt a hallgatókkal kapcsolatos kihívásokat. Általános problémaként azonosította, hogy a hallgatók nem szívesen olvasnak, sőt a hosszabb szövegek értelmezése

¹ doktorandusz, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola

² DOI 10.59558/jesz.2024.1.95

³ A szerzőtől a témában lásd: Pókecz Kovács Attila: A Sorbonne közigazgatási jogi professzora: Louis Rolland (1877-1955). In Kovács Éva Margit (szerk.): Ünnepi kötet a 65 éves Imre Miklós tiszteletére. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2020, 339-347. o. és Pókecz Kovács Attila: A közszerológati elit képzése Franciaországban és Magyarországon a 21. században. In Károlyi József Alapítvány (szerk.): Polgár és politika Európában. L'Harmattan, Budapest, 2023, 117-126. o.

kapcsán már sok esetben problémák is előfordulhatnak. Felhívta rá a figyelmet azonban, hogy megjelent egy elit mag, akik nagyon tehetségesek és akik egyenesen igénylik a rájuk rótt plusz a terhelést. Ennek kapcsán saját példákat is hozott, így többek között elmondta, hogy a levelezős hallgatók kérésére számukra is elérhetővé kellett tennie római közjog óráit, hallgatók egy csoportja teljesen önszerveződő módon már több ízben kérte fel latin kurzus tartására és szintén hallgatói kezdeményezésre indult el a római magánjog oktatása a Nemzeti Közszolgálati Egyetem falai között. Véleménye szerint azonban ezeket a tehetségeket nem támogatja megfelelően az úgynevezett kreatív tanulás.

Mindenekelőtt az egyetem céljának tisztázását tartotta fontosnak, amelyet abban lát, hogy versenyképes diplomát kell hallgatóink kezébe adnunk, ami valóban felkészíti őket a munkahelyi követelmények teljesítésére. A kreatívnak nevezett tanítása módszerek kapcsán azonban fel kell tennünk a kérdést, hogy valóban megadjuk-e ezt a tudást a hallgatóinknak. Professzor úr felvetette, hogy nincs olyan alkotmánybíróági ülés vagy egyetemi költségvetést előkészítő értekezlet, amely élmény alapon történik, és a jogi munkahelyeken dolgozóknak képesnek kell lenniük olyan szürke és unalmas egyéni munkák elvégzésére is, mint amilyen a jogszabálykeresés. A jogi munka végzéséhez elengedhetetlen képesség a monotonitástűrés, amit nem lehet kreatív módszerekkel fejleszteni, így értelmezésében becsapjuk saját hallgatóinkat, ha azt közvetítjük feléjük, hogy mindenhol jól fogják érezni magukat, hiszen minden szakmának vannak monoton részterületei. Kiemelte, hogy a modern oktatás fontos szempontjává vált, hogy a hallgató érezze jól magát és ne stresszeljen, jóllehet mind a közigazgatásban, mind más területeken is gyakoriak a stresszhelyzetek, amelyek kezelésére szintén fel kellene készítenünk a hallgatóinkat.

Előadása végén kiemelte, hogy az egyetemi autonómiának és az oktatás szabadságának része, hogy az egyetemi oktató szabadon választja meg módszereit. Az NKE-n azonban egy szervezeti egység őrködik a tanárok feje felett, amit jogilag is aggályosnak tart, hiszen az iroda csak azokat az órákat engedi meghirdetni, amiket kreatívnak tart. Hozzátette, hogy a habilitáció eredetileg a szabad órahirdetés jogát is magába foglalja, de hogy valósuljon meg ez, ha egy iroda határoz arról, hogy mit indíthat és mit nem. Természetesnek veszi azonban, hogy kreativitás nélkül nincs egyetem, habár ennek tartalmi oldalról kell megnyilvánulnia. Véleménye szerint a TDK dolgozat a legkreatívabb feladat, ami egy hallgató kaphat, hiszen az írás során valós alkotó tevékenységet végeznek, valami újat alkotnak. Kiemelte, hogy a magukat legkreatívabbnak tartó tanszékek hallgatói nem feltétlenül olyan sikeresek az OTDK-n, erre talán jobban oda lehetne figyelni és levonni belőle a tanulságokat.

II.2. A második világháború magyar krízispontjai – Történelmi témák feldolgozása team-munka formájában szervezett jó gyakorlat keretében

Kelemen Miklós⁴ egyetemi docens (NKE ÁNTK) előadásában egy oktatásmódszertani gyakorlatot mutatott be, amelynek keretében krízishelyzetben hozott döntéseket elemezik a hallgatóival. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy egy a történelemben szereplő kiemelt sorsfordító kapcsán különböző döntési lehetőségeket képviselnek az órán jelenlévő hallgatói csoportok, amiket egymás között megvitatnak. Fontos szerep jut tehát az érvelésnek, a csapatmunkának, valamint a különböző döntési szituációk átlátásának és elemzésének is, amely természetesen a tárgyi tudást is megkívánja a jelenlévő csoportok tagjaitól.

⁴ A válság témájú megközelítéshez az előadótól lásd: Kelemen Miklós: Az igazgatás szolgálata: Hivatalviselésben korlátozott tisztviselők a Római Birodalomban. Menedzser Praxis, Budapest, 2022. és Kelemen Miklós: A megmentett válság: Adalékok a késő római kormányzás és igazgatásfinanszírozás történetéhez. Menedzser Praxis, Budapest, 2021.

Tanár úr kiemelte, hogy a döntés készsége azért is fontos a hallgatók számára, mert ezt minden jogi-államigazgatási szinten dolgozónak el kell sajátítania. Tudniuk kell döntenet és tudniuk kell döntéseiket alátámasztani, illetve ezek mellett érvelni. Az érvelés mellett nagyon fontos, hogy a hallgatók a feladat során vitát folytatnak, kérdeznak egymástól és közösen döntenek a győztesről is, akit legjobbnak ítélik.

Konkrét példaként a második világháború során a Don-kanyarban történt események merültek fel, amelyek vonatkozásában a parancsnokok nem hoztak megfelelő döntéseket az adott történelmi szituációban. Az órán a hallgatóknak ezen parancsnokok nézőpontjait kell képviselniük, így testesítve meg Jány Gusztáv, Stomm Marcell és Legeza János személyét. A három parancsnok eltérő nézőpontokat jelent, hiszen míg Jány híres hadparancsa folytán vált ismertté, addig Stomm búcsúparancsával gyakorlatilag szélnek eresztette hadseregét, míg Legeza úgy döntött, hogy parancsba adja az utolsó emberig való kitartást, bár maga is tudta, hogy annak a megsemmisülés lesz a következménye. A hallgatók a feladatra készülve megkapják a parancsnokok visszaemlékezéseit, így akár teljes mértékben azonosulni tudnak velük és nézőpontjaikkal, így könnyebben érvelhetnek a nevükben is.

Előadása zárásaként tanár úr felhívta rá a figyelmet, hogy nem feltétlenül a jó döntés meghozatalára kell felkészítenünk a hallgatókat, hiszen -ahogy a Don-kanyarnál- akkor is tudniuk kell döntenet, ha csak rossz lehetőségek elérhetőek számukra, azonban nagyon fontos, hogy az ilyen helyzetekben is meg tudják ítélnet, hogy melyik lehetőség a kisebbik rossz.

II.3. Nőrablástól a migrációs válságig – Quo vadis Europa?

Rigó Balázs⁵ az ELTE ÁJK adjunktusa előadása során úgy tartott rövid mintaórát a konferencia résztvevőinek, hogy közben folyamatosan reflektált magára, így kiemelve előadása fő csomópontjait és mondanivalóját. A mintaóra témája Európa fogalma volt, amely Európé elrablásának történetével veszi kezdetét. Kiemelte, hogy a jogtörténet oktatása során általános képet kell adnunk a hallgatóknak, amibe például beleérti a keleti és nyugati államfelfogások különbözőségét, illetve témánknál maradvá Európa folyamatosan változó fogalmát is. Ez utóbbi kapcsán kiemelte, hogy fontosnak tartja a földrajzi szemlélet bevitelét a jogtörténetbe, aminek keretében akár a mobiltelefonra is úgy tekint, mint az órába integrálható eszközre. Ha ugyanis a hallgatónak már úgyis a keze ügyében van a telefon, akár az óra keretében is kereshet például vicces térképeket Európáról, amelyek kapcsán azonnal ráébredhetnek a földrajzi tényezők fontosságára, akár különböző államok életében, akár a történelem számos egyéb aspektusa vonatkozásában.

Mintaórája során is különböző térképek segítségével ment végig Európa történelmi fogalmain. Ennek során többek között bemutatott ókori görög és római térképeket, a Római Birodalom területét, a reformáció elterjedésének határait, de akár a hidegháborús tömbök határait, majd végül az Európai Unió térképét, így a hallgatók folyamatosan jutnak el azokhoz a választóvonalakhoz, amelyek a jelenben határozzák meg az életüket és a körülöttük lévő világot. Ebből is jól látható milyen fontosnak tartja, hogy a jogtörténet oktatása során a múlttól a jelenig juttassa el a hallgatókat, hogy azok akár az ókori népvándorlás és a jelenkori migrációs válság hasonlóságainak kimutatására is képesek legyenek.

Tanár úr megjegyezte, hogy a jogtörténet oktatása során szintén kiemelt célkitűzésnek

⁵ Az előadótól a jogtörténet oktatása, kutatása és tananyagfejlesztés témájában lásd továbbá: Rigó Balázs: E pluribus unum? Recenzió Földi András (szerk.): Összehasonlító jogtörténet című tankönyvéről. In Jogelméleti Szemle 2013/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/rigo56.pdf> és Rigó Balázs: A Perjátszó Kör első tizenöt éve – A Jog és drámapedagógia intézményesülésének kezdetei az ELTE ÁJK-n. In Pedagógusképzés: Pedagógusképzők és -továbbképzők Folyóirata, 2020/3-4. szám, 59-68. o. <https://ojs.elte.hu/pedagoguskepzes/issue/view/228> <https://doi.org/10.37205/TEL-hun.2020.3-4.03>

kell lennie, hogy a hallgatókat gondolkodni tanítsuk. Erre az általa felvázolt mintaóra is kitűnő alkalmat szolgáltat, hiszen a hallgatók elgondolkodhatnak Európa meghatározásának bonyolultságán. Feltehető ugyanis a kérdés, hogy Európa mégis milyen jellegű fogalom, amelyre nem adhatunk tökéletes választ, hiszen például a kulturális és az intézményes meghatározás teljesen más területet takar. Gondoljunk csak bele, hogy kulturális szinten az orosz irodalom egyértelműen az európai kultúra része, azonban az is vitán felül áll, hogy az Oroszországi Föderáció nem tagállama az Európai Uniónak, Európához tartozása pedig folytonos viták tárgyát képezi a zapodnyik és szlavofil álláspont között.

II.4. Az élethez való jog határterületeinek megjelenése az oktatásban

Csehes András⁶, ezen írás szerzője PhD-hallgatóként igyekezett a katedra másik oldalát is megjeleníteni a konferencia előadásainak sorában, különös tekintettel a hallgatók élményeire és hozzáállására az oktatáshoz, illetve annak kreatív módszerekkel történő megközelítéséhez. Ennek vonatkozásában kifejtette, hogy egyáltalán miért fontos történelmet tanulni és miért érdemes a jelenkorban is a történelem ismerete, amely azon korábban felvetett gondolatokhoz is kapcsolódott, hogy a hallgatók egyre inkább igénylik, hogy az oktató éreztesse velük tantárgya fontosságát. Ennek vonatkozásában felmerült a téma érdekessé tételének kérdése is, amelynek kapcsán megállapítható, hogy az érdekesség és a hallgatói figyelem soha nem magától értetődő és azért az oktatónak mindig keményen meg kell dolgoznia.

A történelmi tárgyak fontosságának bizonyítékeként a szerző bemutatta, hogy emberiség a történelem során gyakran ugyanazon problémákkal találta szemben magát, melyekre koronként és társadalmaként eltérő válaszok születtek. Erre remek példa az élethez való jog megjelenése is, hiszen például az abortusz jelenségéről már az ókorban is számos rendkívül szélsőséges érvelés látott napvilágot, ami az Amerikai Egyesült Államokban vagy Lengyelországban megjelenő helyzetet vizsgálva a jelenkorban sincs másképpen.

II.5. Portfólióalapú oktatás – A történelmi tárgyak portfólióba illesztésének nehézségei

Izmini Richárd⁷ a Budapesti Metropolitan Egyetem egyetemi docense saját intézményének portfólió alapú oktatását és az ennek nyomán felhalmozott tapasztalatokat mutatta be. A METU-n körülbelül 5 éve vezették be, hogy a hallgatóknak portfóliót kell készíteniük. Ennek a lényege, hogy egy olyan folyamatosan fejlődő produktumot készíttetnek el a hallgatókkal, ami akár az államvizsgáig, sőt a munka világába is elkísérheti őket, és amivel képesek magukat fejleszteni.

Elmondta, hogy a kurzusok kialakítása során fokozott figyelmet fordítanak a tanulást segítő környezet kialakítására, melynek során elmondják a hallgatóknak, hogy mi az a plusz, amit kapni fognak egy tárgytól. Kvázi szerződést kötnek a hallgatókkal az első órán, melytől nem térhetnek el a félév során. Az élményszerű oktatás kapcsán legfontosabbnak a mély benyomások kialakítását, az új felismeréseket és a másokhoz való kapcsolódást tartja.

⁶ A szerzőtől a témában lásd: Csehes András: Vázlat az abortuszok magyarországi szabályozásának történelmi alakulásához. In *Studia Iurisprudientiae Doctorandorum Miskolciensium-Miskolci Doktorandusok Jogtudományi Tanulmányai*, 2023/2. szám, 109-128. o. és Csehes András: Állam, jog, abortusz – adalékok az abortuszvitához. In *Jogtudományi Közlöny*, 2023/12. szám, 561-568. o.

⁷ A szerzőtől a témában lásd: Izmini Richárd – Vass Vilmos: V4 Summer School as a new brand – Guide for learning and teaching V4 Studies (curriculum planning, teaching and learning methodology and assessment), In *Kommunikáció Média Gazdaság*, 2021/1. szám, 1-14. o. és Izmini Richárd: A magyar kormányzati rendszer (1848-2018). Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2020.

Kiemelte, hogy a jó oktatónak el kell érnie, hogy a hallgatók egymást is ösztönözzék és akár egymással szemben is tudjanak kritikákat megfogalmazni, amely területen megfigyelései szerint sokkal sikeresebbek a külföldi hallgatók, habár itt megjegyezte, hogy az Erasmus programban részt vevők nemzetiségtől függetlenül belevalóbbak, így az összehasonlítás nem feltétlenül állja meg a helyét.

Kiemelte, hogy számos jó gyakorlatot ismer a hallgatók ösztönzésére például tükrözött osztályterem, mozaikmódszer vagy szerepjáték. Ugyanakkor a kurzusok lezárására is komoly hangsúlyt fektet. Ennek keretében fontosnak tartja, hogy a hallgatókkal közösen értékeljük az órákat, aminek keretében az edukatív jelleget kell erősíteni és a hallgatók önreflexióját is fejleszteni kell. Tanár úr is kiemelte, hogy a történeti tárgyak egyedi kihívása, hogy a hallgatók hiányos ismeretekkel érkeznek a közoktatásból, sőt hasonló probléma már az alap- és a mesterképzési szint kapcsán is felmerülhet, ugyanis a mesterképzésre érkezők közül, különböző szinteken vannak, akik különböző egyetemekről érkeztek.

II.6. A dáko-román kontinuitás-elmélet oktatásügyi kérdései

Nagyernyei-Szabó Ádám⁸ a Nemzeti Közszolgálati Egyetem kutatóprofesszora más irányból közelítette meg a konferencia kreativitást előtérbe helyező témafelvetését. Az úgynevezett dáko-román kontinuitás-elméletet ismertette, amelyről elmondható, hogy azonos történelmi alapok, így ugyanazon forrásanyag mellett mégis rendkívül eltérő a magyar és a román történetírás témáról alkotott elképzelése, ami szintén rendkívül kreatív megoldásokat tartalmaz.

Professzor Úr ismertette a dáko-román elmélet lényegét, miszerint Traianus római császár foglalta el a mai Erdély területén lévő Dák királyságot, aminek területe 271-es kiürítéséig, illetve gótoknak való átengedéséig volt római tartomány. Az elmélet szerint a dákok asszimilálódtak a rómaiakba és ebből jött létre a román népesség. Problémaként merül fel azonban, hogy a román nép csak a középkorban tűnt fel Erdély területén. Első említésük 1211-ből való és ekkor is vlach néven hivatkoznak rájuk. A jelek szerint a román történetírás sem tud igazán mit kezdeni a 271 és 1211 közötti időszakokkal.

Ennek kapcsán érdekes adalékkal szolgálhat egy híres magyar-román akadémiai vita, amely során komolyan górcső alá vették a dáko-román kontinuitás-elméletet. A magyar fél ekkor a római kori névanyag tanulmányozásából indult ki, aminek alapja, hogy név alapján nagy valószínűséggel azonosítható az etnikum is, hiszen a „Kovács” mai napig magyar név, míg a „Schumacher” német. Dacia provinciából körülbelül 6200 feliratot ismerünk, ami a számokat és a terület méretét tekintve nagyjából hasonló Pannoniával. Előbbi esetében dák nevekkkel kellene találkozunk, míg utóbbi esetében kelta és illír nevekkel. Ennek ellenére az eredmény nagyon eltérő, hiszen míg az utóbbi esetben valóban a kelta és illír névanyag dominál, addig Dacia kapcsán alig találkozunk dák nevekkel, ami a népesség eltűnésére utal. Természetesen ez az érvelés -mivel csak a dák névanyagot érintette- nem győzte meg arról a vitában álló másik felet, hogy ne a rómaiaktól származtassák magukat és a már említett közel ezeréves történelmi folt ellenére is büszkén hirdetik dáko-román gyökereiket.

II.7. Hallgatók bevonásának eszközei a jogtörténet oktatásába napjainkban, avagy Ríviai

⁸ A szerzőtől a témában lásd: Szabó Ádám: 1. Jogélet Erdély területén az ókorban 1.2. Ókori jogrendszerek 1.2.2. Dacia provincia és a római közjog. In Veress Emőd (szerk.): Erdély jogtörténete. Forum Iuris – HVG-ORAC, Kolozsvár-Budapest, 2020, 32-68. o. és Szabó Ádám-Szeredai Norbert: 1. Betekintés Erdély ókori jogéletébe: 1.1. Bevezetés; 1.2. A Dák királyság és Dacia provincia. In Veress Emőd (szerk.): Erdély jogtörténete, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018, 21-42. o.

Geralt esete a középkori büntetőjoggal

Képegy Imre⁹ az ELTE ÁJK adjunktusa a jogtörténeti tárgyak fontosságát emelte ki előadása nyitó gondolataiban, amik a jogászképzés alapozó részének fontos pillérét alkotják. Ezen ismeretanyag elsajátításának ugyanis számos funkciója van, amelyek közül talán a hallgatók jogászképzés további szakaszaira való felkészítését tartja legfontosabbnak. A korábbi előadókkal egyetértve ugyanis ki kellett emelnie, hogy a gimnáziumból érkező hallgatók számára hatalmas változást jelent az egyetem, amelyre sajnos sok szempontból nem állnak készen, így a tudásuk is rendkívül hullámzó, ami magával hozza az alapfogalmak tisztázásának és egyfajta közös minimum kialakításának igényét.

A jogászképzésen első évben oktatott jogtörténeti tárgyak vonatkozásában kiemelte, hogy az oktató valójában ekkor készíti el a hallgatói fejében azokat a kis dobozokat, amelyekbe azok a képzés további részében érkező információkat raktározhatják, hiszen ekkor hallanak először büntetőjogról, polgári jogról, közigazgatási jogról vagy akár közjog és magánjog elválasztásáról. Ráadásul a történelem során a jelenlegi keretek kialakulásának dinamikája is szemléletesen oktatható, hiszen például a büntetőjogban még az olyan alapfogalmak tartalma is változhatott az elmúlt századok során, mint például az elkövető, hiszen például állapotpercek is előfordultak a Német-római Birodalomban.

Az előadó első sorban a büntetőjog történetének és fejlődésének ívén haladva fejtette ki a hallgatók óra folyamatába való bevonásának tapasztalatait, amelyek közül a kétirányú kommunikáció bátorítását és az oktató mondanivalójának szemléletessé tételét emelte ki. Természetesen a szemléletessé tétel módja is rendkívül fontos, aminek kapcsán megjegyezte, hogy az órán résztvevő korosztály számára ismert, megfogható, de mégis érdekes példákkal lehet a legsikeresebb a tantárgy illusztrálása. Erre nem feltétlenül a való életből bukkanthatunk rá, hiszen ilyen lehet akár a fantasy világa is, mint az egész világon ismert *The Witcher* (magyar nyelven: *Vaják*) című sorozat, aminek főhőse Ríviai Geralt számos esetben ismert példa lehet az egyetemista korosztály számára.

II.8. A kényszerű kreativitás – a beugró oktató

Bathó Gábor¹⁰ az NKE adjunktusa rendkívül speciális témában tartotta előadását, hiszen a beugros oktató eseteit vette górcső alá, ami a kreativitás egy másik megközelítését igényli, hiszen mindannyian tudjuk, hogy a helyettesítés egy nehéz műfaj, ami nem mindig sikerül megfelelően. Az előadó saját felsőoktatásban szerzett tapasztalatai alapján ismertette a helyettesítések különböző eseteit, amiket minden oktató átélhet és esetenként csak megfelelő kreativitás birtokában oldhat meg megfelelően.

Felidézte, hogy fordult már elő vele, amikor csak a tantárgy nevét ismerve kellett bemennie helyettesítést végezni, de olyan instrukciók is előfordulhatnak, hogy majd a hallgatóktól kellene megkérdezni, hogy hol maradt félbe a legutóbbi anyag vagy éppen átszervezés miatt egy későbbre tervezett előadást kellett azonnal megtartania. Természetesen ezek az esetek a vicces történetek sorát bővítik és a helyettesítések sorában számos alkalom betervezett, amelyek előtt lehetőség adódik a tisztességes felkészülésre és az eredeti oktatóval

⁹ A szerzőtől a témában lásd: Képegy Imre: „Amikor a közjogi tekintetek a magánjogi érdekekkel összeütközésbe hozattak” – szuverenitáskérdések az Országbírói Értekezlet ülésein. In *Jogtörténeti Szemle*, 2019/3-4. szám, 23-30. o. és Képegy Imre: Az út a kiegyezéshez. In *Forum: Acta Juridica et Politica*, 2019/1. szám, 85-98. o.

¹⁰ A szerzőtől az érintett témákra lásd: Bathó Gábor: V. Ferdinánd lemondásának törvényessége és törvényesítése. In *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás*, 2022/3. szám, 28-41. o. és Bathó, Gábor: A mintakövetés kérdései a magyar kormányrendszerben 1848 és 1944 között. In *Jogtörténeti Szemle*, 2020/3-4. szám, 67-75. o.

való kommunikációra is. Ugyanakkor az előbbi esetekben szerzett tapasztalatokból is rengeteget tanulhatunk, hiszen a hallgatók is az oktatók is teljesen másképpen reagálnak, ha kimozdítjuk őket megszokott komfortzónájukból.

Tanár úr előadása végén egy saját helyettesítéssel kapcsolatos kutatásának tapasztalatait osztotta meg a hallgatók körében. Ebből kiderült, hogy a hallgatók jelentős része is a megszokottságtól való eltávolodást emelte ki első sorban, de az is megemlíthető, hogy nagyon gyorsan észreveszik, ha az oktató felkészületlen. Kiderült továbbá, hogy a hallgatók értékelik, ha megtudhatják miért kerül sor a helyettesítésre, hiszen ez egyrészt kapcsolatot teremt a beugrós oktatóval, másrészt mérsékli az elhagyatottság érzését, ami abból fakad, hogy oktatójuk elhagyta őket, aminek szeretnék tudni az okát. További érdekesség, hogy a hallgatók sokszor felszabadultabbak a beugró oktatóval szemben, hiszen úgy állnak hozzá, hogy soha többé nem találkoznak majd vele és az is megfigyelhető, hogy a tananyagtól és a helyettesítő személyétől függetlenül pozitívabb érzéseket táplálnak a beugrós felé, ha kedvelik eredeti oktatójukat.

Semsei Ferenc¹„Felejtés és emlékezés: a szuverenitás kifejeződési formáiról” – Konferencia-beszámoló²

2024. március 13-án került megrendezésre az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanácsstermében a HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI), valamint az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Jogtörténeti Albizottsága által szervezett „Felejtés és emlékezés: a szuverenitás kifejeződési formáiról” című tudományos konferencia, amelynek szervezésében a Kutatócsoport vezetője, Karácsony András (CSc) és Heil Kristóf Mihály, tudományos segédmunkatárs, a RETÖRKI operatív igazgatója vállalt fő szerepet.³

A szimpóziumot a Kutatócsoport nevében Karácsony András nyitotta meg, míg a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézetet és Levéltárat Nyáry Gábor (PhD) ügyvezető igazgató képviselte. A bevezető gondolatok elhangzását követően megkezdődő első szekció elnökletét a szervezet tudományos munkatársa, Képegy Imre (PhD) látta el. Nyitó előadásában Karácsony az amnesztia fogalmának értelmezési lehetőségeit mutatta be, annak történeti gyökerére és a felejtéshez kötődő joggyakorlati jelentőségére egyaránt rávilágítva, s fogalmi tisztázatot nyújtva az elkövetkező előadások értelmezéséhez.⁴

Rigó Balázs (PhD), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának adjunktusa *Memento mori? Kora újkori megoldások* című előadásában a humor, pontosabban a szatíra szemüvegén keresztül elevenítette fel a kora újkori szerzők hatalommal fennálló viszonyát, a kurzusművek szerepét, bennük a kritika vagy a kiszolgálás lehetséges útjait, utalva műveik emlékezetpolitikai hatására is, miközben a restauráció korabeli ún. királygyilkosok perére, végül II. Jakabról írt munkákra tért ki.⁵

A Kutatócsoport korábbi vezetője, Mezey Barna (DSc) *II. Rákóczi Ferenc újrateremtése és rehabilitációja* címet viselő előadásában a nagyságos fejedelem aulikus nézőpontú megítélésének elmozdulásait, történeti változásait ismertette az általa elutasított kegyelem és az ezzel járó kettős – egyfelől társadalmi, másrészt uralkodói – feszültség tükrében.⁶

Nagy Janka Teodóra (PhD), a Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karának tanszékvezető egyetemi tanára, a Kutatócsoport

¹ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos főmunkatársa

² DOI 10.59558/jesz.2024.1.102

³ A konferencia részletes programját lásd a HUN-REN–ELTE Jogtörténeti kutatócsoport honlapján. Elérhető: <https://mtajogtortenet.elte.hu/content/felejtes-es-emlekezés-a-szuverenitas-kifejezodesi-formairol.t.38673>

⁴ Az előadótól a témában lásd még: Karácsony András: A magyar konzervatív hagyományról. In Molnár Attila Károly (szerk.) *Magyar konzervatívok sikeres harminc év után. Századvég Kiadó, Budapest, 2023, 27-38. o.*; Uő: *Döntés és hagyomány. Századvég Kiadó, Budapest, 2019. és Pillanatkép a szuverenitás kutatásáról. In Jogtörténeti Szemle, 2019/3-4. szám, 6-9. o.*

⁵ Az előadótól a témában lásd továbbá: Rigó Balázs: II. Jakab (1685-1688) államelmélete. Fejedelmi parainesis a száműzetésből (1692). In *Jogi Tanulmányok, 2018, 285-295. o.*; Uő: II. Jakab (1685-1688) két intelme fiához (1692, 1703). Forrásközlemény. In *Themis, 2018/1. szám, 103-135. o.*, és *Hatalmi legitimációs eszközök Aphra Behn II. Jakab koronázása alkalmából írt költeményében. In Jogtörténeti Szemle, 2016/4. szám, 68-83. o.*

⁶ A szerzőtől lásd továbbá: Mezey Barna: *Föderalismus (confoederatio). Gedanke bei Ferenc Rákóczi II. (Die Konfoederation im Jahr 1705 in dem Rákóczi Freiheitskrieg)*. In Szabó István – Brandauer, Wilhelm (szerk.): *Die bundesstaatlichen Staatsorganisationen. Pázmány Press, Budapest, 2015, 65-74. o.*; uő: *Öszveszövetkezett Szövetségünknek kötele. A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.*; és *Realitásból koncepció. II. Rákóczi Ferenc állampolitikai céljairól. In Tamás Edit (szerk.): II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára. Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2008, 45-54. o.*

együttműködő kutatója előadásában (*Emlékezés és felejtés – 1848/49 a magyar történeti néphagyományban*) az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kevésbé ismert arcát mutatta be az un. jogi néprajzon keresztül. A terepmunka jelentőségét kiemelve a Tolna megyei regionális hagyományok mellett a tárgyi emlékezet látványos elemei ugyancsak bemutatásra kerültek.⁷

Barta János, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának hallgatója *Csernyus Manó – Szalonforradalmár vagy Kossuth titkos ágense?* című prezentációja keretében hőse életét tárta fel. A szabadságharc vértanújává váló egykori minisztériumi tisztviselő szerepvállalása – esetleges titkos ügynöki tevékenysége – körül a mai napig tisztázásra váró kérdések merülnek fel.

A szekció zárásaként *Felejtés és kriminálpolitika 1880 előtt – Az elévülés és a szokásjogi büntetőjog* című előadását Bató Szilvia (PhD) független kutató tartotta meg, amelyben az elavulás és a szokásjog fogalmának változásait ismertette, hangsúlyozva az előbbi felejtéshez kapcsolódó jellegét, az eljárási és a kiszabott büntetési elévülés elkülönítésének fontosságát.⁸

A második szekció levezető elnöki tisztjét Megyeri-Pálffy Zoltán (PhD), a Kutatócsoport tudományos munkatársa töltötte be. Az előadók sorát Frey Dóra (PhD), az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem adjunktusa nyitotta meg. Prezentációja – amely *A „sváb amnesztiarendelelet” és annak hatása a magyarországi németsegre* címet viselte – a 20. század egyik legnagyobb jogtalanságának következményeibe nyújtott betekintést. A sváb kitelepítések lezárulásának elhúzódó jogi aktusát szemléltetve megállapította, a jogegyenlőség bár létrejött, a diszkrimináció a későbbiekben is fennmaradt. Kiemelte azonban: a Magyar Állam – egyedülként – bocsánatot kért állampolgárai kiűzetésért.⁹

Ezt követően Müller Rolf (PhD), az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Történeti Osztályának osztályvezető történésze Rajk László személyét vette górcső alá (*Mit kezdünk Rajkkal? A rehabilitáció és az emlékezés nehézségei*). A szemléletes sajtótörténeti dokumentumokat is felvonultató előadás a kegyvesztett, majd kivégzett kommunista politikusról alkotandó új ellenségkép lassanként változó vonásairól nyújtott izgalmas panorámát. E látkép kidomborodó részei az „elvtárs” előtag eltüntetése, majd zavaros visszaállítása, valamint Rajk László vizuális megsemmisítése, akiről meggyilkolását követően

⁷ A témához lásd: Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina: *Élő jogszokások* kötetbe rendezve. In Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): *Élő jogszokások. Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok*. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd, 2023, 3-7. o.; Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz. Jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009.; Nagy Janka Teodóra: *Az 1848/49-es szabadságharc emlékei a Tolna megyei néphagyományban*. In *Új Dunatáj*, 1998/1. szám, 86-99. o.

⁸ Az előadótól a kapcsolódó publikációk: Bató Szilvia: „...törvényeink minden téren hiányoznak...”. Jogrendszer, büntetőjog és jogi szaksajtó (1867-1880). In *Aetas*, 2023/2. szám, 5-38. o.; uő: *Ein Element der Strafrechtskodifikation in Ungarn. Dolus und culpa vor 1880*. In Homoki-Nagy Mária – Varga Norbert (szerk.): *Codification Achievements and Failures in the 19th-20th Century. 7th Conference on Legal History in Szeged*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2018, 29-40. o.; és *Rechtssicherheit im ungarischen Strafrecht vor 1880*. In Karsai Krisztina – Nagy Ferenc – Szomora Zsolt (szerk.): *Freiheit – Sicherheit – (Straf)Recht. Beiträge eines Humboldt-Kollegs*. Vandenhoeck & Ruprecht, Osnabrück, 2011, 21-45. o.

⁹ Az előadó vonatkozó publikációiból többek között lásd: Frey Dóra: *Kényszer vagy lehetőség? A magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi jogi háttere*. In Peres Zsuzsanna – Bathó Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021, 319-334. o.; uő: *A rendszerváltás és a nemzetiségi jogok. Változások és tanulságok a magyarországi németesség helyzetének tükrében*. In Bodiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely – Mezey Barna (szerk.): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja? Gondolat*. Kiadó, Budapest, 2020, 98-109. o. és *Ki nem mondott kollektív felelősség? A magyarországi németek kitelepítésének jogi és közigazgatási háttere*. In *Jogi tanulmányok*, 2018, 248-259. o.

képet sem közöltek.¹⁰

Az ÁBTL tudományos kutatója, Takács Tibor (PhD) *Tabusítás és amnézia – az 1963-as amnesztiarendelelet, mint a felejtés kikényszerített aktusát közelítette meg, nyomatékositva, az elítélt személyek szabadulásával egyetemben nem kerülhetett sor a szükséges gyász munka elvégzésére (a kádári hatalom részéről sem), míg az állambiztonság továbbra is számontartotta a korábban '56-os tevékenységük miatt fogvatartott rabokat.*¹¹

Az addig államférfiakról, politikusokról szóló konferenciának új színt kölcsönzött Heil Kristóf Mihály Neumann Jánosról szóló *Egy géniusz híre. Szemelvények Neumann János sajtójából* címet viselő prezentációja. Az előadó saját kutatási eredményeinek bemutatásán keresztül a nemzetközi hírű tudós sajtóanyagába s Egyesült Államokbeli hagyatékába nyújtott betekintést a főbb életrajzi adatok és a kiépülő kapcsolati háló ismertetésén túl.¹²

Az utolsó szekció első előadójaként Krauhulcsán Zsolt (PhD), az ÁBTL tudományos kutatója kapott szót, ennek levezető elnöke Heil Kristóf Mihály volt. Krauhulcsán a pártállami múlt és a hatalom átmentésének kérdését járta körül (*A „pártmúlt jövője” a rendszerváltás éveiben*), emlékeztetve a pártiratok hozzáférhetőségének égetővé váló kérdésére, szemléltetve az MSZMP Párttörténeti Intézetének hozzáállásában történő változásokat-ellentmondásokat.¹³

Az ÁBTL Kutatási Osztályának osztályvezető történésze, Szekér Nóra (PhD) *1956 értelmezése, mint hatalomtechnikai megoldás* című prezentációjában az '56-os forradalmat új perspektívából közelítette meg, melynek alapjául az idő, a feszültség feledésének igénye szolgált. A párt hivatalos álláspontja fokozatosan változott, a nyilvánosság előtt erre Pozsgay Imre közismert nyilatkozata után derült fény, a gyengélkedő államhatalom azonban utoljára megkísérelte egy kétoldalú narratíva létrehozását, amely az eseményeket ellenforradalmi cselekményekkel átszőtt népfelkelésként értékelte.¹⁴

¹⁰ Az előadó vonatkozó írásait lásd: Müller Rolf: Áldozatok és felelősök. Politikai beszéd a Rákosi-korszak törvénysértéseiről, 1956-1962. In Takács Tibor (szerk.): 1961, 1962, 1963. A konszolidáció éve. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó, Budapest, 2023, 21-52. o.; Krauhulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 3. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága 1948–1949. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó, Budapest, 2021.; Müller Rolf: A „másik” Rajk. In Múltkor, 2021/1. szám, 65-71. o.

¹¹ Lásd még: Takács Tibor: Egy szolid diktatúra születése. Előszó. In Takács Tibor (szerk.): 1961, 1962, 1963. A konszolidáció éve. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó, Budapest, 2023, 7-20. o.; Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva (szerk.): 1956. Erőszak és emlékezet. Tanulmányok. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.; Takács Tibor: Az állambiztonsági ügynökhálózat és az 1963-as amneszti. In Betekintő, 2013/3. szám, https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_takacs.pdf (2024. április 04.)

¹² Az előadó Neumann János hagyatékáról írt rövid összefoglalóját lásd: Heil Kristóf Mihály: Neumann János iratai a washingtoni Kongresszusi Könyvtárban. In Jog.történet: A HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blogja. 2023. 12. 18. A főképpen 19. századi jogtörténettel foglalkozó szerzőtől egyéb emigrációtörténeti tanulmányok megjelenés alatt állnak, publikált rövidebb összefoglalók közül pedig az alábbiakat emelném ki: Heil Kristóf Mihály: Magyarok Amerikából a szórványban élők emberi jogaiért: a nagy HHRF-sztori röviden. In Jog.történet: A HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blogja. 2022. 6. 20. és Heil Kristóf Mihály: Böröcz József, egy élet a svájci magyarság szolgálatában. In Jog.történet: A HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blogja. 2021. 11. 9.

¹³ Az alábbi vonatkozó írásokat lásd: Krauhulcsán Zsolt: A kádár-korszak állambiztonsági szervei szervezeti felépítés, működés, állami-és pártirányítás (1956–1990). In Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor (szerk.): Megvalósult szükségszerűség. Az állami rendőrség megszervezése. Rendőrség Tudományos Tanácsa, Budapest, 2020, 288-349. o.; és uő: Pártállambiztonság. Arcképek Kádár titkosszolgálatából. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2020.

¹⁴ Az előadó további írásai: Szekér Nóra: 1956 – 1989-ben: Az újraértékelés és a párt. In M. Kiss Sándor – Nagymihály Zoltán (szerk.): Sorsok és horizontok. Tanulmányok a magyar forradalom hatvanötödik évfordulóján. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum, Budapest, 2021, 327-353. o.; uő: Az 1956-os forradalom újraértékelése a nemzeti megbékélés jelszavával. In Szekér Nóra – Nagymihály Zoltán (szerk.): Jeles napok, jeltelen ünnepek a diktatúrában. Pillanatképek a kommunista emlékezetpolitika valóságából.

A szekció és a konferencia zárásaként Zinner Tibor (PhD), a Milton Friedman Egyetem és a Magyar Zsidó Történeti Intézet tudományos tanácsadója lépett a hallgatóság elé, aki *Semmisségi törvények (1989–1992)* című előadásában a törvények keletkezési körülményeinek, a változó politikai attitűdök felfestése mellett az elhangzott előadásokra is reflektált.¹⁵

Antológia Kiadó, Lakitelek, 2015, 117-133. o.

¹⁵ Lásd még: Zinner Tibor: Az első két semmisségi törvény, és ami utána következett... In Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely – Mezey Barna (szerk.): A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja? Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 90-97. o.; uő: Emlékfoszlányok az első semmisségi törvényhez vezető útról és göröngyeiről. In M. Kiss Sándor – Bíró Zoltán (szerk.): Rendszerváltás 1989. Témák között válogatva. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2014, 195-236. o.; Zinner Tibor: Miért volt szükség a négy semmisségi törvényre? In Máthé Gábor – Mezey Barna (szerk.): Ünnepi tanulmányok Révész T. Mihály 65. születésnapja tiszteletére. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010, 482-496. o.

Karácsony András – Pethő László¹

Emlékezés Bangó Jenőre²

Bangó Jenőre (1934-2023) emlékezünk, aki tavaly decemberben Belgiumban elhunyt és több mint három évtizede a hazai tudományos életben is jelen volt. Bangó Jenő 1934-ben született Szombathelyen. Újpesten kitanulta az asztalos szakmát, majd a Könyves Gimnáziumban érettségizett. Ezt követően Esztergomban a Hittudományi Főiskola hallgatója lett. Gyökeres fordulatot vett az élete, amikor 1956-ban elhagyta Magyarországot. 1957-59 között a Leuveni Katolikus Egyetem hallgatója volt, ahol szociológusi diplomát szerzett. Ezt követően az ugyancsak felbolydult Belga Kongóba került tanárnak. Doktori disszertációját *Változások a magyar faluban* címmel írta és védte meg. A következőkben óraadóként és szabadúszóként vállalt munkát, majd sikeresen pályázta meg az Aacheni Katolikus Főiskola szociológusi állását, ahol nyugdíjazásáig dolgozott. Emigránsként is tartott fenn kapcsolatokat magyar kollégáival, inkább a Nyugaton élőkkel, mintsem a hazaiakkal. A nyolcvanas évektől érzekelte a hazai változásokat, és számos írása jelent meg a *Vigilia* című folyóiratban. A rendszerváltás után szívesen fogadták az Esztergomi Tanítóképző Főiskolán, ahol a szociálpedagógus hallgatók számára készített tananyagokat. Tovább lépve, a fővárosban az ELTE Állam- és Jogtudományi és a Pedagógiai és Pszichológiai Karán főleg a doktori képzésben résztvevők számára tartott előadásokat. Hasonló feladatokat kapott és vállalt a Szegedi Egyetemen. Repatriálásának és visszafogadásának látványos dokumentuma egyfelől az a több mint félszáz publikáció, ami az Egyenlítőben, a Jogelméleti Szemlében, a Századvégben, a Szociológiai Szemlében, a Társadalomkutatásban és Valóságban jelent meg, másfelől pedig, hogy Áder János köztársasági elnöktől a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetését vehette át 2015. március 15-én.

Az utolsó alkotói korszakában – amit az aacheni évektől számíthatunk – két irányban folytatott kutatásokat. Egyfelől a szociológiaelmélet területén, konkrétan Niklas Luhmann munkásságának feldolgozása, másfelől pedig a szociális munkás képzésének elméleti és pedagógiai problematikája foglalkoztatta. Jelen emlékezés írói is ebben a két vonatkozásban kerültek kapcsolatba Bangó Jenővel. Karácsony András a kilencvenes évek elején olvasta Bangó egyik kéziratát, amiben a szerző Luhmann „szerelem könyvét” (*Liebe als Passion*) tárgyalta, és ennek hatására vette fel a kapcsolatot a Belgiumban (Eupen) élő szociológussal. Az ezt követő években vendégoktatóként Bangó Jenő az ELTE ÁJK Filozófiai Tanszékén, magyar és német nyelven két ízben is tartott kurzust. Az együttműködés 2000-ben egy Niklas Luhmann emlékszümpózión szervezésében teljesedett ki. Bangó Jenő teremtette elő a konferencia megrendezéséhez szükséges finansziális háttérrel, illetve németországi tudományos kapcsolatai alapján neves német előadókat tudott felkérni a részvételre. A konferencia anyaga németül és magyarul is megjelent.³ A 2000-es évek első két évtizedében folyamatos volt az együttműködésük, aminek intenzitását – mint oly sok minden más viszonylatban – a COVID járvány jelentősen befolyásolta.

Pethő Lászlónak és Bangó Jenőnek az első közös érdeklődésre irányuló témája a regionalitás problémáinak megközelítése és elemzése volt. Levelezésük és személyes találkozásaik során közös, etnikai színezetű pontokat is találtak, hiszen Bangó Jenő egy német identitású belga tartomány lakója volt, míg Pethő László egy, a rendszerváltás után történelmi identitását újra felfedezni szándékozó Jászságban él. A belgiumi német kisebbség jelentős

¹ Karácsony András, prof. egyetemi tanár. ELTE-ÁJK. Pethő László, Csc., ELTE-PPK.

² DOI szám 10.59558/jesz.2024.1.106

³ Bangó Jenő – Karácsony András (szerk.): Luhmann-könyv. Rejtjel, Budapest, 2002.

autonómiával, önkormányzattal, különféle intézményekkel, köztük saját rádióval és televízióval rendelkező tartomány volt, mígnem a magyar párhuzamnak számító kistérségben egyetlen saját intézmény, a Jász Múzeum működött. Itt a rossz emlékü, erősen centralizált szocialista meyerendszert különféle nonprofit és civil szerveződésekkel próbálták fellazítani és megújítani.

Pethő László igen sokat profitált azokból a találkozásokból, amikor DAAD ösztöndíjasként Aachenben tartózkodott. Bangó Jenő akkor a Katolikus Akadémián tanított, hallgatói a szociális munkás vagy szociálpedagógus kerültek ki, akiknek szociológiát adott elő. Pethő Lászlót akkor intenzíven foglalkoztatta az időskorúak problémája, és arra készült, hogy egy újonnan bevezetendő, az időskorúak tanulásával foglalkozó kurzushoz gyűjtsön nemzetközi tapasztalatokat. A Katolikus Egyetemen jó helyre talált, mert ott szisztematikusan foglalkoztak a témával. Főleg a nyugdíjhoz közeledő emberek számára hirdettek 8-10 egységből álló kurzusokat. Ezek keretében arra törekedtek, hogy érzékeltessék és bemutassák, hogy mi vár rájuk az elkövetkező években vagy akár évtizedekben. Az utolsó személyes találkozás során is ezzel a témával foglalkoztak. Bangó Jenő meghívást közvetített az Aacheni Magyarok Egyesületétől, ahol 2019 októberében Pethő László előadást tarthatott kutatásai eredményeiről és annak a nyugdíjas asztaltársaságnak a működéséről, ami a COVID megjelenéséig eredményesen működött Jászberényben.

Bangó Jenő 75. születésnapjára készült Festschrift címe nem véletlenül volt: *Identitások*.⁴ Ugyanis Bangó Jenő a magyar mellett, német identitással is rendelkezett, mivel élete alapvetően a német tudományos élethez kötődött, és a belgiumi német nyelvű közösség „fővárosában” Eupenben élt, ami ugyanakkor egy vallon régióban található. Természetesen nemcsak a korábbiakban említett két irányt mutatta szellemi érdeklődése, hanem ennél szélesebb kört fogott át, amit nagyon jól érzékeltetett az *Útkeresés a posztmodernben* (2008) c. tanulmánygyűjteménye, illetve a belga identitásokat bemutató könyvei.⁵

⁴ Pethő László – Karácsony András (szerk.): *Identitások – Identitäten. A 75 éves Bangó Jenő köszöntése – Festschrift Bangó Jenő zum 75. Lebensjahr. Jászvári Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 2009.*

⁵ A kötetet és benne Bangó Jenő munkásságát tükröző irodalmat lásd: <https://mek.oszk.hu/07100/07110/07110.htm>